

Imagine

Neprofitna družba: utopija ali nujnost

Sašo Tomažič

Ljubljana 2017

IMAGINE

Neprofitna družba: utopija ali nujnost

Smashwords, Inc, 2017

OVITEK

Izsek iz triptiha Vrt zemeljskih naslad, Hieronymus Bosch, 1495-1505

Oblikoval Studio Hunan1st

Pregled in lektoriranje

Miriam Drev

Elektronska izdaja

© SašoTomažič 2017

Ta knjiga je namenjena širokemu bralstvu. Njen namen je ozaveščanje ljudi, zato je dovoljeno oziroma zaželeno, da jo delite s čim več prijatelji in kolegi. Zgolj zaradi evidence avtor naproša, da si vsakdo naloži svojo kopijo iz spletnega mesta <https://www.smashwords.com>.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

[COBISS.SI-ID=291553792](https://www.cobiss.si/)

ISBN 978-137-088-952-5 (epub)

ISBN 978-137-088-952-5 (pdf)

ISBN 978-137-088-952-5 (mobi)

ISBN 978-137-088-952-5 (ibooks)

Vsebina

Predgovor

I. Dobiček iz kapitala

- [1. poglavje: Uvod](#)
- [2. poglavje: Dobiček, zaslužek in presežek](#)
- [3. poglavje: Zasebna lastnina](#)
- [4. poglavje: Delnice](#)
- [5. poglavje: Denar](#)
- [6. poglavje: Obresti](#)
- [7. poglavje: Finančna industrija](#)
- [8. poglavje: Zadolženost](#)
- [9. poglavje: Varčevanje](#)
- [10. poglavje: Brezposelnost](#)
- [11. poglavje: Staranje prebivalstva](#)
- [12. poglavje: Povratna vezava](#)
- [13. poglavje: Propaganda](#)
- [14. poglavje: Zaključek](#)

II. Neprofitna družba

- [1. poglavje: Uvod](#)
- [2. poglavje: Spremembe v kolektivni zavesti](#)
- [3. poglavje: Prenova denarnega sistema P204](#)
- [4. poglavje: Denar kot menjalno sredstvo](#)
- [5. poglavje: Redefinicija lastnine](#)
- [6. poglavje: Stabilna in ekološko vzdržna ekonomija](#)
- [7. poglavje: Povečanje socialne varnosti](#)
- [8. poglavje: Motivacija za delo](#)

Epilog

Predgovor

*You may say I'm a dreamer
But I'm not the only one*

John Lennon

Danes v razvitem zahodnem svetu nedvomno živimo bolje, kot so živeli naši predniki pred sto, petsto, tisoč ali dva tisoč leti. Vsesplošni standard je močno narastel. Danes si lahko že v srednjem razredu privoščimo marsikaj, česar si včasih niso mogli privoščiti niti kralji: kopalnico s toplo vodo, centralno ogrevanje, klimatizacijo, počitnice na drugem koncu sveta in tako dalje in tako dalje. To pa na žalost velja zgolj za razviti svet, za tako imenovano zlato milijardo. Kaj pa ves preostali svet, v katerem še vedno vladata revščina in lakota ter divjajo vojne? Nekaj mora biti narobe.

Kljub visokemu splošnemu standardu pa tudi zahodni svet ni tak, kot bi si želeli. Čedalje več je tesnobe, stresa in strahu pred prihodnostjo. Finančne in ekonomske krize ta strah samo povečujejo. V času kriz se povečuje brezposelnost, pojavljata se lakota in revščina, medtem ko bogastvo najbogatejšega sloja čezmerno narašča. Nekaj mora biti narobe.

Vse države so zadolžene. Tudi vsa podjetja so zadolžena. Zadolžena je tudi večina prebivalstva. Dolgov nihče ne more več vračati. Zadolženost se vztrajno veča. Zmanjkuje denarja za socialno varstvo, zmanjkuje denarja za zdravstvo in zmanjkuje denarja za pokojnine. Nekaj mora biti narobe.

Zaradi vse večjega onesnaženja prihaja do globalnega segrevanja in topljenja ledu na obeh polih. Grozijo poplave. Pojavljajo se ozonske luknje. Vreme postaja vse bolj nestabilno in nepredvidljivo. Grozi ekološka katastrofa. Nekaj mora biti narobe.

V različnih predelih sveta nenehno potekajo krvave vojne. Terorizem je ponovno v vzponu. Vedno več je beguncev in ekonomskih migrantov. Vedno več je demonstracij in protestov. Vedno več ljudi se zateka k alkoholu in drugim drogam. Organizirani kriminal narašča. Nekaj mora biti narobe.

O teh in podobnih temah je pogosto nanesel pogovor v družbi prijateljev ali sodelavcev. Vsi smo se strinjali, da so potrebne spremembe. Tako ne gre več naprej. Poskrbeti moramo za prihodnost svojih otrok, za prihodnost planeta Zemlje.

Priznam, najpogosteje smo modrovali ob dobri hrani in pijači. Smo pač pripadniki srednjega sloja v zahodnem svetu, sloja, ki mu gre za zdaj še zelo dobro. Odrekanje dobri hrani in dobri kapljici verjetno ne bi prav nič pripomoglo k izboljšanju stanja na svetu. Morali bi ukrepati. Morali bi nekaj spremeniti. Toda, kaj spremeniti in kako lahko to spremenimo?

Spremembe so v rokah politikov, ti pa pogosto pod vplivom lobijev. Sam se nikoli nisem želel ukvarjati s politiko, niti se ne čutim sposobnega za to. Edino kar lahko storim, je, da volim politike, ki imajo ustrezen program, program ukrepov, ki vodijo v pravo smer, v boljšo, pravičnejšo in stabilnejšo družbo, in upam, da bodo ta program tudi izpeljali. No, tu sem bil vedno razočaran. Izvoljeni so bili politiki, ki so obljubljali neizvedljivo, ki so stremeli k ohranjanju obstoječega družbenoekonomskega sistema in predlagali reforme, ki so vodile v napačno smer. Kako je mogoče, da so bili izvoljeni? Ali ni bilo očitno, da svojih obljub ne bodo mogli držati? Ali ni bilo očitno, da predlagane reforme niso smiselne?

V naših pogovorih sem spoznal, da to ni tako očitno, kot se mi je zdelo na začetku. Večina namreč o teh problemih ne razmišlja poglobljeno, saj zaupa priznanim ekonomistom, priznanim profesorjem in Nobelovim nagrajencem, ki ustvarjajo strategije. Le zakaj jim ne bi? Nobelove nagrade pač ne dobiš kar

tako. Kljub temu se je večkrat izkazalo, da so bile njihove teorije zmotne. Naj omenim samo teorijo, da se tržno gospodarstvo uravnava samo, ki se je že zdavnaj izkazala za neveljavno. Kljub temu jo marsikdo zagovarja še naprej. O ekonomistih kroži krilatica, da so to strokovnjaki, ki znajo danes natančno razložiti, zakaj se včeraj ni zgodilo tisto, kar so predvideli predvčerajšnjim.

Prevladuje mnenje, da je obstoječi družbenoekonomski sistem (demokracija s kapitalizmom) najboljši, da so v časih kriz potrebne samo manjše korekture, da pa se krizam ni mogoče izogniti. Sam menim, da to ne drži. V zgodovini je napredek v znanosti, tehnologiji in kolektivni zavesti že večkrat prerastel obstoječi družbenoekonomski sistem. Prišlo je do sprememb: iz suženjstva v fevdalizem, iz fevdalizma v kapitalizem, iz kapitalizma v socializem. Osebno menim, da je bila vrnitev iz socializma v kapitalizem korak nazaj. Socializem je sicer imel svoje napake, vendar zato ne bi bil potreben tovrsten korak, sistem bi morali zgolj nadgraditi in odpraviti njegove pomanjkljivosti. Še večjo škodo so povzročili komunistični režimi, ki v resnici niso imeli nobene povezave (razen enakega imena) s samo idejo komunizma, so pa zato v ljudeh vzbudili globok odpor, celo sovrašтво do ideje, ki je bila v svojem bistvu izredno napredna, morda celo preveč napredna, preveč pred časom.

V kapitalizmu se krizam res ni mogoče izogniti, saj so vzroki zanje vgrajeni v same temelje kapitalizma. Razvoj v znanosti in tehnologiji ga že dolgo prerašča, prerasti pa ga mora še kolektivna zavest, da bi lahko prišlo do sprememb. Sam ne verjamem v hipne spremembe. Bolj kot revoluciji sem naklonjen evoluciji. Ljudje morajo najprej razumeti, zakaj so spremembe nujne, in kakšne naj bi bile, da bi se bilo mogoče izogniti nadaljnjim krizam, novim vojnām, globalnemu onesnaženju in ekološki katastrofi. Šele potem bi bili lahko izvoljeni politiki, ki bi sprejemali ukrepe, kakršni bi vodili v pravo smer, v boljšo, stabilnejšo in pravičnejšo družbo.

Ko sem med našimi družabnimi pogovori z drugimi delil svoje razmišljanje o tem, zakaj se v kapitalizmu krizam ni mogoče izogniti in kaj bi morali spremeniti, da bi se jim lahko, so bili moji sogovorniki večinoma presenečeni. Moj pogled na stvari se jim je zdel popolnoma neobičajen. Pogled naravoslovca in tehnika na ekonomijo. Vendarle pa so se strinjali, da je razumljiv, smiseln in tudi logičen. Pogosto sem slišal komentar: "Zanimivo, še nikoli nisem o tem razmišljal na tak način."

Taki in podobni komentarji so me spodbudili k pisanju te knjige. Čeprav nisem politik, pa morda vendarle lahko nekaj malega spremenim. Morda lahko za malenkost pripomorem k boljšemu razumevanju teh tem, pa čeprav zgolj pri peščici ljudi, ki bodo po naključju prebrali to knjigo. Marsikomu, predvsem ekonomistom, se bo zdela knjiga naivna, razlage preveč preproste in poenostavljene. Sam pa verjamem, da stvari v resnici niso zapletene, zapletejo jih predvsem tisti, ki želijo prikriti njihovo bistvo.

Knjigo sem razdelil na dva dela. Prvi del obravnava obstoječi družbenoekonomski sistem. V njem si prizadevam pojasniti globlje vzroke za krize, vojne, neenakosti vseh vrst in onesnaževanje. Kot glavni razlog, ki je vgrajen v sam temelj kapitalizma, vidim dobiček iz kapitala. Zato sem v prvem delu knjige opisal, kako dobiček iz kapitala, ki je hkrati tudi osnovno gonilo napredka in rasti v kapitalizmu, nujno vodi do kriz, vojn in ekološke katastrofe. Ves napredek je tu pogojen z zelo negativno človeško lastnostjo – pohlepom. Imeti čim več, imeti veliko več kot imajo drugi.

V drugem delu obravnavam različne ukrepe in reforme, ki bi lahko postopoma preobrazile obstoječi družbenoekonomski sistem v novega, naprednejšega in stabilnejšega, v sistem, ki sem ga imenoval neprofitna družba. Oznaki socializem in komunizem sta namreč že izrabljeni in zlorabljeni. Pri reformah, ki naj bi preobrazile družbo, se mi zdi najpomembnejše, da vodijo v pravo smer in da niso namenjene samo odlaganju problemov, ki se bodo pozneje pojavili še v hujši obliki.

Zahvaljujem se vsem, ki so prispevali zelo koristne komentarje, predvsem svoji ženi Sonji, ki me je ves čas spodbujala, prijateljem Vanji, Alenki, Zdenki, Miriam, Franciju, Tadeju in Mihi ter vsem drugim, ki so s svojimi pripombami in nasveti kakorkoli pripomogli, da je knjiga boljša in bolj razumljiva. Zahvaljujem se tudi vsem svojim sedanjim in nekdanjim sodelavcem v Laboratoriju za informacijske tehnologije na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Ljubljani, s katerimi sem izmenjeval mnenja ter preverjal smiselnost in razumljivost svojih teorij.

I
Dobiček iz kapitala

1. poglavje: Uvod

Krize so vgrajene v same temelje kapitalizma. Osnovni vzrok za nastanek kriz je dobiček iz kapitala. Da bi se izognili nadaljnjim krizam, bi se morali dobičku odpovedati. Preiti bi morali v neprofitno družbo. Tak prehod lahko poteka le postopoma. Za postopen prehod sta potrebna razumevanje globljih vzrokov kriz in sprememba vrednostnega sistema.

Konec prejšnjega tisočletja in začetek tega označuje izjemen tehnološki napredek. Tako hitremu razvoju in spremembam nismo bili priča še nikdar v vsej zgodovini človeštva. Človek je začel razvijati tehnologijo že v pradavnini, da bi si izboljšal življenje. Izumil je različna orodja, ki so mu olajšala lov in obdelovanje zemlje, naučil se je zakuriti ogenj, da se je lahko ogrel in pripravil hrano, izumil je kolo, ki mu je olajšalo premagovanje večjih razdalj. Vse je bilo namenjeno temu, da bi lažje preživel oziroma, da bi si olajšal življenje.

Kaj pa razvoj tehnologije v dvajsetem stoletju in na začetku enaindvajsetega? Je bil tudi ta razvoj namenjen temu, da bi ljudem olajšal življenje? Kot vse kaže, ni povsem tako. Za svoje preživetje mora danes večina ljudi delati prav toliko ali še celo več kot pred sto leti. Hkrati pa dela ni dovolj za vse in se nekateri le stežka preživljajo.

Zelo velik napredek je tehnologija dosegla na področju komunikacij. To nam med drugim omogoča, da lahko dnevno spremljamo, kaj se dogaja kjer koli na svetu. Na žalost novice običajno niso razveseljujoče. Mediji poročajo predvsem o nezaposlenosti, korupciji, revščini, lakoti, vojnah, beguncih, onesnaženju, globalnem ogrevanju in podobno. In seveda posredujejo vremensko napoved. Ta je včasih tudi dobra.

Če vse to spremljamo, se moramo vprašati, kam drvi ta svet. Eni ekonomski krizi sledi druga ekonomska kriza, vojni tukaj sledi vojna tam, velik del prebivalstva je podhranjen, nezadovoljstvo se povečuje, razrašča se terorizem. Pa tudi v kratkih obdobjih, ko po naključju ni ekonomskih kriz in vojn, če takšna obdobja sploh so, nam grozijo izčrpavanje naravnih virov, onesnaženje, globalno segrevanje in na koncu ekološka katastrofa. Namesto da bi napredno tehnologijo uporabljali za to, da bi ukrotili naravo in se čimbolj izognili naravnim katastrofam, z njeno pomočjo in metodami večinoma izčrpavamo naravne vire, povzročamo globalno onesnaženje in se približujemo ekološki katastrofi. Povedano z besedami Ludvika XV.: "Za mano potop".

Skozi vso zgodovino obdobjem miru sledijo obdobja vojn, obdobjem blagostanja sledijo obdobja revščine, obdobjem gospodarskega razcveta sledijo obdobja depresije. Tudi v sodobnem svetu, ki ga označujeta demokracija in kapitalistični ekonomski sistem — po mišljenju večine najboljša možna sistema — obdobjem velikega izobilja sledijo obdobja kriz. Med krizami vsake toliko nastopijo tudi Krize z veliko začetnico, kot jih imenuje Yanis Varoufakis v svoji knjigi Globalni Minotaver. Pri tem izpostavlja veliko depresijo leta 1929 ter finančno in ekonomsko krizo leta 2008. Po mnenju Yanisa Varoufakisa se svet po Krizah z veliko začetnico korenito spremeni. Oblasti (predvsem v ZDA in v Evropi) sprejmejo različne ukrepe in vpeljejo mehanizme, ki naj bi preprečili ponoven nastanek Kriz. Kljub vsem ukrepom, ki so bili v ta namen sprejeti po koncu druge svetovne vojne, ki je končala veliko depresijo 1929, pa se je po številnih večjih ali manjših krizah spet zgodila Kriza 2008. Tudi sedaj sprejemajo države različne ukrepe, ki naj bi pomagali prebroditi to Krizo in hkrati preprečili, da bi se podobne Krize dogajale v prihodnosti.

Ob tem se nam zastavi cela vrsta vprašanj. Ali je to nemara naraven potek stvari, ki se mu ni mogoče izogniti? Če to ni naraven potek, če bi se z ustreznimi postopki vsemu temu lahko izognili, pa se seveda

vprašamo, ali so ukrepi, ki jih sprejemajo vlade, pravilni. Ali zadoščajo, da bi preprečili nadaljnje krize, vojne in ekološko katastrofo?

Da bi lahko pravilno ukrepali, moramo najprej razumeti globlje vzroke, ki vodijo do ponavljajočih se kriz, izčrpavanja naravnih virov, neenakosti in lakote na svetu ter posledično do terorizma. Le če poznamo te vzroke, lahko sprejmemo ustrezne ukrepe, in sicer takšne, ki odpravljajo vzroke in ne zgolj posledic. Le ukrepi, ki odpravljajo vzroke, imajo lahko dolgoročen učinek. Problema se moramo lotiti pri njegovem izvoru.

Večina ljudi se žal ne zaveda pravih razlogov za nastalo stanje. Vlada namreč vsesplošno prepričanje, da je obstoječi družbenoekonomski sistem dober, da so njegova pravila sveta in nespremenljiva. To prepričanje je nekako prešlo v kolektivno zavest sodobne, zlasti zahodne družbe. Po splošnem prepričanju so potrebni kvečjemu manjši popravki. Ker se krizam tako ali tako ni mogoče izogniti, moramo samo omiliti njihove učinke, kadar krize nastopijo. Takšno je danes mnenje večine.

Nedvomno obstajajo posamezniki, ki natančno poznajo prave vzroke, vendar je ta vednost daleč od splošnega prepričanja. Tudi med elito, ki vodi svetovno politiko, je gotovo veliko posameznikov, ki natančno razumejo vzroke za vse našete probleme sodobnega sveta, vendar je stanje, kakršno je, v njihovem interesu. Vsaj verjamejo, da je tak njihov interes, saj razmišljajo kratkoročno, v smislu: za mano potop. Ti predstavniki elite naredijo vse, kar je mogoče, da se zakoreninjeno splošno prepričanje ne bi spremenilo in bi bilo mogoče še naprej ohranjati trenutno stanje.

V zelo odmaknjeni zgodovini so bili vzroki za krize (pomanjkanje, lakota, bolezni ...) precej drugačni kot v sodobnem svetu. Bili so naravni. V glavnem je bilo pomanjkanje posledica suš, poplav in drugih naravnih nesreč ali pa ga je povzročilo naraščanje prebivalstva. To je privedlo tudi do spopadov med plemeni, v katerih so si posamezna, močnejša plemena pridobila vojni plen in osvojila nova ozemlja.

V sodobnem svetu so vzroki za krize povsem drugačni. Krize leta 2008 ni zakrivila naravna nesreča. V tem letu število poplav, suš ali drugih naravnih nesreč ni bilo nič večje kot prejšnja leta. Tudi število prebivalstva ni hipoma naraslo, zaradi česar bi začelo zmanjkovati zalog hrane. Prav nasprotno, v zahodnem svetu se vsak dan zavrže velike količine hrane. Tudi prebivalstvo ni postalo kar naenkrat manj delavno ali manj izobraženo, pa tudi surovin in energije za zdaj še ne primanjkuje. Skratka, za krizo ni bilo nobenega naravnega vzroka.

Kot bomo videli v nadaljevanju, je vzrok za stalno ponavljanje kriz v sodobnem svetu, ko smo sposobni pridelati dovolj, da bi človeštvo lahko normalno živelo, v samem jedru obstoječega ekonomskega sistema, to je kapitalizma.

Osnovno izhodišče kapitalizma je, da mora kapital prinašati dobiček. To izhodišče je v ekonomiji to, kar so v matematiki aksiomi ali v religiji dogme. Aksiom v matematiki je trditev, ki je ni mogoče dokazati, vendar je tudi ni treba, saj je sama po sebi umevna. Vsa pravila matematike, vse izreke, je potem mogoče izpeljati iz teh aksiomov z uporabo formalne logike. Različni aksiomi vodijo tudi do različnih matematik. Kot primer vzemimo Evklidov aksiom, da se dve vzporedni premici nikoli ne sekata. Ta aksiom ločuje evklidsko in neevklidsko geometrijo, ki se v marsičem razlikujeta.

V matematiki so aksiomi izbrani tako, da med seboj niso v nasprotju, hkrati pa je mogoče s pomočjo matematike opisati fizikalne pojave oziroma stvarni svet. Dogma je v religiji resnica, ki je od Boga dana, o njej ne dvomimo in je ne poskušamo razlagati. Različne dogme so izoblikovale različne svetovne religije.

Predpostavka, da mora kapital prinašati dobiček, bolj spominja na dogmo kot na aksiom. Za ekonomiste je to sveta resnica, o kateri se ni dovoljeno spraševati, o kateri ne smemo dvomiti. Uveljavljeno je bolj ali manj splošno prepričanje, da je dobiček iz kapitala nujen, da brez njega sistem ne more delovati. Brez dobička iz kapitala namreč ni interesa za vlaganja, brez vlaganj ni napredka, trenutna infrastruktura pa začne propadati, kar nujno vodi v recesijo.

V resnici pa je prav dobiček iz kapitala z vsemi mehanizmi, ki so potrebni, da je tak dobiček mogoč, in z vsemi posledicami, do katerih ti mehanizmi pripeljejo, osnovni razlog za nastanek kriz. Kot bomo spoznali v nadaljevanju, teza o neusahljivem dobičku iz kapitala ne vzdrži teoretične analize, zato mehanizmi, ki ga omogočajo, nujno vodijo v krize. Kakršnikoli ukrepi, ki ohranjajo dobiček iz kapitala,

dolgoročno ne morejo preprečiti nastajanja novih kriz. Celo če nekateri ukrepi uspešno preprečijo manjše krize, pride slej ko prej do Krize z veliko začetnico.

Ukinitev dobička iz kapitala bi pomenila poseg v temelj kapitalističnega sistema, pravzaprav njegovo korenito spremembo, spremembo v neki drugi, naprednejši družbenoekonomski sistem. Zakaj pravimo družbenoekonomski in ne zgolj ekonomski sistem? Razlog je v tem, da sta sodobna demokracija in kapitalistični ekonomski sistem močno prepletena. Sprememba enega zato močno vpliva tudi na spremembe v okviru drugega. Trenutno ima namreč kapital izredno močan vpliv na odločitve, ki jih sprejemajo demokratično izvoljeni politiki.

Winston Churchill je nekoč izjavil, da demokracija ni dober sistem, je pa najboljši, kar jih poznamo. Z idejo demokracije res ni nič narobe, precej narobe pa je lahko marsikaj, kar se je iz nje razvilo. Beseda demokracija izvira iz grških besed *demos* (ljudstvo) in *kratein* (vladati) ter pomeni vladavino ljudstva. Današnja demokracija je daleč od tega. Danes prav vsemu vlada kapital, zato bi jo lahko upravičeno imenovali tudi *kapitokracija*.

Skozi zgodovino so se družbenoekonomski sistemi večkrat spremenili. Ko se je izkazalo, da neki družbenoekonomski sistem glede na razvoj tehnologije in družbene zavesti ni več ustrezal, se je pojavila potreba po njegovi spremembi. Prehodi običajno niso bili lahki, nasprotno, včasih so bili izredno boleči, tudi krvavi. Tudi noben nov družbenoekonomski sistem se kasneje ni izkazal za popolnega. To so osnovni razlogi, da se bojimo korenitih sprememb oziroma radikalnih prevratov in vztrajamo pri obstoječem sistemu, čeprav nas peha iz krize v krizo.

Po drugi strani pa se moramo zavedati, da lahko brez neke korenite spremembe sistema pride do Krize, iz katere se ne bo mogoče več rešiti, saj bo privedla do ekološke katastrofe ali pa globalne vojne in globalnega uničenja.

Hipna korenita sprememba družbenoekonomskega sistema ni mogoča in tudi ne smiselna. Do hipne spremembe lahko pride zgolj z revolucijo. Revolucije se v preteklosti niso obnesle oziroma niso prinesle sprememb, kakršne so ljudje pričakovali pred revolucijo, kljub morebiti najboljšim namenom udeležencev.

Razloge, zakaj se revolucije ne morejo obnesti, je dobro opisal že G. I. Gurdjieff v svoji knjigi "Beelzebub's Tales to His Grandson". V tej knjigi, ki je izšla v času, ko se je v Rusiji boljševiška revolucija šele pripravljala, avtor ugotavlja, da revolucija nikakor ne more prinesiti zelenih rezultatov. Revolucija je namreč nasilna, zato jo lahko izvedejo zgolj nasilni ljudje. Ko revolucija uspe, oziroma ko revolucionarji zmagajo, pridejo nasilni ljudje na oblast. Oblast je zato nasilna. Poleg tega potrebuje novi vladajoči razred veliko časa, lahko tudi več stoletij, da se nauči vladati, da spozna, kako posamezni ukrepi vplivajo na družbo in prek tega povratno na vladajoči razred. Revolucionarji, ki pridejo na oblast, z vladanjem nimajo izkušenj. Običajno začnejo uničevati vse, kar pripada staremu sistemu, brez razlik med slabim in dobrim. Zgodovina pozna nešteto takih primerov.

Spremembe, ki vodijo v nov, času primernejši in stabilnejši družbenoekonomski sistem, se morajo uvajati postopoma, sočasno z večjim razumevanjem procesov v ekonomiji in družbi. Prav temu je namenjena ta knjiga. Nastala je v upanju, da bo vsaj nekoliko prispevala k boljšemu razumevanju kompleksnega dogajanja in tako olajšala spremembe v pravo smer, v smer družbe, v kakršni ne bi bilo kriz, revščine in lakote, razen kot posledice naravnih katastrof, na katere človek nima vpliva.

Čim širše razumevanje pravih vzrokov za krize, neenakost in izčrpavanje naravnih virov je nujen pogoj, da bi lahko začeli uvajati spremembe, ki bi vodile v pravo smer. V tej knjigi skušam zato čim bolj razumljivo pojasniti, zakaj in kako osnovna predpostavka kapitalizma, da mora kapital prinašati dobiček, nujno vodi do kriz, vojn oziroma ekoloških katastrof.

Ideje so v knjigi predstavljene na izredno poenostavljenih primerih, kar pa ne pomeni, da so zato manj veljavne ali manj splošne. Zapleteni primeri namreč pogosto zgolj zameglijo pogled. Če se ukvarjamo s posameznimi drevesi, ne moremo videti gozda. Da bi lahko videli gozd, se moramo nekoliko odmakniti in pogledati bolj od daleč.

Ponazorimo to na preprostem primeru. Vzemimo, da se več zbirateljev frnikol zbere v prazni sobi, da bi trgovali ali na neki drugi način izmenjavali frnikole. Pravila, po katerih vse skupaj poteka, so lahko zelo zapletena. Zbiratelji lahko igrajo različne igrice s frnikolami in zmagovalec pobere vse frnikole v

igri. Lahko si frnikole med seboj izmenjujejo. Lahko nekomu v zbirki manjka rdeča frnikola in je zanjo pripravljen dati dve rumeni frnikoli. Lahko si izmislijo poljubna, tudi izredno zapletena pravila, po katerih lahko frnikole zamenjujejo svoje lastnike.

Vendar če na vse to pogledamo z malo večje razdalje, ni treba vedeti, kakšna so pravila, po katerih igrajo, kakšne igrice in koliko so jih igrali, kako so ocenili vrednost posameznih frnikol, ki so jih menjali, da bi prišli do določenih, od tega neodvisnih ugotovitev. Če vemo, da nihče v sobi ne more narediti novih frnikol, lahko trdimo, da imajo vsi skupaj na koncu enako ali kvečjemu manj frnikol, kot so jih imeli na začetku. Manj le tedaj, ko so katero izgubili ali uničili. Če ima neki posameznik na koncu več frnikol, kot jih je imel na začetku, lahko tudi z gotovostjo trdimo, da jih ima nekdo drug manj, kot jih je imel na začetku. To namreč ni odvisno od pravil, po katerih so frnikole izmenjevali, temveč je posledica preprostega dejstva, da frnikole ne morejo nastati iz nič.

Na podoben način obstajajo v sodobnem ekonomskem sistemu različna, zelo zapletena pravila, uvedeni so različni finančni instrumenti in tudi iz teh instrumentov izpeljani instrumenti, ki popolnoma zameglijo celotno sliko. Teh mehanizmov v pričujočem besedilu ne poskušamo razlagati niti razumeti, saj nekaterih med njimi celo njihovi ustvarjalci sami ne razumejo. Raje gledamo na problem z malo večje oddaljenosti in se trudimo priti do splošnih ugotovitev, ki niso odvisne od teh pravil, temveč so posledica naravnih zakonov.

2. poglavje: Dobiček, zaslužek in presežek

Dobiček enega je hkrati izguba nekoga drugega. Dobička ne zaslužimo, zato je vsak dobiček neupravičen. Zaslužek je tisto, kar zaslužimo s svojim delom, bodisi fizičnim ali pa umskim. Presežek je del zaslužka, ki presega naše potrebe, tisti del, ki ga ne porabimo sami. Presežek lahko namenimo tistim, ki sami niso sposobni zadovoljiti svojih osnovnih potreb.

Kot smo omenili že v uvodu, predstavlja dobiček iz kapitala osnovno izhodišče kapitalizma, hkrati pa je to tudi osnovni razlog za nastanek kriz, neenakosti in izčrpavanje naravnih virov. Oglejmo si, kakšni so osnovni mehanizmi, ki omogočajo, da kapital prinaša dobiček, in kako ti mehanizmi povzročajo nestabilnost ekonomskega sistema.

Najprej pogledjmo, kaj razumemo pod besedo dobiček in kako se ta razlikuje od zaslužka in presežka.

Dobiček

Dobiček je tisto, kar ostane, potem ko smo pokrili vse stroške – od materialnih stroškov, stroškov dela, tako fizičnega kot umskega, do amortizacije proizvodnih sredstev. V tem kontekstu moramo dobiček strogo ločevati od zaslužka, torej od tistega, kar smo s svojim delom ustvarili in potemtakem zaslužili. Prav tako moramo dobiček ločevati od presežka, to je od tistega, kar smo ustvarili več, kot potrebujemo, oziroma več kot lahko sami porabimo.

Dobiček je tisto, kar smo pridobili, ne da bi to zaslužili. Naš dobiček je zaslužil nekdo drug.

Da bi lažje razumeli zgornjo trditev, si oglejmo preprost primer izmenjave dobrin. Kot primer vzemimo kmeta, ki prideluje krompir, in frizerja, pri katerem se ta kmet striže. V zameno za striženje da kmet frizerju tri kilograme krompirja. Kdo ima pri tej izmenjavi dobiček? Če bi imel frizer dobiček, bi to pomenilo, da je tri kilograme krompirja vredno več od enega striženja. Kmet je torej za striženje dal preveč in je zato v izgubi. Velja tudi nasprotno. Če je striženje vredno več kot tri kilograme krompirja, potem ima kmet dobiček, vendar je frizer v izgubi.

Dobiček enega nujno pomeni tudi izgubo nekoga drugega.

Opisana dobiček oziroma izguba v splošnem še nista kritična, saj temeljita zgolj na oceni vrednosti. Zelo težko je reči, kaj je več vredno, trije kilogrami krompirja ali eno striženje. To se lahko namreč tudi spreminja. Včasih je letina krompirja zelo ugodna in ga je preprosto pridelati, drugič, na primer zaradi suše, pa lahko pridelamo z istim vložkom veliko manj krompirja. Dobiček ali izguba tu predstavljata zgolj nekoliko precenjeno ali podcenjeno delo, kar pa se lahko na dolgi rok izenači. Včasih je tako izredno težko določiti natančno mejo med zaslužkom in dobičkom.

Povsem druga zgodba je dobiček iz kapitala. Tisti, ki ima dobiček iz kapitala, vanj ni vložil svojega dela. Celoten dobiček gre na račun tistih, ki ustvarjajo presežke. Še posebej to velja za finančni kapital, ki v sodobni informacijski družbi predstavlja samo informacijo, samo številko v informacijskih sistemih različnih bank. Čeprav so to zgolj številke, ki nimajo fizične oblike, pa se pričakuje, da bodo prinašale dobiček, ta pa na koncu omogoča, da lastniki teh številk zasežejo presežke - in ne zgolj presežkov - tistim, ki so jih ustvarili.

Dobiček iz kapitala ima zato nujno značaj izkoriščanja.

Zasluzek

Zasluzek je tisto, kar smo s svojim delom ustvarili ali pripomogli ustvariti, bodisi da je to delo fizično ali pa umsko. Zasluzek je torej tisto, česar nismo pridobili na račun nekoga drugega. Zasluzek lahko ustvarimo sami ali v sodelovanju z drugimi z ustrežno delitvijo dela in delitvijo tistega, kar smo ustvarili. Če ta delitev ni ustrezna, imajo eni dobiček in drugi izgubo. Zaslužimo lahko manj ali več kot potrebujemo. Če zaslužimo manj, kot potrebujemo, potem ne moremo sami pokrivati vseh svojih potreb, temveč jih lahko pokrivamo samo na račun drugih. Če zaslužimo več kot potrebujemo, več kot sami porabimo, ustvarjamo presežek.

Presežek

Presežek je vse, kar posameznik ustvari v večji količini, kot sam potrebuje oziroma kot sam potroši. Tu ne mislimo na presežek konkretne dobrine, na primer krompirja, ki ga je kmet zamenjal za striženje, temveč na celoten presežek, ki ostane, ko smo opravili vse potrebne menjave in zadovoljili vse svoje potrebe. Presežek je tisti del zaslužka, ki presega naše potrebe, tisti del, ki ga sami ne porabimo.

Zaradi velikega napredka v tehnologiji proizvodnje dobrin smo ljudje sposobni ustvarjati precejšnje presežke. Posameznik lahko ustvari veliko več, kot sam potrebuje oziroma kot sam potroši. Vprašanje je le, kaj lahko stori s temi presežki. Preprosto zavreči vseh presežkov zagotovo ni smiselno, čeprav se tudi to ves čas dogaja. Vsak dan se zavrže ogromne količine hrane, čeprav je velik del svetovnega prebivalstva lačen.

Ker presežkov sami ne potrebujemo, oziroma jih ne porabimo, je edino smiselno, da jih poklonimo tistim, ki jih potrebujejo, tistim, ki sami iz različnih razlogov niso sposobni ustvariti dovolj, da bi zadovoljili svoje potrebe. V to kategorijo zagotovo spadajo otroci, starejši, bolni in še mnogi drugi.

Ko so zadovoljene tudi potrebe vseh, ki svojih potreb ne morejo zadovoljiti sami, novih presežkov ni smiselno ustvarjati, saj jih nihče ne potrebuje. Tako ohranjamo naravne vire in naravo v njeni celovitosti.

V Bhagavat-giti Krišna razloži svojemu učencu Ardžuni, da kraja ni samo tisto, kar nekomu vzamemo, temveč je kraja vse, kar pridobimo, vendar tega v resnici ne potrebujemo. Čeprav presežke ustvarjamo sami in jih torej zaslužimo, pa s tem pogosto siromašimo naravne vire in tako neposredno krademo prihodnjim generacijam.

3 poglavje: Zasebna lastnina

Zasebno lastnino so ljudje poznali že pred kapitalizmom. Že v fevdalizmu so fevdalci služili z oddajanjem svojih zemljišč dninarjem. Dobiček iz zasebne lastnine pa je postal bolj kritičen šele v kapitalizmu, ko so prešle v zasebno last tovarne. Lastništvo proizvodnih sredstev je omogočalo njihovim lastnikom ustvarjanje dobička na račun najetih mezdnih delavcev.

Zasebna lastnina je prvi mehanizem, ki je omogočil dobiček iz kapitala. Že v fevdalizmu je fevdni gospod, ki je bil lastnik zemljišča ali fevda, od kmetov, ki so imeli v najemu njegovo zemljo, zahteval določen delež pridelka, običajno eno desetino.

Dobiček fevdalca je izhajal iz presežkov, ki so jih ustvarili kmetje. Vendar presežek, ki ga je zahteval fevdalec, ni v celoti predstavljal njegovega dobička. Delno je namreč ta presežek namenil tudi za vzdrževanje vojske, ki je bila takrat nujno potrebna, da je fevdalca in tudi njegove podložnike zaščitila pred sovražniki, in je tako koristila obojim.

V fevdalizmu se je dobiček sproti potrošil. Z dobičkom fevdalci niso kupovali novih zemljišč, ki bi jih oddajali novim kmetom in tako povečevali dobiček. Ves dobiček je šel za sprotno vzdrževanje potreb fevdalcev, vojske in plemstva. Zato ni prihajalo do stalnega povečevanja zasebnega kapitala, pa tudi dobiček iz kapitala se ni nenehno povečeval. V fevdalizmu potemtakem ni bilo kriz, kakršne poznamo danes. Kmetje so bili večinoma pripravljeni odvajati desetino in šele ko se je ta delež začel povečevati, so se vneli kmečki upori. Vzroki za krize so bili takrat povsem drugačni kot danes. Predvsem so do njih pripeljale različne naravne nesreče, kot so suše, povodnji, epidemije in podobno. Zaradi naraščanja prebivalstva in neučinkovite proizvodnje je prihajalo tudi do pomanjkanja hrane in do številnih osvajalnih vojn.

Z industrijsko revolucijo se je zasebna lastnina razširila tudi na lastnino proizvodnih sredstev. Lastnik tovarne je najemal delavce in jim za delo plačeval tedensko ali mesečno mezdo. Ves ustvarjeni presežek je predstavljal dobiček lastnika tovarne. Na začetku kapitalizma je bilo lastništvo tovarn jasno definirano. Natančno se je vedelo, kdo je lastnik posamezne tovarne. Lastnik je tudi skrbel za svojo tovarno. Imel je vlogo menedžerja, ki skrbi, da delo v tovarni nemoteno poteka, od investicij, nabave in proizvodnje do prodaje. Lastnik je bil tako tudi sam zaposlen v svoji tovarni. Ves prihodek, ki ga je imel, zato ni bil zgolj dobiček. Del tega prihodka je predstavljal njegov zaslužek.

Tudi ta oblika dobička iz kapitala, dokler ne pride do pretiravanja, zahteve po vse večjih dobičkih in stalni širitvi proizvodnje, ni tako zaskrbljujoča. Res je sicer, da dobiček kapitalista hkrati pomeni izgubo delavcev, kar lahko označimo kot izkoriščanje. A dokler so presežki, ki jih ustvarijo delavci, dovolj veliki, da pokrijejo ta dobiček, dokler so mezde dovolj velike, da zadostijo potrebam delavcev, to še nekako gre in ne vodi nujno v krize. Problem se pojavi šele, ko zahteva po čim večjem dobičku povzroči nižanje mezd, odpuščanje delavcev na eni strani in presežkov v proizvodnji, ki jih ni mogoče prodati, na drugi strani. Kako to dogajanje vodi v krize, pa si bomo podrobneje ogledali v naslednjih poglavjih.

4. poglavje: Delnice

Delnice so vrednostni papirji, s katerimi se izkazuje lastništvo določenega dela podjetja (delniške družbe). Delnice lastniku prinašajo dobiček iz kapitala. Ta nastopa v obliki dividend in v obliki rasti vrednosti delnic. Da bi lahko vrednost delnic stalno naraščala, je potrebna nenehna gospodarska rast — proces, ki je teoretično nemogoč.

Delnice in drugi vrednostni papirji so oblika zasebne lastnine, ki je značilna za razviti kapitalizem. Vlagatelji z nakupom delnic vložijo svoj denar v eno ali več podjetij, ki se jim zdijo perspektivna, in pričakujejo od tega določen dobiček. V podjetja lahko vlagajo tudi posredno prek vzajemnih skladov. Upravljalci skladov potem vlagajo v perspektivna podjetja ali druge vrednostne papirje in različne finančne instrumente, z namenom, da bi dosegli čim višji dobiček vlagateljev.

Poleg fizičnih oseb lahko delnice kupujejo tudi podjetja. Ta so lahko že v lasti drugih podjetij, ki so spet v lasti nekih tretjih podjetij in tako dalje. Lahko prihaja tudi do krožnega lastništva, denimo, da je podjetje A lastnik podjetja B, podjetje B lastnik podjetja C in podjetje C lastnik podjetja A. Podjetje lahko tako postane sam svoj lastnik oziroma bi bil v zgornjem primeru prikriti lastnik vseh treh podjetij lahko nekdo, ki bi imel v enem od njih eno samo delnico.

Lastništvo v razvitem kapitalizmu torej ni več natančno definirano. Zelo težko ali skoraj nemogoče je ugotoviti, kdo so dejanski lastniki neke korporacije, prav tako pa tudi lastniki delnic ali enot premoženja v vzajemnih skladih ne vedo natančno, kaj imajo v svoji lasti.

Funkcija lastnika se je popolnoma ločila od menedžerske funkcije. Podjetij ne upravljajo več njihovi lastniki, temveč je vodenje prepuščeno menedžerjem. Osnovna naloga menedžerjev je, da lastnikom zagotavljajo čim večji dobiček. Ta nastopa v dveh oblikah: v obliki dividend in v obliki rasti vrednosti delnic.

Pri dividendah izhaja dobiček iz presežka, ki ga proizvedejo zaposleni. Zaposleni večinoma ne odločajo sami, kje v njihovem zaslužku je meja med potrebami in presežkom. O tem odločajo menedžerji, ki poskušajo to mejo postaviti čim nižje, pogosto do najnižje meje, pri kateri so zaposleni še pripravljene delati. Na ta način menedžerji zmanjšujejo strošek dela in povečujejo dobiček. Kje je ta meja, je odvisno od trenutnih ekonomskih razmer in trga dela. V slabi ekonomski situaciji, med krizami, se lahko ta meja spusti zelo nizko, tako da ostajajo zaposleni na robu preživetja.

Za povečanje dobička iz dividend je treba tudi čim bolj povečati učinkovitost dela. Pri večji učinkovitosti lahko vsak posameznik ustvari več, pri čemer pa se njegove minimalne potrebe ne povečajo. Zato je za isto delo potrebno manj zaposlenih, kar spet znižuje strošek dela in veča dobiček delničarjev. Vendar to hkrati pomeni, da je potreba po delavcih manjša in se potemtakem povečuje brezposelnost.

Ker delničarji poleg dobička iz dividend pričakujejo tudi dobiček v obliki rasti vrednosti delnic, morajo podjetja stalno rasti oziroma širiti svojo dejavnost. To zahteva tudi stalno gospodarsko rast v celotnem ekonomskem sistemu. Ekonomisti postanejo zaskrbljeni, kadar gospodarska rast pade pod 2 % na letni ravni. Gospodarska rast pa je vezana na rast potrošnje. Brez rasti potrošnje tudi gospodarske rasti ni. Zato je treba umetno ustvarjati vedno nove potrebe in iskati vedno nove trge, na katerih je mogoče prodajati presežek dobrin, ki nastaja zaradi gospodarske rasti.

Toda zavedati se moramo, da je nenehna 2 % letna realna gospodarska rast teoretično nemogoča. Gospodarstvo bi namreč pri takšni rasti naraščalo po eksponentni funkciji in zelo hitro bi prišli do meje, ko bi zmanjkalo naravnih virov, energije, kakor tudi novih trgov, na katerih bi lahko ustvarjene dobrine prodajali.

Pri eksponentni rasti lahko faktor gospodarske rasti, to je, kolikokrat se v določenem času poveča obseg gospodarstva, izračunamo po enačbi:

$$Fg(n,p) = O(n,p)/O_0 = (1+p/100)^n,$$

kjer je s $Fg(n,p)$ označen faktor rasti po n letih, z O_0 obseg gospodarstva na začetku, z $O(n,p)$ njegov obseg po n letih in s p letna gospodarska rast, izražena v odstotkih. Pri 2 % gospodarski rasti bi se torej obseg gospodarstva povečeval v skladu z enačbo:

$$Fg(n,2) = 1,02^n.$$

Kratkoročno je videti taka rast dokaj zmerna, vendar je dolgoročno nevzdržna, kar je razvidno iz spodnje tabele, na kateri je prikazan faktor gospodarske rasti pri 2 % letni gospodarski rasti v različnih časovnih obdobjih.

0 let: 1
100 let: 7
200 let: 52
500 let: 19.956
1000 let: 398.264.652
2000 let: 158.614.732.760.371.275

Pa naredimo preprost miselni eksperiment. Predpostavimo, da bi danes znali vzpostaviti odličen in stabilen družbenoekonomski sistem, sistem, v katerem ne bi prihajalo do kriz in vojn, ki pa bi še vedno temeljil na dobičku iz kapitala, in bi imel zatorej stalno 2 % letno gospodarsko rast. V skladu z enačbo, ki opisuje eksponentno rast, bi moral biti obseg gospodarstva čez 100 let 7-krat večji kot danes, čez 200 let 52-krat večji kot danes in čez 1.000 let kar 398-milijon krat večji, kot je danes. Skladno bi morali rasti tudi potrošnja in izraba naravnih virov. Če si že lahko predstavljamo, da bi takšna rast vzdržala naslednjih 100 let, in bi v tem času uspeli zagotoviti 7-krat več energije, ne da bi s tem 7-krat povečali že zdaj kritično onesnaženje, pa zagotovo ne more vzdržati 200 ali celo 1.000 let. Težko si predstavljamo, da bi družina, ki danes shaja z enim avtomobilom, čez sto let potrebovala 7 avtomobilov in čez 1.000 let kar 398 milijonov avtomobilov. Primerljivo enako bi se morala seveda povečati tudi potrošnja vseh drugih dobrin.

Očitno je, da nenehna 2 % letna gospodarska rast ni mogoča v prihodnosti, pa tudi v preteklosti je ljudje niso poznali. Če bi bila od začetka našega štetja letna gospodarska rast 2 %, bi bil obseg gospodarstva danes 217 milijonov milijard-krat večji, kot je bil v času Rimskega imperija. To se več kot očitno ni zgodilo.

Edino, kar je stalno naraščalo od začetka našega štetja, je število prebivalcev, ki je od takratnih približno 300 milijonov naraslo na današnjih 7 milijard. To je zgolj 0,16 % letna rast, kar je bistveno počasneje od zahtevane 2 % letne rasti gospodarstva. Kljub tako nizki letni rasti pa se število prebivalcev izredno hitro približuje kritični meji, ki jo nekateri ocenjevalci postavljajo na 10 milijard, bolj optimistični pa na 20 milijard. Zanimivo pri tem je dejstvo, da se danes večina politikov zaveda problema rasti prebivalstva, ki je zgolj 0,16 % na leto, in sprejemajo različne ukrepe, da bi jo omejili, vendar hkrati še vedno pričakujejo 2 % letno gospodarsko rast.

Da bi lahko zagotovili gospodarsko rast, ki jo zahteva dobiček iz kapitala, morajo vmes nastopiti obdobja, ko gospodarstvo močno upade, da bi lahko potem spet raslo. To so obdobja gospodarskih kriz in vojn. Dober primer za to je velika depresija v ZDA, ki se je začela leta 1929 in končala šele z drugo svetovno vojno. Vojna je namreč najprej spodbudila razmah vojaške industrije in potem še drugih industrijskih vej. Res žalostno je dejstvo, da je bila za izhod iz krize in oživitvev gospodarstva potrebna vojna z milijoni žrtev. Podobno kot ob vojni, si lahko gospodarstvo opomore tudi ob naravnih katastrofah,

če je gmotna škoda le dovolj velika. Japonsko gospodarstvo si je, denimo, močno opomoglo po potresu in cunamiju leta 2011, ki sta zahtevala na deset tisoče žrtev.

Da bi lahko zagotovili gospodarsko rast, ki jo zahteva dobiček iz kapitala, je vsake toliko potrebna vojna ali pa naravna katastrofa večjih obsežnosti.

Po drugi svetovni vojni so ZDA poskušale zagotoviti, da ne bi več prihajalo do tako obsežnih kriz, da se leto 1929 ne bi več ponovilo. Vojna industrija, ki je oživila ameriško gospodarstvo, ni bila več tako potrebna, zato so morali Američani za svojo industrijo poiskati nove trge. Sklenili so vzpostaviti nov svetovni red, v katerem bi imele ZDA vodilno vlogo. Z Marshallovim planom so okrepili gospodarstvo Nemčije in Japonske ter s tem spodbudili tudi gospodarsko rast v zahodni Evropi in delu Azije. Tako so hkrati povečali njihovo kupno moč in potrošnjo ter si zagotovili trg za industrijske izdelke. S hladno vojno, ki so jo začeli s Sovjetsko zvezo in je trajala od konca druge svetovne vojne leta 1945 do razpada Sovjetske zveze leta 1990, so upravičili novo oboroževanje in na ta način ohranjali vojaško industrijo. Sprejeti so bili še številni drugi ukrepi, ki naj bi preprečili, da bi se ponovilo leto 1929, od ustanovitve Mednarodnega monetarnega sklada in Evropske skupnosti za premog in jeklo, do sprejema Splošnega sporazuma o carinah in trgovini. Vse z namenom, da bi zagotovili dovolj veliko potrošnjo in s tem preprečili ponovno recesijo.

Noben ukrep pa se ni dotaknil osnovne predpostavke kapitalizma — dobička iz kapitala. Kljub vsem ukrepom je bila zato še vedno potrebna stalna gospodarska rast. Toda naivno je bilo pričakovati, da je število novih trgov neomejeno, kakor tudi, da bo lahko potrošnja naraščala čez vse meje. Zato se je 79 let po veliki depresiji leta 1929, leta 2008, zgodila nova Kriza z veliko začetnico. Ni bilo nujno, da se je to zgodilo prav tedaj, nujno pa je bilo, da bo do tega prišlo, kajti zahteva po nenehni gospodarski rasti nujno privede do kriz in slej ko prej tudi do Krize.

Zahteva po stalni gospodarski rasti pa je le eden od razlogov za nastanek kriz. Na njihov nastanek pomembno vplivata tudi obstoječi denarni sistem in način posojanja denarja. Oboje je podrobneje opisano v naslednjih dveh poglavjih.

5. poglavje: Denar

Denar je menjalno sredstvo, ki nima lastne vrednosti. V kapitalizmu je dobil denar vlogo kapitala, ki prinaša dobiček. V sodobnem svetu predstavljajo bančna posojila 95 % vsega denarja v obtoku. Ta denar ustvarjajo komercialne banke iz nič. Čeprav gre zgolj za številke v informacijskih sistemih bank, je od njih odvisna naša družba v celoti. Te številke so nekakšen DNK družbe. Ko zmanjka denarja v obtoku, se vse ustavi in nastopi kriza.

V osnovi je denar menjalno sredstvo, torej sredstvo, ki olajšuje izmenjavo različnih dobrin. Odpravlja namreč težavo neposredne menjave, kot smo jo opisali v primeru menjave krompirja za storitev striženja. Pri neposredni menjavi nastopi problem, da potrebe niso vedno vzajemne in tudi ne nastopajo sočasno. Frizer morda ne potrebuje krompirja, ker ga ne je ali pa ga ima že sam dovolj. Zato kmet svojega krompirja ne more neposredno zamenjati za striženje. Namesto tega proda krompir za denar nekemu drugemu. Z denarjem, ki ga je dobil za krompir, plača striženje frizerju, ta pa lahko denar porabi za dobrine po svoji izbiri in potrebi.

Vidimo, da je denar kot menjalno sredstvo zelo koristen. Problem nastopi, ko dobi denar vlogo kapitala in preneha biti zgolj menjalno sredstvo, ko torej postane kapital, ki mora v kapitalizmu prinašati dobiček.

Dokler je imel denar lastno vrednost, kot na primer zlat denar, in je bil dobrina sam po sebi, problem, ki ga prinaša denar kot kapital, še ni bil tako izrazit, kot je zdaj, ko denar nima več lastne vrednosti. Zdaj je zgolj neuporaben potiskan papir ali pa celo zgolj številka v informacijskem sistemu banke. Čeprav se tak denar ustvari iz nič, se v sedanjem sistemu pričakuje, da bo prinašal dobiček.

Za izdajo denarja so načeloma zadolžene centralne banke, ki morajo skrbeti, da je v obtoku prava količina denarja, to je količina, ki omogoča nemoteno izmenjavo. V sodobnem finančnem sistemu to ni povsem tako. Večino denarja, ki je v obtoku (okrog 95 %), ustvarijo komercialne banke v obliki kreditov. Ker tudi ta denar predstavlja kapital, ki prinaša dobiček, to še povečuje probleme, ki jih povzroča denar kot kapital.

Poseben problem denarja, ki nastopa kot kapital, je, da denarja ne vidimo več zgolj kot menjalno sredstvo. Začeli smo mu pripisovati lastno vrednost, čeprav je v resnici nima. Da je denar v resnici brez lastne vrednosti, bi zlahka sprevidel vsakdo, ki bi se znašel na samotnem otoku z vrečo polno denarja. Edina vrednost, ki bi jo lahko imel denar zanj, bi bila, da bi z njim podnetil ogenj. Pa še to je vprašljivo, saj denar dokaj slabo gori. Denar, ki ne nastopa v materialni obliki, temveč je zgolj številka v informacijskem sistemu, pa nima niti tolikšne lastne vrednosti.

Vrednost denarja je torej zgolj posredna. Predstavlja vrednost, ki jo lahko za ta denar kupimo, oziroma vrednost, za katero verjamemo, da jo lahko dobimo za določen denar. To je stvar splošnega dogovora in zaupanja v obstoječi finančni sistem. V zgodovini se je pogosto zgodilo, da je denar zelo hitro izgubljal svojo kupno vrednost, bodisi zato, ker so ga centralne banke iz različnih razlogov ustvarile v prevelikih količinah in je nastopila hiperinflacija, ali pa zato, ker so ljudje določeno obliko denarja preprosto nehali priznavati. Pred drugo svetovno vojno so v Nemčiji natisnili ogromne količine mark, zato je marka izredno hitro izgubljala vrednost. Na ta način se je Nemčija izogibala poplačilu odškodnine iz prve svetovne vojne. Iz različnih razlogov so hiperinflacijo doživele tudi številne druge države in druge valute.

Poleg svoje nakupne vrednosti ima denar za ljudi še neko drugo, prav tako pomembno vrednost. Kdor ima dovolj denarja, ima namreč tudi moč, moč, da vpliva na druge ter da sprejema odločitve o drugih in za druge. Denar je poleg tega tudi statusni simbol. Ljudje, ki imajo veliko denarja, vzbujajo pri drugih spoštovanje in zavist.

Denar daje ljudem občutek varnosti, varnosti za lastno prihodnost in za prihodnost svojih otrok. Vendar je takšna varnost zgolj navidezna. To se je izkazalo večkrat, ko je denar izgubil svojo vrednost, in so ljudje s kupom denarja, shranjenega v nogavicah, čez noč obubožali.

Varna prihodnost ni odvisna od denarja, temveč od družbenoekonomskega sistema, ki bo obstajal v prihodnosti, od ljudi, ki bodo takrat živeli.

Če ne bo nihče več proizvajal hrane, je tudi s privarčevanim denarjem ne bo mogoče kupiti.

Ker denar predstavlja kapital, ki prinaša dobiček, ker mu pripisujemo vrednost, ker daje moč, ker je statusni simbol in ker daje občutek varnosti, imamo ljudje močno potrebo po varčevanju in kopičenju denarja. Kopičenje je šlo v zadnjem času v velike skrajnosti. Denar se nabira v davčnih oazah in ga začenja primanjkovati v obtoku. Če je v obtoku premalo denarja, ne more več opravljati svoje osnovne funkcije, in sicer tiste, ki jo ima kot menjalno sredstvo.

Čeprav je denar samo informacija, zgolj številka v informacijskem sistemu banke, pa ima odločujoč vpliv na delovanje svetovne ekonomije. Od denarja je odvisno tako rekoč vse. Zažrl se je v vse pore sodobne družbe. Na neki način bi lahko rekli, da je denar DNK družbe. Od informacij, zapisanih v DNK posamičnega človeka, so odvisne vse njegove prirojene lastnosti in sposobnosti, od telesnih do intelektualnih in čustvenih. Enako so od informacij v informacijskih sistemih bank odvisne možnosti, ki jih ima človek kot posameznik, kot tudi možnosti, ki jih imajo podjetja in širše, države. Od teh števil je odvisno, kdo bo živel v izobilju in kdo v revščini, kdo bo sit in kdo bo stradal.

Sicer zveni neverjetno, vendar je res, da ima lahko zgolj sprememba informacij v informacijskih sistemih bank in/ali v informacijskih sistemih borz odločilen vpliv tako na posameznika kot tudi na družbo v celoti. Na to temo je bilo posnetih že več filmov, v katerih je bilo prikazano, kako zlonamerni, toda večji hekerji povzročijo finančni zlom nekega podjetja, zlom borze ali celo globalno finančno krizo. Zadošča že, da spremenijo le nekaj števil na različnih bančnih računih.

V teh filmih običajno ni prikazano, kako bi neki dobronamerni heker, ki bi vdrl v bančni sistem, morebiti v trenutku rešil finančno in dolžniško krizo. Moral bi le pravilno spremeniti številke na bančnih računih, in vsi neupravičeni dolgovi bi bili pozabljeni, perspektivna podjetja bi imela dovolj sredstev za svoje delovanje, odpuščeni bi dobili nazaj svoje službe in ljudje bi imeli denar za preživetje. Vendar le, če bi bil tak heker izredno moder in bi te številke spremenil nadvse premišljeno. Neodgovorne spremembe DNK so izredno nevarne!

Poleg tega da denar deluje kot DNK družbe, deluje tudi kot katalizator. V kemiji je katalizator kemična sestavina, ki ne sodeluje v sami kemijski reakciji, vendar brez nje kemijska reakcija ne more potekati oziroma poteka zelo počasi. Podobno je z denarjem. Denar neposredno ne sodeluje pri ustvarjanju dobrin, vendar danes brez denarja ni mogoče narediti ničesar, čeprav je na voljo vse drugo (delovna sila, materialna sredstva, ustrezno okolje). Kadar pa je na voljo dovolj denarja, je mogoče prav vse. Ljudje znamo zgraditi najmodernejše mesto, cvetlični vrt ali igrišče za golf sredi puščave, pretvoriti slano vodo v pitno, poleteti na Mesec ali poslati sondo na Mars.

Tako je s tem, čeprav je denar samo številka v informacijskem sistemu banke.

Največji problem, povezan z denarjem, pa je, da se posoja za obresti. Obresti sčasoma nujno privedejo do dolžniške krize, in prav o tem govori naslednje poglavje.

6. poglavje: Obresti

Ker se ves novo ustvarjeni denar posoja za obresti, obresti ni mogoče odplačati, tudi teoretično ne. Dolg zaradi obresti narašča po eksponentni funkciji. Obresti na posojila zato nujno vodijo v dolžniške in finančne krize.

Obresti na posojilo so mehanizem, ki omogoča, da kapital v obliki denarja prinaša dobiček. Obresti na posojilo so torej posledica osnovnega izhodišča kapitalizma, in sicer, da mora kapital prinašati dobiček, kot tudi dejstva, da je denar izgubil svojo osnovno vlogo zgolj menjalnega sredstva ter postal kapital.

Obresti so hkrati eden od osnovnih razlogov, da prihaja do finančnih in dolžniških kriz. Za te krize je značilno vsesplošno pomanjkanje denarja v obtoku, kar otežuje izmenjavo dobrin in zato tudi normalno delovanje gospodarstva. Finančne in dolžniške krize tako vplivajo na realni sektor in vodijo v splošno gospodarsko krizo, za katero sta značilna upad proizvodnje in pomanjkanje dobrin.

Ker so krize med drugim posledica obresti, obresti pa so posledica osnovne predpostavke kapitalizma, da mora kapital prinašati dobiček, lahko trdimo, da so tudi finančne in dolžniške krize vgrajene v sam temelj kapitalizma.

Če zgornja trditev drži, to pomeni, da se finančnim in dolžniškim krizam v kapitalizmu ni mogoče izogniti. Pravzaprav lahko pričakujemo, da bodo krize, če se kapitalizem ne odpove dobičku iz kapitala in s tem preneha biti kapitalizem, vedno globlje in vse bolj uničujoče.

Oglejmo si torej, zakaj in kako obresti vodijo do finančnih oziroma dolžniških kriz. Zaradi lažjega razumevanja si predstavljajmo, da imamo eno samo centralno banko. Razmišljanje v nadaljevanju je namreč dokaj preprosto posplošiti na več centralnih bank in tudi na več različnih valut.

Denimo najprej, da je centralna banka edina, ki ustvarja nov denar. Denar, ki ga ustvari, posodi komercialnim bankam, vendar za to zaračuna obresti. Komercialne banke v preprostem primeru ta denar posodijo svojim komitentom in tudi one za to zaračunajo obresti, ki so nekoliko višje kot obresti, kakršne je njim zaračunala centralna banka.

Kot primer vzemimo, da centralna banka izda milijardo evrov in jih posodi komercialnim bankam po 2 % letni obrestni meri. Komercialne banke ta denar posodijo naprej svojim komitentom po 5 % obrestni meri.

Pri 5 % obrestni meri se dolg, ki ga imajo komitenti do komercialnih bank, podvoji v nekaj več kot štirinajstih letih. Če bi torej komitenti želeli vrniti dolg po štirinajstih letih, bi morali vrniti 2 milijardi evrov. Problem je v tem, da toliko denarja sploh ni, saj je centralna banka, ki lahko edina ustvari nov denar, ustvarila smo eno milijardo evrov. Dolg, ki je nastal zaradi obresti, je torej nemogoče vrniti.

Delno se ta problem rešuje tako, da se del dolgov odpiše, ko gredo manj uspešna podjetja v stečaj, drugim pa uspe svoj dolg vrniti z obrestmi vred. Vendar tudi ta podjetja ne morejo vrniti več od ene milijarde, saj ga je centralna banka izdala zgolj toliko — in več denarja preprosto ni.

Čeprav bi podjetja komercialnim bankam vrnila milijardo, kar ustreza celotnemu dolgu brez obresti, pa komercialne banke ne bi mogle vrniti svojega dolga, saj znaša njihov dolg po štirinajstih letih pri 2 % obrestni meri že 1,3 milijarde. To pa pomeni, da morajo iti v stečaj tudi nekatere manj uspešne banke.

Tako propada čedalje več podjetij in vse več bank, medtem ko se kapital vse bolj kopiči na enem mestu.

Centralne banke poskušajo to zagato rešiti z ustvarjanjem novega denarja in novimi posojili, kar pa prinaša še več obresti in še večji splošni dolg. Realna vrednost tega dolga se sicer zmanjšuje z inflacijo, vendar inflacija ne preprečuje čedalje večje zadolženosti in čedalje večje koncentracije kapitala.

Že na tem preprostem primeru lahko vidimo, da je obresti tudi teoretično nemogoče vrniti. V resnici pa je situacija veliko bolj kompleksna. Komerzialne banke namreč ne posojajo svojim komitentom samo denarja, ki so ga dobile od centralne banke, temveč smejo posojati tudi denar, ki ga imajo drugi komitenti na svojih računih v banki, čeprav je to samo denar, ki so si ga izposodili pri tej ali morda pri neki drugi komercialni banki. Na ta način komercialne banke posodijo bistveno več denarja, kot pa so ga dobile od centralne banke. Zaradi obveznih rezerv, ki jih morajo imeti komercialne banke, je ta količina sicer omejena, vendar doseže pri 10 % obveznih rezervah desetkratno količino denarja, dobljenega od centralne banke. In tudi na ves ta denar tečejo obresti!

Vrnimo se k zgornjemu primeru. Ko centralna banka izda eno milijardo evrov, posodijo komercialne banke naprej 10 milijard evrov in po štirinajstih letih zahtevajo vračilo 20 milijard evrov. Centralna banka je ustvarila zgolj eno milijardo, torej obstaja 19 milijard dolga, ki ga ni mogoče vrniti. To sicer ne vpliva na povečanje zadolženosti komercialnih bank, močno pa vpliva na zadolženost komitentov, kar pomeni, da mora propasti še več, nesprejemljivo več podjetij, zato da bi se odpisali dolgovi. Slej ko prej potemtakem neizogibno pride do krize, v kateri se sicer dolgovi, ki jih ni mogoče vrniti, odpišejo, vendar je lahko cena za to izredno visoka. V skrajnem primeru se ta cena obračuna s človeškimi življenji, ki jih terjajo lakota, epidemije in vojne.

Na dolgoročno nevzdržnost sistema posojanja denarja za obresti, ki sproža krize, opozarja še eno dejstvo. Obresti se namreč sproti pripisujejo glavnici. Ker se povečuje glavnica, se pri isti obrestni meri povečujejo tudi obresti. Govorimo o obrestno obrestnem računu. Pri obrestno obrestnem računu narašča dolg po naslednji enačbi:

$$D(n,p) = L (1+p/100)^n$$

kjer je z $D(n,p)$ dolg po n letih, L velikost posojila in p letna obrestna mera izražena v odstotkih. To je, podobno kot pri stalni gospodarski rasti, eksponentna funkcija. Na začetku narašča dolg dokaj počasi, vendar postane to naraščanje sčasoma izredno hitro. Pri 5 % obrestni meri je to naraščanje bistveno hitreje kot pri 2 % rasti, ki smo jo upoštevali pri gospodarski rasti.

Če bi si na primer izposodili 1 evro po 5 % letni obrestni meri, bi dolg naraščal po enačbi:

$$D = 1,05^n \text{ €}$$

Velikost dolga po različnem številu let je prikazana v spodnji tabeli.

0 let:	1 €
100 let:	132 €
200 let:	17.293 €
500 let:	39.323.261.827 €
1000 let:	1.546.318.920.731.952.414.720 €
2000 let:	2.391.102.204.613.630.227.835.447.334.778.809.213.779.968 €

Ker je ves denar izposojen, posodijo ga namreč centralne banke ali pa komercialne banke, ki ga ustvarijo, bi se moral na tak način obrestovati ves denar, kolikor ga je v obtoku. Kot vidimo, je to dolgoročno popolnoma nesmiselno. Če bi si nekdo pred 2.000 leti v starem Rimu izposodil denar v vrednosti zgolj enega evra, bi pri 5 % realni obrestni meri njegov dolg medtem narasel na 2.391.102.204.613.630.227.835.447.334.778.809.213.779.968 €!

Tudi če bi smeli njegovi nasledniki danes neomejeno tiskati bankovce za milijon evrov, tega dolga nikakor ne bi mogli vrniti, saj bi zgolj masa papirja, ki bi ga potrebovali za te bankovce, presejala maso milijarde sonc.

Očitno je torej, da dolgovi, ki nastajajo zaradi obresti, ni mogoče vrniti, zato je treba te dolgove vsake toliko odpisati. To se lahko zgodi na lep ali na grd način. Če bi privolili, da se dolgove, ki nastanejo zaradi obresti, odpiše na lep način, prostovoljno, bi se bili verjetno že na samem začetku pripravljene odpovedati obrestim. Ker tega v obstoječem sistemu ne želimo narediti, saj ni v skladu z osnovno

predpostavko kapitalizma, da kapital prinaša dobiček, to nujno vodi do kriz, v katerih se dolgovi nazadnje odpišejo na grd način.

7. poglavje: Finančna industrija

Finančna industrija je posebna gospodarska panoga, ki ustvarja dobiček, ne da bi ustvarjala kakršne koli dobrine. Finančna industrija izumlja vedno nove mehanizme, kako na račun vlagateljev ustvarjati čim večji dobiček. Ti mehanizmi sicer niso osnovni vzrok za nastanek kriz, jih pa zagotovo poglobljajo.

Finančna industrija, ki zajema banke, borzno posredniške hiše, investicijske sklade, hedge sklade, vzajemne sklade, zavarovalnice in druge finančne ustanove, se je razvila v posebno gospodarsko panogo, za katero je značilno, da si prisvaja enormne (neupravičene) dobičke, ne da bi karkoli proizvajala, ne da bi ustvarjala nove dobrine. Beseda neupravičeni je zapisana v oklepaju, ker je, kot smo omenili, vsak dobiček že sam po sebi neupravičen, saj vedno pomeni izgubo za nekoga drugega. Ker finančna industrija ne ustvarja nove vrednosti, so njeni dobički še toliko bolj neupravičeni.

Poleg dobičkov, ki jih prinašajo dividende, rast vrednosti delnic in obresti na posojila, si je finančna industrija izmislila še celo vrsto mehanizmov, tako imenovanih izvedenih finančnih instrumentov, ki naj bi dobičke dodatno povečali. Finančni instrumenti so vrednostni papirji, ki ob različni stopnji tveganja prinašajo tudi različen dobiček. Višja stopnja tveganja pomeni večji pričakovani dobiček in hkrati tudi večjo verjetnost izgube.

Finančna industrija deluje podobno kot igralnice. V igralnico pridejo igralci, ki vlagajo svoj denar v različne igre, z različnim tveganjem in z različnim pričakovanim dobitkom. Vlaganje v vrednostne papirje spominja na igro pokra "hold'em". Igralci morajo, preden vložijo stave, čim bolje oceniti verjetnost, da bodo zmagali, oziroma tveganje, da bodo izgubili. Tveganje lahko ocenijo na osnovi kart, ki jih imajo sami, kart, ki so odprte na mizi, in reakcij drugih igralcev. Tisti, ki znajo najbolje oceniti tveganje, pri tej igri služijo, vsi drugi pa izgubljajo.

Z našega zornega kota je pomembno predvsem dejstvo, da igralnica ustvarja dobiček ne glede na to, kateri igralci služijo in kateri izgubljajo, saj pri vsaki stavi pobere svoj delež, tako imenovani *rake*, ki je odvisen od velikosti stav. Dobiček ustvarja na račun igralcev, ki izgubljajo oziroma na račun manjšega zaslužka igralcev, ki dobivajo. Zato le zelo majhen odstotek najboljših igralcev služi, vsi drugi pa ostajajo praznih rok.

Enako ustvarja dobiček tudi finančna industrija, ne glede na to, ali vrednost vrednostnih papirjev narašča ali pada, ne glede na to, ali vlagatelji dobivajo ali izgubljajo. Vendar tu dobiček ne gre zgolj na račun vlagateljev (igralcev v igralnici), ki zavestno prevzemajo tveganje, temveč gre predvsem na račun tistih, ki ustvarjajo nove dobrine in v tej igralnici niso prostovoljno. Le njihovo delo je podcenjeno in njihov dohodek premajhen, saj se velik del njihovih zaslužkov pretoči v dobičke finančne industrije. Na njihov račun ne ustvarja dobičkov zgolj finančna industrija, temveč jih izčrpava tudi veliko število vlagateljev, zato je delež tistih, ki v tej igralnici izgubljajo, načeloma veliko manjši kot pri igri pokra "hold'em". Zadeva deluje, vse dokler ne pride do krize.

Takrat izgubljajo vlagatelji, izgubljati pa začne tudi finančna industrija, zato se marsikatera finančna institucija znajde v stečaju.

Ker je v veljavi splošno prepričanje, da je finančna industrija nujno potrebna za normalno delovanje gospodarstva, jo vlade pred stečaji rešujejo s finančnimi injekcijami. Ob krizi vlade rešujejo prav tiste, ki so krizo povzročili. Kralj je mrtev, naj živi kralj!

Finančna industrija je tako preživela leto 2008 oziroma si je kmalu po tem celo močno opomogla in vnovič začela ustvarjati enormne dobičke, breme krize pa je prešlo na ramena tistih, ki so s svojim delom

ustvarjali dobrine. Marsikdo je ostal brez službe, marsikdo je izgubil stanovanje, marsikdo je bil pahnjen v revščino.

Kakšne izvedene finančne instrumente si je izmišljala finančna industrija, predvsem Wall Street, in kako je na koncu vse skupaj privedlo do zloma 2008, za naše razumevanje, zakaj prihaja v kapitalizmu do kriz, niti ni pomembno. Ugotovili smo namreč že, da bi do krize vsekakor prišlo tudi brez tega, celo če bi ostali zgolj pri dobičkih, ki jih prinašajo delnice, in dobičkih, ki jih prinašajo obresti na posojila. V resnici je do velike finančne luknje, ki je nastala zaradi obresti, prišlo že dosti prej. Z različnimi izvedenimi finančnimi instrumenti, ki so za nekaj časa prevzeli vlogo novega denarja in začasno zapolnili finančno luknjo, se je začetek krize nekoliko zakasnil, zato pa je bila kriza, ko je napočila, toliko globlja.

Zgolj za ponazoritev si oglejmo dva izvedena finančna instrumenta (vrednostna papirja), ki sta po mnenju večine glavna krivca za finančni zlom 2008. To sta zadolžnica, zavarovana z dolgom (*coratelized debt obligation* – CDO) in zamenjava kreditnega tveganja (*credit default swap* – CDS). Pri tem se moramo zavedati, da sta bila napačna ocena tveganja in neodgovorno izdajanje teh vrednostnih papirjev zgolj neposredni vzrok za Krizo 2008, globlji vzrok pa je v samem temelju kapitalizma, v dogmi, da mora kapital prinašati dobiček. Bralec, ki ga ne zanimajo podrobnosti, lahko mirno preskoči nadaljnji kratki opis teh dveh instrumentov in nadaljuje z naslednjim poglavjem, saj to v ničemer ne bo zmanjšalo njegovega razumevanja dejanskih vzrokov za nastanek kriz.

Nekoliko poenostavljeno povedano je CDO vrednostni papir (zadolžnica, menica, obljuba plačila), s katerim banka, ki ga izda, zavaruje posojilo, ki ga najame pri neki drugi banki, to je pri banki, ki kupi CDO. S CDO-jem se izdajateljica zaveže, da bo odplačevala dolg (vrednost CDO-ja) po vnaprej določenem terminskem planu. Odplačilo zavaruje s svojimi posojili, to je, s posojili, ki jih je dala svojim komitentom. Od tod izvira tudi ime zadolžnica, zavarovana z dolgom. V posamezen CDO je banka zaradi razpršitve tveganja vključila različna posojila. V času pred zlomom leta 2008 pa so bili to predvsem hipotekarni krediti, to so posojila, ki so bila zavarovana z nepremičninami posojilojemalcev.

Banka, ki kupi CDO, lahko za to uporabi denar na svojih varčevalnih računih, vendar se ji ta nakup ne šteje v bilanco. Zato lahko isti denar še naprej posoja svojim komitentom in z njim ustvarja dobiček od obresti. Zaradi razpršitve tveganja so bonitetne agencije na osnovi finančnega inženiringa ocenile, da je tveganje naložbe v CDO izredno nizko, čeprav so vanj vključena posojila z visokim tveganjem. CDO-ji so tako dobili najvišjo bonitetno oceno AAA, oceno, ki je enaka bonitetni oceni denarja. Na ta način so CDO-ji predstavljali nov zasebni denar, enako dober kot denar, ki ga izdajajo centralne banke.

Da bi bila zgodba še bolj zanimiva, so banke, ki so kupile CDO-je, te zavarovale pri zavarovalnicah s CDS-i. CDS je vrednostni papir, s katerim se zavarovalnica zaveže, da bo plačala neki vnaprej dogovorjeni znesek, če dolžniki, ki so vključeni v CDO, ne bodo mogli odplačati svojega dolga. Ker je tudi CDS vrednostni papir, so ga lahko banke, ki so ga imele v lasti, prodale naprej. Tisti, ki je kupil tak CDS, je pravzaprav stavil, da dolžniki, ki so vključeni v CDO, zavarovan s CDS-om, ne bodo mogli odplačati dolga, saj je kupec CDS-a le v tem primeru prejel zavarovalno vsoto. To je popolnoma enako, kot da bi nekdo zavaroval tuj avto in upal, da se bo njegov lastnik z njim ponesrečil, saj bi v tem primeru dobil zavarovanje.

Ker so bili na koncu, pred letom 2008, v CDO-je vključeni večinoma samo hipotekarni krediti, tveganje v resnici ni bilo razpršeno, zato CDO-ji niso bili vrednostni papirji, ki bi zaslužili oceno AAA, temveč so bili v resnici visoko tvegani vrednostni papirji, tako imenovane smeti (*junk*). Da je bilo res tako, se je izkazalo leta 2008, ko se je sesul trg nepremičnin v ZDA. Vrednost nepremičnin nenadoma ni več pokrivala dolgov na hipotekarnih kreditih, vključenih v CDO-je. Zavarovalnice bi zato morale izplačati velikanske premije, za kar pa niso imele sredstev, zato so propadale. Ker tedaj tudi banke niso dobile ne zavarovanih premij ne povračila svojih slabih kreditov, so začele propadati tudi banke. Nastopila je Kriza.

Naj na koncu še enkrat poudarimo, da bi do krize prišlo tudi brez CDO-jev, morda celo nekoliko prej. Bila pa bi nekoliko milejša.

8. poglavje: Zadolženost

Zadolženost v svetu stalno narašča. Vse države imajo ogromen zunanji in ogromen javni dolg. Zadolžena je tudi večina podjetij in posameznikov. Vsi dolgujejo finančnim institucijam, ki pobirajo ogromne dobičke, čeprav ne ustvarjajo novih dobrin.

Ker predstavljajo ves denar, ki je v obtoku, krediti, na katere tečejo obresti, se vsesplošna zadolženost neprenehoma povečuje. Zadolženo je prebivalstvo, zadolžena so podjetja in zadolžene so države.

Po podatkih, ki jih objavlja ameriška obveščevalna agencija CIA, je znašal konec leta 2014 skupen zunanji dolg vseh držav 79.120 milijard ameriških dolarjev. Med 206 državami, za katere so navedeni podatki o zunanjem dolgu, zgolj tri države nimajo tega dolga. To so Brunej, Macau in Liechtenstein. Med vsemi državami imajo prav ZDA največji zunanji dolg (17.260 milijard USD), sledita Velika Britanija (13.050 milijard USD) in Nemčija (5.597 milijard USD). Celoten zunanji dolg je leta 2014 znašal že 71,6 % celotnega bruto domačega proizvoda (BDP) vseh držav. Ker pa zunanji dolg ni edini dolg, temveč poleg tega obstaja tudi notranji dolg, ki v številnih državah celo močno presega BDP (na Japonskem znaša kar 226 % BDP), pa je celoten dolg še bistveno večji.

Druga oblika dolga, ki veliko pove o finančnem stanju posameznih držav, je javni dolg. Javni dolg je posledica posojil, ki jih najemajo vlade, da pokrijejo proračunske primanjkljaje. Tudi ta dolg v večini držav stalno narašča. Konec leta 2014 je po podatkih CIA znašal 57,9 % BDP. Tu vodijo Japonska z 227,9 % BDP, sledijo Zimbabve z 205,3 % BDP, Grčija s 171,3 % BDP, Libanon s 138,8 % BDP in Italija s 135,8 % BDP. Vidimo, da Grčija nikakor ni edina država z velikim javnim dolgom. Kar v 81 državah javni dolg presega 50 % BDP. Ker ta dolg povsod nenehno narašča, se bo v kratkem še veliko drugih držav soočilo s podobnimi problemi, s kakršnimi se trenutno sooča Grčija.

Vidimo, da so vse države zadolžene, prav tako so zadolžene vlade vseh držav in tudi večino državljanov. Kadar je nekdo zadolžen, prevladuje mišljenje, da je več potrošil, kot pa ustvaril. Takšno mišljenje se zdi logično in upravičeno. Če je on potrošil več, kot je ustvaril, je moral očitno nekdo drug ustvariti več, kot je potrošil. Enak razmislek velja tudi za vso državo. Če je neka država zadolžena, so njeni državljani potrošili več, kot so ustvarili. Očitno so morali to razliko ustvariti v neki drugi državi. Vendar pa te logike ne moremo prenesti na svet v celoti. Vse države so namreč zadolžene, torej bi morale vse države več potrošiti, kot so ustvarile. Kje se je potem vse to ustvarilo?

Ker ne trošimo ničesar, kar ne bi bilo narejeno na planetu Zemlja, dolg očitno ne izvira iz tega, da bi več potrošili, kot ustvarili. Toda vse države so zadolžene, čeprav ne moremo potrošiti več, kot ustvarimo. Vendar, kjer obstaja dolžnik, mora obstajati tudi upnik. Kdo so torej upniki? Komu smo vsi brez izjeme dolžni?

Odgovor na to vprašanje je dokaj preprost. Upniki so banke in druge finančne institucije, kot so to na primer Mednarodni denarni sklad, Evropska banka za obnovo in razvoj, Svetovna banka, Evropska investicijska banka in podobne ustanove. V septembru 2016 je Mednarodni denarni sklad objavil podatek, da je nefinančni sektor (gospodinjstva, podjetja, državne organizacije ...) na koncu leta 2015 dolgoval finančnemu sektorju 152 tisoč milijard ameriških dolarjev. Ta dolg vztrajno narašča. Od 205 % svetovnega BDP v letu 2005 je narasel na 225 % svetovnega BDP v letu 2015.

Toda banke in finančne institucije ne ustvarjajo novih dobrin. Nove dobrine ustvarjajo različna podjetja oziroma jih ustvarjajo delavci, zaposleni v teh podjetjih. Da pa bi lahko ustvarjali nove dobrine, si morajo od bank oziroma finančnih institucij izposojati denar, ki ga potrebujejo za investicije. Ker na ta denar tečejo obresti, dolgovi nenehno naraščajo. Obresti namreč, kot smo že ugotovili, ni mogoče vrniti.

Svojevrsten paradoks sodobnega družbenoekonomskega sistema, ki ga težko spregledamo, je, da tisti, ki ustvarjajo dobrine, dolgujejo tistim, ki ne ustvarjajo ničesar.

9. poglavje: Varčevanje

Varčevanje je ukrep, ki ga sprejmejo oziroma so ga prisiljene sprejeti vlade, ko zaradi finančne krize nastopi primanjkljaj v državni blagajni. Čeprav je smotrna uporaba naravnih virov smiselna, pa samo varčevanje brez drugih ukrepov ne more pomagati pri izhodu iz krize.

Varčevanje samo po sebi, če ga razumemo kot zmanjševanje pretirane potrošnje in racionalno izrabo naravnih virov, je zelo smiselno, saj ohranja naravo in zmanjšuje onesnaženje. Varčevanje kot ukrep v času recesije pa ima lahko izrazito negativne posledice.

Po letu 2008, ko so se nekatere države v Evropski uniji znašle pred bankrotom, je tako imenovana trojka (Evropska komisija, Evropska centralna banka in Mednarodni denarni sklad) finančno pomoč pogojevala s strogimi varčevalnimi ukrepi. Med prvimi je bila leta 2010 na vrsti Grčija, sledile so Irska, Portugalska in Ciper.

Varčevalni ukrepi, ki so jih morale sprejeti te države, da bi dobile finančno pomoč, so zahtevali odpuščanje zaposlenih in zniževanje plač v javnem sektorju, nižanje pokojnin, zmanjševanje socialne pomoči, zmanjševanje investicij v infrastrukturo in podobno.

Vsi ti ukrepi pa imajo prav nasproten učinek, kot bi ga želeli. Zaradi odpuščanja in zmanjševanje plač v javnem sektorju se povečuje brezposelnost in upada kupna moč prebivalstva. Enak vpliv na kupno moč prebivalstva ima zmanjševanje socialne pomoči in nižanje pokojnin. Vse to pa posredno vpliva tudi na realni sektor. Številna podjetja morajo zaradi upada povpraševanja zmanjšati proizvodnjo, kar privede do odpuščanja delovne sile tudi v realnem sektorju. Poleg tega je za veliko podjetij največji naročnik prav država. Ko država zmanjša investicije, ta podjetja izgubijo posel in morajo odpuščati delavce ali pa gredo celo v stečaj. Zato se zmanjša tudi prihodek države od davkov.

Z varčevalnimi ukrepi se tako povečuje brezposelnost, zmanjšuje se socialna varnost, hkrati pa se znižuje tudi prihodek države. Ker dobi država finančno pomoč v obliki posojila in ne v obliki nepovratnih sredstev, ti ukrepi njeno zadolženost samo povečujejo. To se je že izkazalo v Grčiji, kjer je prvemu programu ekonomske prilagoditve (pogojene finančne pomoči v obliki posojila) leta 2010 sledil drugi program leta 2012 in še tretji program leta 2016. Vsi ti programi bodo koncu samo povečali zadolženost Grčije, ki trenutno sploh ni najbolj zadolžena država v Evropski uniji. Enak potek lahko pričakujemo tudi v drugih državah, ki so zaprosile za finančno pomoč.

Varčevalni ukrepi, ki naj bi zmanjšali zadolženost države, jo dolgoročno pravzaprav samo povečujejo in tako poglobljajo splošno ekonomsko krizo.

V preteklosti se je izkazalo, da bi morali biti v takih primerih ukrepi ravno nasprotni. Država bi morala več trošiti in s tem spodbuditi proizvodnjo. Primer takih ukrepov je "New Deal", ki je bil odgovor predsednika Franklina Delana Roosevelta na veliko depresijo leta 1929. "New Deal" je kljub številnim zelo dobrim ukrepom (javna dela, socialni transferi, dogovori s sindikati itd.) zgolj nekoliko omilil krizo, na žalost pa je bila, kot smo že omenili, potrebna druga svetovna vojna, da se je kriza končala.

Dokler se denarni sistem ustrezno ne reformira in se ves novo ustvarjeni denar posoja za obresti, se vse večji zadolženosti države in vse večjim proračunskim primanjkljajem ni mogoče izogniti. Varčevanje in tako imenovana vitka država tega problema ne moreta odpraviti. Zaradi varčevanja države se upočasni kroženje denarja, kar povzroči pomanjkanje denarja v obtoku in s tem večjo potrebo po novem denarju. Ker se nov denar posoja za obresti, to v začaranem krogu samo povečuje zadolženost.

10. poglavje: Brezposelnost

Zaradi čedalje večje učinkovitosti proizvodnje se potreba po delovni sili stalno zmanjšuje. Ker odločevalci, namesto da bi sprejeli ukrepe za skrajšanje delovnega časa, raje odpuščajo delavce, prihaja do vse večje nezaposlenosti. To zmanjšuje kupno moč prebivalstva. Zaradi upada potrošnje se zmanjša tudi proizvodnja, kar vodi do novih odpuščanj. Krog se sklene.

Za svoje življenje ljudje potrebujemo različne dobrine. Z besedo dobrina tu označujemo vse, kar je človek ustvaril s svojim delom, od osnovnih stvari za preživetje, kot so hrana, stanovanje in obleka, do številnih drugih stvari in storitev, ki jih človek potrebuje za kakovostno življenje. Da bi lahko vse to imeli, potrebujemo denar, da bi dobili denar, pa potrebujemo službo.

Ker je učinkovitost dela izredno narastla, lahko proizvedemo bistveno več, kot potrebujemo. Ko ponudba preraste povpraševanje, postane trg prenasičen z dobrinami, ki ne koristijo nikomur, in jih zato tudi ni mogoče prodati. Proizvodnja se začne zmanjševati. Zaradi zmanjšane proizvodnje se ukinjajo nekatera delovna mesta, začnejo se odpuščanja in brezposelnost narašča. Čeprav je dobrin preveč, pa si jih brezposelni ne morejo privoščiti, ker nimajo denarja, da bi jih kupili.

To je še en paradoks obstoječega ekonomskega sistema. Več ko lahko ustvarimo dobrin, manj je ljudi, ki si lahko te dobrine privoščijo.

Vprašajmo se, kako je ta paradoks povezan z dobičkom iz kapitala. Na prvi pogled bi presodili, da gre zgolj za posledico tehnološkega napredka in s tem povezane povečane delovne učinkovitosti.

Že v prazgodovini je začel človek izdelovati različna orodja, da si je olajšal delo. V 20. in začetku 21. stoletja je tehnologija napredovala hitreje kot kdajkoli prej. En človek lahko zdaj opravi delo, za katero je bilo včasih potrebno več ljudi, poleg tega pa je delo opravljeno veliko hitreje. Kitajci so na primer že pokazali, kako je mogoče v 24 urah zgraditi šestnadstropno, popolnoma opremljeno stavbo, s stanovanji, trgovinami, konferenčnimi dvoranami in drugimi prostori.

Potreba po delu se je torej zmanjšala. Za zadovoljevanje svojih potreb bi lahko zdaj delali bistveno manj, kot so morali včasih. Zakaj torej ni tako? Zakaj mora večina ljudi — tistih, ki še imajo službo — delati enako ali celo več kot pred sto leti?

Razlog je zelo preprost. Skrajševanje delovnega časa zaradi učinkovitejšega dela ne bi prineslo novega dobička iz kapitala, zato se menedžerji raje odločijo za zmanjševanje števila zaposlenih. To pomeni zmanjšane stroške dela in s tem večji dobiček. Povečana učinkovitost se torej ne usmerja v izboljšanje kakovosti življenja, temveč v povečevanje dobička iz kapitala. Prav to vodi v prej omenjeni paradoks.

Ljudje ne potrebujemo delovnih mest. Potrebujemo dobrine, ki nam omogočajo dostojno življenje.

Zanimivo je torej, da politiki v svojih predvolilnih kampanjah obljublajo nova delovna mesta, ne pa za življenje pomembnih dobrin. Dobrin je namreč dovolj, oziroma smo jih sposobni dovolj proizvesti, le za pravilno in pravično delitev bi morali poskrbeti.

Ko zaradi večje učinkovitosti in pomanjkanja potrebe po delu nekateri ostanejo brez dela in tudi brez dohodka, izgubijo kupno moč, zato upade povpraševanje po različnih dobrinah. S tem se dodatno zmanjša potreba po delu, kar privede do novega ukinjanja delovnih mest in do novih odpuščanj. Začne se spirala, ki vodi samo navzdol.

Naredimo še en miselni eksperiment. Zlahka si predstavljamo, da bo v nekaj naslednjih desetletjih tehnologija tako napredovala, da bodo vse delo opravili roboti in računalniki. To je skoraj izvedljivo že z

današnjo tehnologijo. Vprašati pa se moramo, kdo lahko v taki družbi še kupuje dobrine, ki jih ustvarjajo roboti. Če namreč vse delo opravijo roboti, človeško delo ni več potrebno, zato so vsi brezposelni in ne dobivajo plač. Dobrin, ki jih proizvajajo roboti, ne more nihče kupovati, zato ustvarjanje dobrin pravzaprav izgubi smisel.

Več kot očitno je, da v dokaj bližnji prihodnosti družbenoekonomski sistem ne bo mogel delovati po enakih pravilih, kot deluje zdaj. Do sprememb bo nujno prišlo. Kakšne bodo te spremembe — ali bodo vodile v katastrofo ali pa v naprednejši in stabilnejši družbenoekonomski sistem — pa je najbolj odvisno od odločitev, ki jih bodo že zdaj ali v bližnji prihodnosti sprejeli svetovni voditelji.

11. poglavje: Staranje prebivalstva

Zaradi daljše življenjske dobe se je razmerje med upokojenci in delovno aktivnimi prebivalci močno povečalo. Zagotavljanje pokojnin pa kljub temu ne predstavlja resničnega problema. Razmerje med aktivnim in vzdrževanim delom prebivalstva, kar niso samo upokojenci, se namreč v zadnjih sto letih ni bistveno spremenilo, poleg tega pa je močno narasla tudi učinkovitost dela.

Pomemben rezultat napredka v znanosti, tehnologiji in medicini je izredno podaljšanje življenjske dobe. Pričakovana življenjska doba v razvitem svetu se je s približno 45 let na začetku dvajsetega stoletja podaljšala na okrog 80 let na začetku enaindvajsetega stoletja. Razmerje med upokojenci in delovno aktivnimi prebivalci se je močno povečalo, zato je v okviru obstoječih pokojninskih sistemov zelo težko zagotavljati primerne pokojnine vsem upokojencem.

Kljub temu pa razmerje med upokojenci in aktivnim prebivalstvom ni tako pomembno kakor razmerje med vzdrževanim prebivalstvom (otroci, študenti, upokojenci) in delovno aktivnim prebivalstvom. Poleg upokojencev mora namreč aktivni del prebivalstva vzdrževati tudi svoje otroke. Pri pričakovani življenjski dobi 80 let in delovni dobi 40 let je po preprostem izračunu približno 50 % prebivalstva vzdrževanega, kar pomeni, da mora en aktiven človek v povprečju skrbeti za enega vzdrževanega. To razmerje se z leti bistveno ne spreminja, spreminja se zgolj struktura vzdrževanega dela prebivalstva. V razvitem svetu se delež mladih manjša, delež starejših pa narašča.

Tak izračun je zelo približen, vendar odstopanja ne morejo biti prav velika, če je starostna porazdelitev prebivalstva funkcija, ki s starostjo monotono upada, monotono narašča ali pa je konstantna. Do večjega odstopanja bi prišlo zgolj v primeru, če bi se po dolgotrajnemu zmanjševanju rodnosti (v obdobju med 20 in 40 let), ta ustalila ali začela naraščati. V tem primeru bi v starostni skupini med dvajsetim in šestdesetim letom nastala luknja in delež vzdrževanega prebivalstva bi lahko znatno presegel 50 %. Do takega scenarija v svetovnem merilu ne more priti, vse dokler število prebivalstva na svetu narašča. Toda tak problem se utegne pojaviti lokalno, predvsem v razvitem svetu, v katerem smo bili konec prejšnjega stoletja priča velikemu upadu rodnosti, ki pa se je na začetku tega stoletja ustalila, kar bo v prihodnjih štiridesetih letih nekoliko povečalo delež vzdrževanega prebivalstva.

Demografski podatki kažejo, da je zgornja ocena dokaj pravilna. Po podatkih, ki so objavljeni na spletnih straneh Združenih narodov (esa.un.org/unpd/wpp/dataquery/), je bilo leta 1950 na svetu 47,64 % aktivnih prebivalcev (starost med 20 in 60 let), leta 2015 53,65 % in 49,66 % po projekciji za leto 2060. V Evropi in ZDA se bo zaradi upada rodnosti med letoma 1960 in 2000 odstotek aktivnega prebivalstva v naslednjih letih nekoliko znižal. V Evropi je odstotek aktivnega prebivalstva iz 53,35 % v letu 1950 do leta 2015 celo narasel na 55,28 %, vendar bo, kakor kaže projekcija, do leta 2060 padel na 45,58 %. V ZDA bo po predvidevanjih odstotek aktivnega prebivalstva leta 2060 nekoliko večji in bo znašal 47,64 %. V Evropi, kjer je predvideno razmerje med aktivnimi in neaktivnimi prebivalci najnižje, bo moral en aktivni prebivalec vzdrževati 1,19 neaktivnega prebivalca, je v primerjavi z letom 1950, ko je na vsakega aktivnega prebivalca prišlo 0,87 neaktivnega prebivalca, za 26,77 % večjo obremenitev.

Vlade si prizadevajo problem rešiti z različnimi ukrepi, od podaljševanja delovne dobe, višanjem prispevkov za pokojnine in ustanavljanjem različnih pokojninskih skladov, do spreminjanja razmerja med upokojenci in aktivnim prebivalstvom z uvozom mlajše delovne sile. Slednje je tudi eden od pomembnih vzrokov za begunsko krizo leta 2015, ko se je uvoz delovne sile v Evropo izvajal na popolnoma neprimeren in človeku nedostojen način.

Za približno 27 % povečana obremenitev zaposlenih z vzdrževanjem neaktivnega dela prebivalstva se zdi na prvi pogled zelo resna težava. Če pa nanjo pogledamo v luči čedalje večje učinkovitosti dela in s tem izrazitega zmanjševanja potrebe po delu, pa to pravzaprav ni hujša zagata.

Včasih je en ustvarjalno aktiven človek ustvaril dovolj, da je poskrbel za enega neaktivnega človeka, danes pa lahko en ustvarjalno aktiven človek ustvari dovolj za deset ali več neaktivnih ljudi. Poglejmo na primer pridelavo hrane, ki je ena najpomembnejših panog, ko gre za preživetje ljudi. Z modernimi kmetijskimi stroji lahko danes en delavec v nekaj urah opravi delo (na primer žetev pšenice), ki ga je moralo pred sto leti opravljati večje število delavcev več dni ali celo tednov. Zaradi povečane učinkovitosti dela bi lahko aktivni del prebivalstva danes sebi in neaktivnemu delu prebivalstva ustvarjal bistveno boljši življenjski standard kot pred sto leti, in to celo z bistveno manjšo delovno obremenitvijo, to je v krajšem delovnem času ali v okviru krajše delovne dobe.

Problem torej ni v tem, da aktivno prebivalstvo ne bi moglo zagotoviti dovolj dobrin za dostojno življenje upokojencev, temveč v načinu distribucije teh dobrin. Velik del presežkov, ki jih ustvarja aktivni del prebivalstva in bi jih lahko namenili upokojencem, je namreč namenjen dobičku iz kapitala. Kupna moč upokojencev zato stalno upada, kar vpliva na zmanjšanje povpraševanja in posledično zmanjšano potrebo po delu. Povečuje se brezposelnost, kar zatem seveda veča delež neaktivnega prebivalstva, ki ga je treba vzdrževati.

Podaljševanje delovne dobe je ukrep, ki ga je sprejela večina držav v Evropski uniji ali pa to namerava storiti. To je ena od tako imenovanih strukturnih reform. V sistemu, v katerem je zaradi povečane učinkovitosti in zahteve po čim večjih dobičkih vse manj delovnih mest, podaljševanja delovne dobe ne more rešiti problema starajoče se populacije. Delovnih mest oziroma dela že tako ali tako ni dovolj za mlado generacijo, podaljševanje delovne dobe pa ta problem samo zaostreje.

Ker je potreba po delu čedalje manjša, podaljševanje delovne dobe ne more rešiti problema staranja prebivalstva.

Tega problema prav tako ne rešuje reforma pokojninskega sistema, ki ga od svojih članic zahteva Evropska unija. V resnici je, ne glede na to, kakšen je pokojninski sistem, starejša generacija odvisna od mlajše generacije. Najprej starši skrbijo za svoje otroke, ko pa se starši postarajo, so na vrsti otroci, da oni poskrbijo zanje. Tako je bilo nekoč in tako je tudi dandanes. Včasih so to oskrbo izvajali v okviru posamezne družine, danes pa je dobila širši družbeni okvir. Vsa mlajša generacija mora po načelu solidarnosti skrbeti za starejšo generacijo. Če te solidarnosti ni, tudi vlaganja v različne pokojninske sklade ali varčevanje ne more pomagati. Če mlajša, aktivna generacija ne pridelava dovolj hrane ali pa je ni pripravljena deliti s starejšo, neaktivno generacijo, potem slednja nima kaj dati v usta, ne glede na to, koliko sredstev ima privarčevanih oziroma vloženi v različne sklade. Denarja in delnic pač ne moremo jesti.

Zaradi vse večje učinkovitosti dela je že danes velik del aktivnega prebivalstva zaposlen na delovnih mestih, ki so popolnoma neproduktivna, ki ne ustvarjajo novih dobrin in v ničemer ne pripomorejo h kakovosti življenja. Omenimo zgolj zaposlene v finančnem sektorju in propagandi. V resnici so poleg upokojencev in mladine tudi oni del vzdrževanega prebivalstva. Če bi vsi ti jalovo zaposleni ljudje namesto tega ustvarjali nove dobrine, bi se problem staranja prebivalstva bistveno zmanjšal. In ne samo to. Hkrati bi bilo nujno treba skrajšati delovno dobo in delovni čas, saj se že zdaj ustvarja presežek dobrin.

12. poglavje: Povratna vezava

O povratni vezavi govorimo, kadar posledica nekega procesa vpliva na njegov vzrok. Povratna vezava je pozitivna, če posledica s svojim vplivom še povečuje vzrok. Pozitivna povratna vezava je nestabilna. V kapitalizmu je vgrajenih veliko pozitivnih povratnih vezav, zato je nestabilen. Obdobjem razcveta sledijo obdobja kriz. Da bi se izognili krizam, bi morali prekiniti pozitivne povratne vezave in v sistem vgraditi negativne povratne vezave.

V prejšnjih poglavjih smo ugotavljali, da pride zaradi povečane učinkovitosti dela do odpuščanj delavcev, zato pade kupna moč prebivalstva, zmanjša se povpraševanje in s tem tudi potreba po delu, kar povzroči nova odpuščanja. Vidimo, da je rezultat odpuščanj padec kupne moči, rezultat padca kupne moči pa so nova odpuščanja. Mehanizem, pri katerem rezultat nekega procesa vpliva nazaj na njegov vzrok, se imenuje povratna vezava.

Povratna vezava je lahko negativna ali pozitivna. Pri negativni povratni vezavi rezultat procesa vpliva nazaj na vzrok tako, da zmanjšuje vzrok, pri pozitivni povratni vezavi pa rezultat procesa lastni vzrok še povečuje.

Prej omenjena povratna vezava je pozitivna, saj izguba delovnih mest prek padca kupne moči povzroča še večjo izgubo delovnih mest, večji padec kupne moči in tako naprej in tako naprej. Pozitivna povratna vezava deluje tudi v nasprotni smeri, to je, novo ustvarjena delovna mesta povečujejo kupno moč, zato se poveča povpraševanje, ustvarjajo se nova delovna mesta, kar še poveča kupno moč, in tako naprej.

Kadar gre proces v smeri ustvarjanja novih delovnih mest, se zdi pozitivna povratna vezava dobra in koristna. To je del, ki služi kot argument zagovornikom obstoječega družbenoekonomskega sistema. Na žalost pa proces ne more v nedogled teči v tej smeri, saj slej ko prej zmanjka naravnih virov ali pa pride do zasičenja trga, ker potrebe ne morejo brezmejno naraščati. Ko pride do te meje, se proces obrne v nasprotno smer.

V kapitalistični sistem je vgrajenih več pozitivnih povratnih vezav. Poleg prej omenjene povratne vezave omenimo še pozitivno povratno vezavo, ki je povezana s kapitalom. Kapital prinaša dobiček. Ta dobiček se prišteje osnovnemu kapitalu, zato se kapital poveča in prinaša še več dobička, ki se nato spet prišteje osnovnemu kapitalu in ga poveča. Zato bogati postajajo še bogatejši. Ker pa gre dobiček enega vedno na račun nekoga drugega, postajajo revni še revnejši. Razlika med bogatimi in revnimi se tako nenehoma povečuje, kapital pa se vse bolj koncentrirajo. To pa je možno samo do meje, ko lahko revni še nekako preživijo in ustvarjajo presežke, ki lastnikom kapitala prinašajo dobiček.

Iz teorije sistemov je znano, da so sistemi s pozitivno povratno vezavo, ko izhod sistema konstruktivno vpliva nazaj na njegov vhod nestabilni. V ekonomskem sistemu so vhod začetni kapital in izhod dobiček, vhod posojilo in izhod obresti, vhod delo in izhod ustvarjene dobrine in podobno. Zaradi pozitivne povratne vezave izhod stalno in čedalje hitreje narašča ali pa pada, dokler ne doseže neke skrajne meje, ki je zaradi zunanjih omejitev ne more preseči. Pri ustvarjanju novih delovnih mest ter posledični rasti kupne moči in potrošnje so ta meja, če nič drugega, omejeni naravni viri — omejena energija in omejene surovine, ki jih imamo na voljo. Ko pridemo do te meje, se lahko proces obrne v drugo smer. V zgornjem primeru pomeni to izgubo delovnih mest, padec kupne moči, izgubo še več delovnih mest in tako naprej. Nastopi kriza.

Zaradi pozitivnih povratnih vezav, ki so vgrajene v kapitalistični sistem, je ta po teoriji sistemov potemtakem nestabilen. Da bi bil stabilen, bi moral imeti vgrajene negativne povratne vezave. Z ustrezno negativno povratno vezavo se namreč izhod sistema lahko ustali na neki točno določeni zeleni vrednosti.

Ko izhod preraste to vrednost, vpliva nazaj na vhod sistema, tako da se izhod zmanjša. Če pa izhod pade pod to vrednost, vpliva nazaj na vhod, tako da se ta spet poveča.

Edina negativna povratna vezava, ki je v nekaterih državah vgrajena v ekonomski sistem, je progresivna davčna lestvica. Pri progresivni davčni lestvici namreč povečanje prihodkov (dobička in tudi zaslužka) povzroči povečanje davčne stopnje, zato povečevanje prihodka izgubi smisel in se na neki stopnji ustavi. Dokler so prihodki majhni, pa je davčna stopnja nizka in interes za povečanje dohodkov velik. Ljudje se tako trudijo, da bi povečali svoj dohodek, vendar le do meje, ko ima to zaradi progresivne davčne stopnje še smisel.

Druga, ne vedno uspešna negativna povratna vezava, so regulativni ukrepi. Vlade sprejemajo različne ukrepe, ki naj bi zmanjšali učinek pozitivne povratne vezave, od proti-monopolistične in ekološke zakonodaje do javnih del in socialnih ukrepov. Ti ukrepi delujejo kot negativna povratna vezava, vendar z zakasnitvijo. Vlade potrebujejo kar precej časa, preden spoznajo, da morajo nekaj ukreniti, nato znova precej časa, da se odločijo, kaj bodo ukrenile, in dodatni čas, da to tudi res storijo. Ves ta čas gre proces, ki ga želijo z ukrepi zaustaviti, še naprej v napačno smer. Z ukrepi se proces sicer obrne, vendar zaradi vsakič znova počasnega sprejemanja naslednjih želenih ukrepov, predolgo teče v novo smer. Pride do nihanja celotnega sistema. Obdobjem rasti sledijo obdobja krize.

Vrnimo se k teoriji sistemov. V teoriji sistemov je znano, da lahko povratna vezava, ki deluje z zakasnitvijo, povzroči nihanje sistema z določeno frekvenco. Primer takšne povratne vezave v fiziki je pojav mikrofonije, ki ga lahko srečamo tudi v vsakdanjem življenju. Če mikrofon približamo zvočniku, na katerega je mikrofon priključen prek ojačevalnika, zaslišimo pisk. To se včasih zgodi na prireditvah, ko se napovedovalec preveč približa zvočnikom, ali pa pri klicih iz televizijske oddaje v živo, ko se klicani gledalec preveč približa televizijskemu sprejemniku. Zvok iz zvočnika pride na mikrofon nekoliko zakasnen, saj zvok potuje po zraku s končno hitrostjo približno 340 m/s. Zakasneni zvok se na ojačevalniku okrepi ter spet pride na zvočnik in od tam z zamudo ponovno na mikrofon. In tako pride do nihanja, ki ga slišimo kot piskanje. Če je mikrofon en meter oddaljen od zvočnika, lahko zvok to pot prepotuje 340 krat v eni sekundi, zato je tudi frekvenca piska (višina zvoka) približno 340 Hz. Če mikrofon približamo, se frekvenca zviša in slišimo višji zvok, če pa ga oddaljimo, se frekvenca zniža in slišimo nižji zvok. Če zmanjšamo glasnost na ojačevalniku, piskanje preneha, ker se zvok ob vsaki ponovni poti po zraku oslabi in amplituda nihanja zelo hitro upade. Če glasnost povečamo, pa se zvok pri vsaki ponovitvi okrepi in amplituda zvoka zelo hitro naraste, dokler ne pride do zasičenosti ojačevalnika.

V ekonomskem sistemu zapoznemo ukrepi povzročajo nihanje med razcveti in krizami. Ker je sistem dokaj kompleksen in so tudi ukrepi zelo različni, tudi nepredvidljivi, in se izvajajo z različnimi zakasnitvami, frekvenca in amplituda tega nihanja nista konstantni ter ju je praktično nemogoče predvideti. Zato ni mogoče vnaprej napovedati, kdaj bo nastopila naslednja kriza in kako velika bo, z gotovostjo pa vemo, da bo do nje prišlo, vse dokler bodo v sistemu obstajale pozitivne povratne vezave in zapoznemo ukrepi.

13. poglavje: Propaganda

Za vzdrževanje obstoječega družbenoekonomskega sistema je nujna učinkovita propaganda. S prikrito politično propagando se vpliva na kolektivno zavest in oblikuje vrednote. Z odkrito propagando, to je z oglaševanjem različnih izdelkov in storitev, pa se vzdržuje potrošniška miselnost. Potrošništvo je treba v kapitalizmu vzdrževati zato, da bi lahko kapital še naprej prinašal dobiček.

Da bi se obstoječi družbenoekonomski sistem lahko obdržal, nujno potrebuje učinkovito propagando, prek katere lahko oblikuje miselnost ljudi in vpliva na vrednostni sistem.

V zgodovini se je izkazalo, da je na miselnost ljudi dokaj preprosto vplivati. Joseph Goebbels, minister za propagando v nacistični Nemčiji, je izjavil, da laž postane resnica, če jo le dovoljkrat ponoviš. S tem je postavil temelj sodobne propagande.

Družbenoekonomski sistem ni naravna tvorba, temveč nekaj, kar smo ustvarili ljudje, ter je odraz naše miselnosti in naših vrednot. Namen propagande je, da oblikuje miselnost in vrednote v skladu z zahtevami, ki pogojujejo ohranitev obstoječega družbenoekonomskega sistema. V zgodovini so vsi družbenoekonomski sistemi uporabljali propagando, da bi se obdržali, vendar propaganda še nikoli ni bila tako učinkovita kot danes.

Propaganda se lahko izvaja odkrito in tudi prikrito. Odkrito se oglašča predvsem različne izdelke in storitve. Deloma se odkrito izvaja tudi politična propaganda, predvsem pred volitvami, v času predvolilne kampanje.

Velik del predvsem politične in družbenoekonomske propagande pa je prikrit. Izvaja se prek sistema vzgoje in izobraževanja, prek ustreznih učnih programov. O učnih programih osnovnih in srednjih šol večinoma odločajo vlade, te pa zastopajo interese obstoječega družbenoekonomskega sistema. Danes večina vlad deluje pod močnim vplivom kapitala, zato so interesom kapitala podrejeni tudi učni programi.

V interesu kapitala je ustvarjati prepričanje, da je kapitalizem najboljši možni družbenoekonomski sistem in da so kakršnekoli večje spremembe tega sistema izredno nevarne. Vse ideje o naprednejši družbenoekonomski ureditvi, ki ne bi temeljila zgolj na dobičku, se povezujejo z diktatorskimi komunističnimi režimi. S tem namenom se prireja zgodovino oziroma se jo podaja selektivno. Poudarja se neuspehe komunističnih režimov in zločine proti človeštvu, ki so jih ti režimi zagrešili, neuspehe in zločine tako imenovanega demokratičnega sveta pa se zamolči.

Enačenje idej o socialni družbi, ki skrbi za blaginjo vseh ljudi, s komunističnimi režimi pa je enako zmotno, kakor bi bilo enačenje idej krščanstva s srednjeveško inkvizicijo. Čeprav so bile nekatere ideje v zgodovini zlorabljene, to še ne pomeni, da so bile napačne.

Ker sta bili besedi socializem in komunizem v bližnji preteklosti hudo zlorabljeni in se je odpor do njiju vcepil globoko v kolektivno zavest, se ju bomo v nadaljevanju izogibali in poskušali najti primernejšo oznako za stabilnejši, sodobnejši in pravičnejši družbenoekonomski sistem. Nujno je namreč, da postavimo ostro ločnico med pozitivnimi idejami in negativno konotacijo, ki jo imata omenjeni besedi. Le tako so lahko pozitivne ideje sprejemljive za širši krog ljudi.

Pred propagando niso zaprta niti vrata univerz. Predvsem na ekonomskih in družboslovnih univerzah se zagovarjajo teorije, ki podpirajo trenutni družbenoekonomski sistem. V preteklosti se je že večkrat izkazalo, da tudi ekonomske teorije, ki so nastale na najbolj uglednih univerzah, kot je na primer Harvard, niso imele realne osnove in so služile zgolj trenutnim interesom kapitala. Najuglednejši ekonomisti so zelo dolgo zagovarjali teorijo, da se tržno gospodarstvo uravnava samo. Čeprav se je ta teorija že pogosto, predvsem v času ekonomskih kriz, izkazala za popolnoma napačno, jo še danes zagovarja veliko uglednih

profesorjev. Med drugim razlagajo, da je za stabilno ekonomijo potrebna stalna (eksponentna) gospodarska rast, kar pa je, kot smo videli, že teoretično nemogoče.

Zelo malo verjetno je, da avtorji omenjenih teorij ne bi razumeli učinkov pozitivne povratne vezave, ki jo ustvarja tržno gospodarstvo, ali da ne bi vedeli, da eksponentna gospodarska rast tudi teoretično ni mogoča. Je pa veliko verjetneje, da so te teorije nastale pod vplivom kapitala, v skladu z njegovimi trenutnimi interesi, in so zgolj del propagande, ki si prizadeva ohraniti obstoječi družbenoekonomski sistem.

V interesu kapitala oziroma njegovih imetnikov je tudi, da se ustvarja potrošniška miselnost. Ljudje bi morali vedno več trošiti, da bi lahko imeli ustrezno gospodarsko rast in bi kapital še naprej prinašal dobiček. Ko so dejanske potrebe ljudi zadovoljene, je treba umetno ustvarjati vedno nove. Na trg tako prihajajo novi izdelki, ki jih odlikuje predvsem drugačno oblikovanje, po funkcionalnosti pa se ne razlikujejo bistveno od prejšnjih.

Trg postaja zasičen z različnimi izdelki, ki jih vse po vrsti oglašujejo kot najboljše, posebne in enkratne. V povprečnem hipermarketu v ZDA je danes na voljo okrog petdeset tisoč različnih izdelkov. Na izbiro je na primer na stotine vsakovrstnih zobnih krem. Če verjamemo reklamam, je vsaka od njih najboljša, najboljše preprečuje nastanek zobne gnilobe, najboljša je proti vnetju dlesni, najboljše blaži občutljivost zob ali pa jim zagotavlja neverjetno belino. Uporabniki imajo ogromno izbiro in zelo malo realnih podatkov za dobro odločitev. Več študij o zadovoljstvu uporabnikov je pokazalo, da so ti najbolj zadovoljni, če imajo na izbiro tri do šest produktov, ki služijo istemu namenu. Z večanjem izbire se povečujeta nezadovoljstvo in stres uporabnikov.

Različni tehnični izdelki so pogosto namenoma narejeni tako, da se po določenem času obrabijo oziroma pokvarijo, in jih je treba zamenjati z novimi. Tako se umetno povečuje povpraševanje in potrošnja ter ustvarja navidezna gospodarska rast.

Za spodbujanje potrošništva se s pomočjo vseh vrst propagande ustvarja splošno prepričanje: kolikor imaš, toliko veljaš. Denar čedalje bolj postaja edino merilo vrednotenja. Najboljši športniki, ki jim je nekoč sodelovanje na športnih tekmovanjih predstavljalo zgolj izziv, udeležba na olimpijskih igrah pa veliko čast, danes zaslužijo nesorazmerno velike vsote denarja. Njihov uspeh se enači z denarjem, ki ga zaslužijo. V Evropski profesionalni golf ligi so golfisti razvrščeni na lestvico najboljših kar glede na denar, ki so ga zaslužili na turnirjih. Najboljši golfist je tisti, ki je zaslužil najvišjo vsoto.

Različne poskuse, da bi se uveljavil neki drug sistem vrednotenja, se poskuša čim hitreje zatreti. Vzemimo na primer všečke na portalih Facebook in YouTube. Na začetku so si člani teh portalov prizadevali pridobiti čim več všečkov kot priznanje, da je tisto, kar so objavili na teh portalih zanimivo, da je drugim članom všeč. Zelo hitro se je tudi ta družabna izmenjava sprevrgla v vrednotenje z denarjem. Uporabniki, ki zberejo dovolj všečkov, so plačani za to. Zbiranje všečkov je prav tako postalo način, kako zaslužiti.

14. poglavje: Zaključek

Doslej smo spoznali, da je osnovni razlog, da prihaja do ponavljajočih se kriz, v dobičku iz kapitala. Dobiček iz kapitala, vnaša — poleg tega, da je neupravičen in nepravičen — v družbenoekonomski sistem več pozitivnih povratnih vezav, zaredi katerih je ta nestabilen.

Da bi lahko kapital stalno prinašal dobiček, je potrebna stalna gospodarska rast, ki pa je tudi teoretično nemogoča. Taka rast je namreč eksponentna in lahko kaj hitro privede do pomanjkanja naravnih virov in energije, pretiranega onesnaženja in ekološke katastrofe.

Denar je dobil vlogo kapitala, ki prinaša dobiček tako, da se posoja za obresti. Ker se ves novo nastali denar posoja za obresti, dolgovi, ki izvirajo iz obresti, ni mogoče poplačati. To nujno vodi v dolžniške krize.

Razvila se je ogromna finančna industrija, ki ne ustvarja novih dobrin, vendar kljub temu ustvarja največje dobičke. Dobičke ustvarja zgolj s prelaganjem denarja iz enega na drug račun in z ustvarjanjem novega zasebnega denarja.

Zaradi napredka v tehnologiji se potreba po delu stalno zmanjšuje. Ker želijo menedžerji povečati dobiček lastnikov podjetij, se raje odločajo za odpuščanje delavcev, kot da bi se odločali za krajšanje delovnega časa in povečevanje kakovosti njihovega življenja. To privede do problema brezposelnosti, kar je ena od pozitivnih povratnih vezav, ki so vgrajene v kapitalizem.

Da bi se ohranil obstoječ družbenoekonomski sistem, da bi kapital še naprej prinašal vse večje dobičke, se je izgradil izjemen propagandni stroj, ki je po eni strani namenjen ustvarjanju novih potreb in vzpodbujanju potrošnje, po drugi strani pa vzdrževanju splošnega prepričanja, da je obstoječi družbenoekonomski sistem najboljši in da bi bile večje spremembe izredno nevarne.

Ker je dobiček iz kapitala osnovna predpostavka kapitalističnega ekonomskega sistema, lahko trdimo, da je pojav kriz vgrajen v same temelje kapitalizma. Da bi se lahko izognili nadaljnjim ekonomskih krizam, bi bile potrebne korenite spremembe družbenoekonomskega sistema.

Temu, kakšne bi bile lahko te spremembe in kako bi jih lahko izvedli čim bolj neboleče, je namenjen drugi del te knjige.

II
Neprofitna družba

1. poglavje: Uvod

Če se želimo dolgoročno izogniti krizam, je nujno, da se odpovemo dobičku iz kapitala. Nujen je prehod iz kapitalizma v neprofitno družbo. Takega prehoda ni mogoče narediti čez noč. Za neboleč prehod je potrebnih mnogo reform, ki le postopoma vodijo v neprofitno družbo.

Kot smo videli doslej, je vzrok za nestabilnost ekonomskega sistema in stalno ponavljanje kriz v samem jedru kapitalizma, v osnovni predpostavki, da mora kapital prinašati dobiček. Različni ukrepi, ki jih sprejemajo vlade za preprečevanje kriz, teh dolgoročno ne morejo preprečiti, če vztrajajo pri zahtevi po tako pridobljenem dobičku. Taki ukrepi odpravljajo zgolj simptome, pravega vzroka pa se ne dotaknejo.

Da bi se dolgoročno izognili nenehnemu ponavljanju kriz, vojn in tudi ekološki katastrofi, je nujen prehod trenutnega družbenoekonomskega sistema, ki temelji na dobičku iz kapitala, v neki sistem, ki bi imel drugačne temelje, v neprofitni družbenoekonomski sistem ali krajše, v neprofitno družbo.

Za stabilnost ekonomskega sistema in s tem družbo, v kateri bi vladala blaginja (vendar ne razsipnost), bi se morali odreči osnovni dogmi kapitalizma, to je dobičku iz kapitala.

Ne trdimo, da v določenem obdobju razvoja družbe kapitalizem ni bil koristen. V času, ko je vsega primanjkovalo, je bil nedvomno učinkovit, saj je spodbujal proizvodnjo, inovativnost in tehnološki napredek. Brez tega bi zelo težko zagotovili hrano in druge dobrine za vse številnejše prebivalstvo, še manj pa dosegli standard bivanja, kakršnega ima trenutno zahodni svet, tako imenovana zlata milijarda.

Na žalost standarda, ki ga uživa zlata milijarda, preostalih šest milijard ni deležno. V veliki meri ima zlata milijarda tak standard prav na njihov račun. Čeprav bi sodobna tehnologija omogočala, da nikjer v svetu ne bi bilo več pomanjkanja, pa ekonomija, ki temelji na čim večjem dobičku, tega ne dopušča.

V času, ko je vsega dovolj ali celo preveč, v času, ko smo sposobni proizvesti veliko več, kot lahko porabimo, v času, ko ni težko nečesa narediti, temveč je to kvečjemu težko prodati, pa kapitalizem, ki vztrajno spodbuja rast in potrošnjo, ni več primerna družbenoekonomska ureditev, saj ne ustreza več tehnološkemu napredku in tudi ne prebujajočem se duhu časa. Potrebujemo ekonomski sistem, ki je sam po sebi stabilen, ki ne terja stalne gospodarske rasti (ima nično rast) in je tudi ekološko vzdržen, ker deluje na osnovi obnovljivih virov. Zgolj to, da se odpovemo dobičku iz kapitala, zagotovo ni zadosten pogoj za vzpostavitev takega sistema, je pa vsekakor nujno potreben.

Ideja o neprofitni družbi je videti utopična in je, stvarno gledano, pri trenutnem stanju zavesti in trenutno uveljavljenih vrednotah, tudi res takšna. Brez ustreznega razumevanja in postopne spremembe vrednostnega sistema prehod v družbo, ki ne temelji na dobičku, temveč na drugih človeških vrednotah, prehod v nov, stabilnejši in tudi pravičnejši sistem, zagotovo ni mogoč.

Edina ovira na poti v stabilen družbenoekonomski sistem, ki ne temelji na dobičku, je v človeški zavesti.

Ideja je videti utopična, ker se zdi prav malo verjetno ali pa celo popolnoma neverjetno, da bi se elita, ki ima ogromne dobičke iz kapitala, ter hkrati vodi to družbo in drži v rokah vse ključne segmente sistema, od energije, zdravstva in prehrane do medijev in vojske, kadar koli prostovoljno odpovedala svojemu dobičku in svojim privilegijem. Neprostopoljna odpoved bi bila možna zgolj z revolucijo, ki pa, kot smo že omenili, ne more prinesiti zelenih rezultatov. Revolucija je namreč zgolj še ena Kriza v vrsti Kriz z veliko začetnico. To je prav tisto, čemur se želimo izogniti.

Ali potem sploh še ostaja upanje? Upanja zagotovo ne smemo izgubiti. Le če imamo upanje, smo pripravljeni tudi kaj narediti, da bi ga izpolnili. Le če bomo verjeli, da je sprememba na boljše možna, bo ta postala tudi uresničljiva. Največja ovira, da bi se kaj spremenilo, je v prepričanju, da se ničesar ne da spremeniti, v prepričanju, da je trenutni sistem, ne glede na vse svoje pomanjkljivosti, najboljši možen sistem. Dokler je to prepričanje večine, do sprememb, ki bi bile nujne, zato da bi se preprečile naslednje krize, preprosto ne more priti.

Pri reformah družbenoekonomskega sistema je najpomembneje, da vodijo v pravo smer, in sicer da zmanjšujejo negativne vplive, ki jih ima na celotni sistem osnovno izhodišče kapitalizma — zahteva po dobičku iz kapitala. Dobička iz kapitala ni mogoče kar naenkrat ukiniti. Po eni strani bi bil odpor proti temu premočan, po drugi strani pa bi zamajali temelje, na katerih trenutno sloni ekonomija, kar bi utegnilo imeti nepredvidljive posledice. Spremembe so lahko zgolj postopne in lahko potekajo le sočasno z ustreznimi spremembami v kolektivni zavesti.

Ker ima denar tako odločilen vpliv na vse dogajanje v družbi, bi bilo nujno, da se mu vrne njegova osnovna funkcija. Denar mora vnovič postati zgolj sredstvo, ki olajšuje menjavo dobrin. Na ta način se je mogoče izogniti problemom, ki jih prinaša denar kot kapital, in sicer pomanjkanju denarja in pretirani zadolženosti na eni strani ter kopičenju denarja na drugi strani.

Rezultate tehnološkega napredka in povečane učinkovitosti dela bi morali usmeriti v izboljšanje kakovosti življenja in ne zgolj v povečanje dobička lastnikov kapitala. Tako bi zagotovili bistveno večjo socialno varnost ob hkratnem zmanjšanju delovne obremenitve. Izognili bi se tudi potrebi po stalni gospodarski rasti, potrebi po spodbujanju potrošništva, nesorazmernim razlikam med revnimi in bogatimi, izčrpavanju naravnih virov in pretiranemu onesnaževanju.

V naslednjih poglavjih si bomo ogledali, kašne bi lahko bile spremembe, ki bi zmanjševale negativne učinke dobička iz kapitala na družbenoekonomski sistem, hkrati pa bi povratno pozitivno vplivale na kolektivno zavest in tako postopoma vodile v neprofitno družbo.

Nobena od predlaganih sprememb ne pomeni končne rešitve. To se le koraki, ki bi omogočili postopen prehod v neprofitno družbo, saj vsak od njih zmanjšuje negativne učinke dobička iz kapitala in je torej korak v pravo smer.

Nikakor ne trdimo, da so to edini možni koraki, ki vodijo k cilju, kakor tudi ne, da so zgolj ti koraki zadostni za prehod v stabilnejši, naprednejši in pravičnejši družbenoekonomski sistem. Na tej poti je zagotovo še veliko ovir, ki jih nismo predvideli, in bi jih morali reševati sproti. Podane so zgolj smernice, za dejansko izvedbo nekaterih predlaganih reform pa bi bilo treba doreči nemalo podrobnosti.

2. poglavje: Spremembe v kolektivni zavesti

Za postopen prehod v neprofitno družbo je nujna sprememba v kolektivni zavesti. Neprofitna družba ne more temeljiti na negativnih vrednotah: egoizmu, pohlepu, nevoščljivosti in tekmovalnosti, ki so v kapitalizmu osnovno gonilo napredka. Da bi bilo te vrednote mogoče nadomestiti s pozitivnimi vrednotami, kot so solidarnost, sodelovanje, čast, poštenje, medsebojno spoštovanje, razumevanje, toleranca in osebna integriteta, je potrebno razumevanje, da je taka sprememba nujna za blaginjo vsakega posameznika in vsega človeštva.

Družbenoekonomski sistem soustvarjamo ljudje. Je odraz stanja naše zavesti: našega razumevanja, naših prepričanj, našega verovanja in naših vrednot pa tudi naših strahov. Za kakršno koli spremembo družbenoekonomskega sistema so torej najprej potrebne spremembe v kolektivni zavesti, to je v zavesti večine ljudi v nekem okolju. Ta ugotovitev velja toliko bolj, ko gre za spremembe v samih temeljih družbenoekonomskega sistema.

Da bi bili pripravljeni na spremembe, moramo najprej spoznati, da obstoječi sistem ni več ustrezen in je dolgoročno nevzdržen, saj so krize vgrajene v njegove temelje. O tem, zakaj je obstoječi sistem dolgoročno nevzdržen, zakaj v njem nujno prihaja do kriz in seveda tudi, zakaj vodi v neenakost, vojne in ekološko katastrofo, smo razpravljali v prvem delu knjige. Vendar pa ni dovolj, da se tega zavedamo. Zgolj kritika obstoječega sistema ne zadošča. Kritika je konstruktivna le, če je povezana s predlogi za izboljšavo, kajti v nasprotnem primeru kvečjemu povečuje vsesplošno nezadovoljstvo.

Da bi lahko prešli v neki boljši, naprednejši in stabilnejši družbenoekonomski sistem, moramo najprej jasno vedeti, kašen sistem naj bi to bil, ter kaj je treba spremeniti in kako.

Sistem, ki si ga (verjetno) želi velika večina, mora temeljiti na moralnih vrednotah, kot so solidarnost, sodelovanje, čast, poštenje, medsebojno spoštovanje, razumevanje, toleranca in osebna integriteta. Moralne vrednote so se namreč izoblikovale z evolucijo človeške vrste. Skupnosti, v katerih so veljala moralna načela, v katerih so člani med seboj sodelovali in si pomagali ter si med seboj lahko zaupali, so bile močnejše od drugih in so zato lažje preživele.

Trenutni družbenoekonomski sistem temelji na drugačnih človeških lastnostih. Naštejmo jih nekaj: sebičnost, pohlep, tekmovalnost, nevoščljivost in želja po nadvladi. Biti boljši od drugih, imeti več kot drugi. Prav to so lastnosti, ki ustvarjajo željo po čim večjem dobičku. Spodbujajo potrošnjo, tekmovalnost in konkurenčnost, kar vse je nujno potrebno za vzdrževanje obstoječega sistema.

Če imamo dovolj, zakaj bi želeli imeti več kot drugi? Če smo dobri (lepi, pametni, močni), zakaj bi želeli biti boljši (lepši, pametnejši, močnejši) od drugih? Je za naše zadovoljstvo res potrebno nezadovoljstvo soljudi?

To so vprašanja, ki bi si jih morali postaviti vsi, da bi zatem prevrednotili nekatere vrednote in da bi bili pripravljeni za naprednejšo družbenoekonomsko ureditev, v kateri bi vladala solidarnost, v kateri bi bili ljudje pripravljeni deliti dobrine z drugimi in se veseliti tudi tujih, ne samo svojih uspehov.

Le tako, le s takšno zavestjo bo namreč možno ustvariti neprofitno družbo, ki ne bo temeljila na dobičku in vseh njegovih posledicah ter zato ne bo obsojena na ponavljajoče se krize.

Do sprememb v kolektivni zavesti pa ne more priti čez noč. To je dolgotrajen proces. Začne se s posamezniki, ki pridejo do novih spoznanj, ki imajo napredne ideje ter gledajo na svet in družbo nekoliko drugače. Mine lahko precej časa, preden večina ljudi sprejme nek nov pogled in preden ta postane del kolektivne zavesti. Takšen proces v veliki meri zavirata tako politična kot tudi komercialna propaganda.

Propaganda namreč stremi k ohranjanju obstoječega sistema ter k ohranjanju mišljenja in prepričanj, ki tak sistem podpirajo.

Kljub temu spremembe niso nemogoče. V starorimskih časih pa tudi veliko pozneje v ZDA je bilo suženjstvo samo po sebi umevno in prav nič sporno. Nasprotniki abolicije so navajali zelo podobne argumente kot jih navajajo nasprotniki spremembe kapitalističnega sistema danes. Vendar je počasi prišlo do spremembe v kolektivni zavesti in suženjstvo je postalo nesprejemljivo ter so ga, čeprav ne čez noč, ukinili. Še pred nedavnim ženske niso imele volilne pravice, vendar je bila sprememba neizogibna. Čedalje bolj sta v ospredju tudi zavest o človekovih pravicah in ekološka ozaveščenost. O obojem je pred, denimo, sto leti govorila le peščica posameznikov.

Nekoč je na splošno veljala pravica močnejšega. Fizično močnejši je lahko nadvladal fizično šibkejšega. Danes prevladuje mišljenje, da fizično močnejši nima nobene pravice, da bi se postavil nad fizično šibkejšega. V sodobni zavesti je to nesprejemljivo, saj je sposobnost, da razvijemo fizično moč, prirojena lastnost, ki ni dana vsem ljudem. Kljub temu pa se danes večini zdi popolnoma sprejemljivo, da bistrejša, bolj zvita in intelektualno sposobnejša oseba nadvlada manj bistro, manj zvito ali manj umsko sposobno. V sodobnem svetu se te lastnosti celo izrecno spodbuja. Spodbuja se tekmovalnost, konkurenco in elitizem. Toda tudi intelektualna sposobnost je prirojena oziroma ni dana vsem enako, zato prav tako kot telesna moč tudi ta lastnost z njo obdarjenemu človeku ne daje pravice nadvlade nad drugimi.

Do sprememb v kolektivni zavesti pride predvsem takrat, ko se te iz takega ali drugačnega razloga izkažejo za nujne. In napočil je čas, ko so čedalje bolj nujne potrebne.

O spremembah v družbenoekonomskem sistemu v glavnem odločajo politiki, ki so večinoma pod vplivom različnih lobijev. Zato je zelo pomembno, kakšna je njihova ozaveščenost. V demokratični družbi so politiki voljeni, zato še daleč ni vseeno, koga volimo. Pri odločitvi, koga bomo volili, bi morali upoštevati predvsem vrednote, ki jih zagovarjajo posamezni kandidati oziroma posamezne stranke, in njihove programe, ki jih predstavijo v svojih predvolilnih kampanjah. Upoštevati bi morali tudi njihovo integriteto, predvsem to, koliko so se v preteklosti držali svojih predvolilnih obljub. Kdor se jih ni držal v preteklosti, se jih najverjetneje ne bo držal tudi v prihodnosti.

Da bi se na volitvah pravilno odločali in tako vplivali na pozitivne družbene spremembe, moramo dobro razumeti, ali spremembe, ki jih predstavljajo v predvolilnih kampanjah, vodijo v pravo smer. Pogosto so spremembe, ki jih predlagajo kandidati, zgolj v podporo obstoječemu družbenoekonomskemu sistemu ali pa so le prazne obljube, ki jih ni mogoče uresničiti in so namenjene edinole pridobivanju glasov volivcev.

Ne bi smeli verjeti politikom, ki obljublajo zmanjševanje davkov in bolj socialno državo. Za izvajanje bolj socialne politike so namreč potrebni višji davki. Ne bi smeli zaupati tistim, ki zagovarjajo varčevanje in zmanjševanje javne porabe, hkrati pa obljublajo gospodarsko rast in nova delovna mesta. Varčevanje in gospodarska rast sta namreč nezdružljiva. Ne bi smeli voliti kandidatov, ki se zavzemajo za stalno gospodarsko rast. Ekonomija, ki temelji na nenehni gospodarski rasti, vodi v krize in ekološke katastrofe. Prav tako ne bi smeli podpirati tistih, ki se zavzemajo za podaljševanje delovne dobe, povečevanje učinkovitosti in pokojninski sistem, ki ni osnovan na solidarnosti. Vse to so ukrepi, ki poskušajo ohranjati dobiček iz kapitala in še povečujejo neenakost med ljudmi ter širijo prepad med revnimi in bogatimi.

Ker so politiki voljeni z večino glasov, je nujno, da tudi večina volivcev razume, kakšne so spremembe, ki vodijo v pravo smer, v stabilnejši, pravičnejši in ekološko vzdržni družbenoekonomski sistem. Le na ta način bodo izvoljeni politiki, ki bodo takšne spremembe tudi izpeljali. Za spremembe družbenoekonomskega sistema je torej najprej nujna sprememba kolektivne zavesti. Le tako bi lahko prišlo do sprememb, ne da bi bila zanje potrebna nasilna revolucija.

Poleg običajnih volivcev, ki sicer predstavljajo večino glasov, pa mora tudi elita, to je najpremožnejši sloj prebivalstva, ki ima močan vpliv na politiko, spoznati, da so spremembe nujne. Tudi elita si ne želi kriz, revolucij, podnebnih sprememb in ekoloških katastrof. Tudi najbogatejšim ni vseeno oziroma jim vsaj ne bi smelo biti, v kakšnem svetu bodo živeli njihovi otroci. Vse premoženje, kar ga imajo, ne bo

pomagalo niti njim niti njihovim otrokom, če ne bo več nikogar, ki bi ustvarjal novo vrednost. Če bo Zemlja zaradi pretiranega onesnaženja ali kakšne druge ekološke katastrofe postala neprimerna za življenje, jim ves denar v bankah ne bo prav nič koristil. Ta knjiga je potemtakem namenjena v razmislek tudi eliti.

"Konja! Konja! Moje kraljestvo za konja!" je vzkliknil Rihard III. v istoimenski Shakespearovi drami. Vzklik jasno izraža, da te v nekaterih situacijah vse bogastvo, četudi si kralj, ne more izvleči iz bivanjske stiske.

Za ustrezne spremembe v kolektivni zavesti bi morale prevzeti največjo odgovornost šole oziroma učitelji na teh šolah. Osebnost, pogled na svet in moralne vrednote se namreč najbolj oblikujejo že v otroških letih.

3. poglavje: Prenova denarnega sistema

Med prvimi koraki, ki bi vodili v stabilnejši sistem, bi morala biti sprememba načina, na kakršnega se izdaja nov denar. Nov denar bi lahko izdajale samo centralne banke, komercialnim bankam pa bi bilo treba to pravico odvzeti. Centralne banke bi morale neodvisno od vlade določati potrebno količino novega denarja, vendar novega denarja ne bi več posojale, temveč bi šel ta neposredno v državni proračun kot nepovratna sredstva. S tem bi se izognili nenehnemu zadolževanju držav, hkrati pa bi se gospodarstvo davčno razbremenilo.

Denar ima v sodobni družbi izredno pomembno vlogo. Je hkrati sredstvo in cilj. Denar kot kapital je eden najpomembnejših mehanizmov za ustvarjanje dobička iz kapitala. Prenova denarnega sistema je zato eden prvih in ključnih korakov za prehod v neprofitno družbo. Ker ima denar tako velik vpliv na celotno družbo — ker predstavlja DNK družbe — mora ta prenova potekati previdno in postopoma. Hitre in nepremišljene spremembe lahko povzročijo veliko škodo.

Pri uvedbi skupne evropske valute evro so načrtovalci zanemarili problem presežkov na eni in primanjkljajev na drugi strani. Trgovanje med državami v Evropski uniji je neuravnoteženo, zato imajo nekatere države pozitivno, druge pa negativno zunanjetrgovinsko bilanco. Dokler je imela vsaka država svojo valuto, so se ti problemi reševali s spremembo menjalnega razmerja med temi valutami, z devalvacijo valute v državi, ki je imela negativno zunanjetrgovinsko bilanco. To je v drugih državah pocenilo njihove proizvode in s tem povečalo zanimanje zanje, kar je pripomoglo k povečanju izvoza oslabiljene države in k uravnoteženju njene zunanjetrgovinske bilance. Z uvedbo evra je bil ta mehanizem izgubljen, njegovi načrtovalci pa na žalost niso predvideli nekega drugega mehanizma, ki bi omogočal uravnoteženje zunanjetrgovinske bilance. Nekatere države v Evropski uniji so se prav zato znašle na robu bankrota. Potrebna je bila močna intervencija tako imenovane trojke (Evropske komisije, Evropske centralne banke in Mednarodnega denarnega sklada), da so se te države izognile bankrotu. Ampak ta intervencija je bila pogojena z varčevalnimi ukrepi in strukturnimi reformami — z zmanjševanjem plač in pokojnin, zmanjševanjem socialne in zdravstvene varnosti, daljšanjem delovne dobe in posledično s povečanjem nezaposlenosti. Intervencija tudi ni potekala v obliki odpisa dolgov, temveč v obliki novih posojil že sicer prezadolženim državam. Zadolženost teh držav se je zato dodatno povečala, kar utegne postati še večji problem v bližnji prihodnosti. O tem se je s prispodobo dobro izrazil Nobelov nagradjenec Milton Friedman: "There's no such thing as a free lunch". Nobeno kosilo ni zastonj ali: vse se plača. Vsaj v sodobnem družbenoekonomskem sistemu.

Ker je celotna družba odvisna od denarja, prenove denarnega sistema ni mogoče narediti čez noč. Njegovo vlogo v družbi je treba spreminjati postopno. Sprejeti moramo različne ukrepe, ki bodo zlagoma in neboleče odvzele denarju vlogo kapitala, ki prinaša dobiček, ter bodo zmanjševali interes po kopičenju denarja in preprečevali, da bi bilo v obtoku preveč ali premalo denarja.

Med prvimi koraki v tej smeri bi morala biti vpeljana reforma denarnega sistema. Joseph Huber in James Robertson v svoji knjigi "Ustvarjanje novega denarja" predlagata dokaj preprosto in zlahka izvedljivo reformo denarnega sistema, ki jo imenujeta "reforma seigniorage". Beseda *seigniorage* izvira iz stare francoščine in se nanaša na pravico vladarjev, da izdajajo nov denar. Na kratko povzemimo predlagano reformo in si oglejmo pozitivne učinke, ki bi jih imela na družbenoekonomski sistem.

Za izvedbo predlagane reforme bi bilo treba zgolj v malenkostih spremeniti danes veljavno zakonodajo na področju izdajanja denarja in bančništva. Potrebna bi bila dva ukrepa.

1. Novi denar, ki ga izdajajo centralne banke, ko začne primanjkovati denarja v obtoku, bi moral iti neposredno v državni proračun kot nepovratna sredstva in ne kot posojilo. Vlada bi dala ta denar v obtok, tako da bi ga potrošila in z njim pokrivala del svojih obveznosti.
2. Komerčialnim bankam bi morali onemogočiti izdajo kreditov, ki ne bi temeljili na denarju, prejetem od centralne banke. To pomeni, da bi komerčialnim bankam preprečili izdajo novega denarja v obliki kreditov, denarja, ki danes predstavlja okrog 95 % vsega, kar ga je v obtoku.

Centralne banke bi se v skladu s sprejeto in javno objavljeno denarno politiko neodvisno od trenutne vlade odločale, koliko novega denarja je treba dati v obtok in kdaj je to potrebno. Vlade ne bi smele imeti nobenega vpliva na te odločitve. Po drugi strani pa centralne banke ne bi smele imeti vpliva na to, kako vlade porabijo ta denar. Vlade bi porabile denar v skladu s svojimi zavezami in prioriteta. Lahko bi ga uporabile za zmanjševanje davkov, za razbremenitev gospodarstva in za povečanje socialne varnosti ali pa bi ga vložile v infrastrukturne projekte. Ta denar bi postal del državnega proračuna in bi ga vlade lahko trošile na enak način, kot trošijo denar, ki ga dobijo v državno blagajno po drugih poteh. Smotrno trošenje tega denarja bi še vedno ostalo odgovornost vlad.

V področju skupne valute evro bi bilo treba določiti, po kakšnih načelih se novi denar deli med posamezne države. Lahko bi se uporabil za financiranje evropskih projektov in bi se tako zmanjšale obveznosti držav članic za prispevke v bruseljsko blagajno. Hkrati bi to omogočalo tudi nove mehanizme za uravnoteženje zunanjetrgovinske bilance.

Komerčialne banke bi smele posojati samo denar, ki bi ga dejansko imele, to je denar, ki bi ga izdale centralne banke. Posojale bi lahko zgolj svoj lastni denar in tistega, ki bi ga imeli na varčevalnih računih njihovi komitenti. Banke ne bi smele pripisati denarja na neki račun, ne da bi hkrati zmanjšale isti znesek denarja na drugem računu. Tako bi ohranjale celotno količino denarja v obtoku. Povečanje zneska na enem računu, ne da bi se sočasno zmanjšal znesek na drugem računu, bi veljalo za ponarejanje, enakovredno ponarejanju papirnatega denarja. Danes to načelo ne velja. Komerčialne banke izdajo bistveno več kreditov, kot imajo lastnih sredstev in sredstev svojih komitentov na varčevalnih računih. Ko nekomu dodelijo kredit, zgolj povečajo številko na njegovem računu, ne da bi pri tem zmanjšali številko na nekem drugem računu. S to metodo ustvarjajo nov denar. Neomejeno ustvarjanje novega denarja omejujejo zgolj obvezne rezerve, vendar so te le majhen delež vsega denarja, ki ga banke izdajo v obliki kreditov.

Sredstva na vpogled, ki jih imajo komitenti na svojih računih za sprotno porabo, se ne bi smela upoštevati v bilanci banke. Tega denarja banke ne bi mogle posojati, saj bi morale, če bi ga posodile, zmanjšati znesek na računih na vpogled, kar pa je v nasprotju z njihovim namenom, da služijo sprotni porabi. Samo tako bi strogo ločevale denar, ki je namenjen varčevanju (kapital), in denar, ki je namenjen sprotni porabi.

Taka reforma bi imela veliko pozitivnih učinkov. Trenutno imajo komerčialne banke z ustvarjanjem novega denarja v obliki kreditov zgolj minimalen strošek, bistveno manjši, kot znašajo obresti na kredit. Obresti zato predstavljajo čisti dobiček, ki gre v zasebne roke, dobiček, ki je ustvarjen iz nič. Kot smo že ugotavljali, pa gre dobiček enega nujno v škodo drugega. S predlagano reformo bi se bankam odvzela možnost ustvarjanja dobička iz nič. Banke bi še vedno zaračunavale svoje storitve in tudi ustvarjale dobiček z razliko v obrestni meri med denarjem, ki si ga izposodijo (varčevalni računi), in denarjem, ki ga posojajo (kredit). Novoustvarjeni denar, ki bi ga izdajale centralne banke, bi bil sicer še vedno denar, ki se ustvari iz nič, vendar bi šel ta v državni proračun, ki pripada vsem državljanom, in zato ne bi predstavljal dobička.

Naslednja prednost predlagane reforma bi bila v načinu porabe novega denarja. V nasprotju s komerčialnimi bankami, ki investirajo novoustvarjeni denar (95 % denarja v obtoku) zgolj glede na oceno tveganja in oceno dobička, bi vlade investirale ta denar v skladu s svojimi prioriteta, ki so, ali pa bi vsaj morale biti, v dobro vseh državljanov. Seveda pa je to odvisno od izvoljenih politikov in njihovih programov, kot smo omenili že v prejšnjem poglavju.

Ker bi novoustvarjeni denar predstavljal nepovratna sredstva, bi se tudi bistveno zmanjšala zadolženost držav. Novi denar, ki bi ga dobile vlade, namreč ne bi povečal njihovega dolga. Trenutno pa morajo na ta denar plačevati še obresti, ki so največji delež dolgov.

Natančneje so te in druge prednosti predlagane reforme opisane v že omenjeni knjigi "Ustvarjanje novega denarja".

Na žalost bo takšno ali podobno reformo v Evropski uniji izredno težko izpeljati. Že na samem začetku bi moral biti dosežen konsenz vseh držav, ki so vključene v enotno evrsko področje. Tak konsenz bo brez ustrezne spremembe v kolektivni zavesti zelo težko doseči. Trenutno namreč večina izvoljenih politikov močno podpira obstoječi družbenoekonomski sistem in s tem tudi obstoječi denarni sistem. Ukrepi, ki jih predlagajo (strukturne reforme, varčevanje, podaljševanje delovne dobe, spodbujanje gospodarske rasti in podobno) so vsi brez izjeme usmerjeni v podporo obstoječemu družbenoekonomskemu sistemu.

Kljub številnim pozitivnim učinkom, ki bi jih imela, pa takšna reforma ne rešuje osnovnega problema denarja. Denar še vedno ostaja kapital, ki prinaša dobiček. Predlagana reforma zgolj onemogoča ustvarjanje dobička, ki ga banke zdaj ustvarjajo iz nič. Bi bil pa to zagotovo korak v pravi smeri. Ne bi sicer odpravil vseh problemov, ki so povezani z denarjem, vendar bi jih vsaj močno omilil.

Če želimo probleme, ki so povezani z denarjem, odpraviti, moramo denarju vrniti njegovo osnovno vlogo, to je vlogo zgolj menjalnega sredstva.

V naslednjem poglavju si bomo natančneje ogledali, kako bi lahko deloval denarni sistem, v katerem denar ne bi več imel vloge kapitala, temveč bi bil zgolj menjalno sredstvo. Prednost takega sistema bi bila med drugim v tem, da bi ga bilo mogoče uvajati lokalno, vzporedno z obstoječim sistemom, tako da za njegovo uvajanje ne bi bil potreben konsenz vseh držav, ki so vključene v monetarno unijo.

4. poglavje: Denar kot menjalno sredstvo

Sistem, v katerem je denar zgolj menjalno sredstvo in ne več kapitala, je mogoče vzpostaviti vzporedno z obstoječim denarnim sistemom. Ker je sistem zasnovan na vzajemnih brezobrestnih posojilih, ne vodi do problemov, ki so posledica obresti na posojila. Denar v sistemu izdajajo uporabniki sami v obliki zadolžnic, zato denarja v sistemu nikoli ni preveč niti premalo.

Da bi bolje razumeli, kako bi moral delovati denar, ki je zgolj v funkciji menjalnega sredstva, si še enkrat oglejmo preprost primer kmeta in frizerja, ki smo ga omenjali v prvem delu knjige. Kmet potrebuje striženje, vendar še nima pridelka krompirja, ki bi ga lahko zamenjal za striženje. Namesto tega frizerju izroči zadolžnico, na kateri piše, da mu za striženje dolguje tri kilograme krompirja. Ko kmet pozneje pridelava krompir, lahko frizer "kupi" tri kilograme krompirja, s tem da kmetu vrne zadolžnico. Kmet lahko zdaj to zadolžnico uniči.

Zadolžnica ima v zgornjem primeru vlogo denarja, saj je kmet z njo "plačal" striženje, frizer pa je z njo "kupil" krompir. Vendar je ta denar izdal kmet sam in za to ni bila potrebna banka. Ko ga je frizer porabil, ga je kmet "uničil" in s tem vzel iz obtoka. Denar je obstajal le, dokler izmenjava ni bila dokončana.

Če bi si namesto tega, da sam napiše zadolžnico, kmet pri banki izposodil denar za frizerja, bi ga moral pozneje, ko bi prodal krompir, vrniti z obrestmi. Denar, ki bi ga dobil za tri kilograme krompirja, ne bi več zadoščal za poplačilo posojila.

Čeprav banka opravi zgolj notarsko storitev, to je, na računu kmeta zabeleži negativno stanje, na računu frizerja pa za ustrezní znesek poveča stanje, ne zaračunava zgolj storitve, temveč zaračunava obresti na posojilo. Banka je sicer upravičena do plačila za svojo notarsko storitev, nikakor pa ni upravičena do obresti, ki so odvisne od višine posojila. Delo, ki ga opravi banka, je namreč vedno enako, ne glede na višino posojila, ne glede na to, ali si kmet izposodi 10, 100 ali 1.000 evrov. To pomeni, da banka za enako storitev zaračunava zelo različne cene, poleg tega pa te cene ob zamujenem vračilu dolga eksponentno naraščajo.

Poleg tega, da zabeleži dolg, banka posojilo, ki ga je dal frizer kmetu, tudi zavaruje. Frizer lahko denar, ki ga je dobil od kmeta, porabi, tudi če kmet svojega posojila ne vrne. Zato je banka upravičena tudi do zavarovalne premije, ki je odvisna od višine posojila, vendar mora biti ta sorazmerna stopnji tveganja. Tudi nesorazmerno visoka premija bi banki prinašala neupravičen dobiček.

Menjava v resničnem svetu ni tako preprosta. Zelo redko je namreč možno opraviti neposredno menjavo, saj so potrebe malokdaj vzajemne. Če frizer ne bi potreboval krompirja, se kmet ne bi mogel striči pri njem. Vendar lahko zgornji primer razširimo tudi na kompleksnejšo menjavo. Toda čeprav frizer ne potrebuje krompirja, se lahko kmet pri njem ostriže in napiše zadolžnico. Frizer lahko potem serviserju s to zadolžnico "plača" popravilo strojčka za striženje, serviser pa z zadolžnico od kmeta kupi tri kilograme krompirja. S tem se izmenjava konča in kmet zadolžnico uniči.

V času informacijske družbe je dokaj preprosto vzpostaviti informacijski sistem, ki omogoča izmenjavo po zgoraj opisanem načelu med poljubnim številom udeležencev v menjavi. V svetu deluje že več kot 500 sistemov za lokalno izmenjavo dobrin (LETS - Local Exchange Trade System), ki delujejo po zgoraj opisanem principu (<http://www.lets-linkup.com/>). Večina teh sistemov deluje lokalno, na zelo omejenem geografskem področju, vendar je mogoče tak sistem vzpostaviti tudi na nacionalni ali mednarodni ravni.

Edini tak sistem, ki trenutno deluje na področju vse države, je švicarska banka WIR (<http://www.wir.ch/>). Ustanovljena je bila že leta 1934. Deluje podobno kot regionalni LETS. Čeprav je

banka WIR v zasebni lasti, deluje na nacionalni ravni in je dobila leta 1936 tudi švicarsko bančno licenco. Banka WIR omogoča izmenjavo dobrin med svojimi člani. Za plačevanje znotraj sistema se uporabljajo franki WIR (CHW). Na začetku so bila v sistem vključena samo podjetja, zdaj pa so lahko vanj vključene tudi fizične osebe. V sistem je vključenih že okrog 45 tisoč majhnih in srednje velikih podjetij ter približno 15 tisoč posameznikov.

Banka WIR je bila ustanovljena kot odziv na pomanjkanje denarja v obtoku v času krize. Trenutno njen letni promet presega 6,5 milijarde CHW. Promet v CHW v času finančnih kriz močno naraste in tako kljub pomanjkanju denarja manjšim in srednje velikim podjetjem omogoča normalno poslovanje in tudi preživetje. Prav zato so finančne krize bistveno manj prizadele Švico kot druge evropske države.

Banka WIR ima tudi svojo spletno tržnico (<https://marktplatz.wir.ch>), na kateri je mogoče poiskati dobrine, ki jih različna podjetja ponujajo v celoti ali zgolj delno za franke WIR. Poleg tega organizirajo tudi sejme WIR, kjer se tkejo poslovni stiki med podjetji, ki poslujejo v frankih WIR.

Podoben način izmenjave je bil v prejšnjem stoletju uveden tudi na meddržavni ravni. Izmenjava dobrin med takratnima Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo je potekala na osnovi klirinških dolarjev. Klirinški dolarji so bili nova valuta, v kateri se je beležilo trenutno stanje menjave. Če je na primer v nekem obdobju Jugoslavija izvozila v Sovjetsko zvezo več, kot je iz nje uvozila, se je ta razlika zabeležila v klirinških dolarjih, ki jih je lahko uporabila pozneje. In seveda tudi obratno. To je reševalo problem pomanjkanja ameriških dolarjev, ki so imeli takrat status svetovne valute.

Oglejmo si zdaj nekoliko podrobneje, kako deluje LETS. Osnova za delovanje sistema je banka LETS. Banka LETS ne izdaja in ne posoja denarja. Ima zgolj vlogo notarja, ki v svojem informacijskem sistemu beleži vse transakcije. Osnovne značilnosti sistema so:

1. Sistem lahko uporabljajo le njegovi člani.
2. Člani so lahko fizične ali pravne osebe.
3. Ker gre za sistem izmenjave, ima vsak član v tem sistemu dve vlogi. V posamezni transakciji lahko nastopa kot kupec ali kot prodajalec. Člani sistema ne morejo biti samo kupci.
4. Vsak član ima v banki LETS odprt svoj račun.
5. Sredstva na računu se vodijo v lokalni valuti, v kateri se beleži ekvivalentna vrednost blaga. Lokalna valuta ima svoje ime in oznako. Za namen tega opisa jo imenujmo ekvivalent menjave z oznako EM.
6. Iz praktičnih razlogov je kupna vrednost enote EM prilagojena kupni vrednosti enote denarja, ki ga izdaja centralna banka (na primer $1 \text{ EM} = 1 \text{ €}$ ali $1 \text{ EM} = 1 \text{ USD}$).
7. Ekvivalenti menjave niso nujno zamenljivi za denar, ki ga izdaja centralna banka. Menjava ni zagotovljena, je pa lahko dovoljena. V tem sistemu ima potem denar vlogo blaga, ki ga je mogoče kakor katero koli drugo blago prodati ali kupiti.
8. Ko uporabnik odpre račun, je račun prazen, stanje na računu je enako 0.
9. Pri nakupu blaga ali storitve se protivrednost v EM prenese z računa kupca na račun prodajalca. Stanje na računu kupca se za ustrezen znesek zmanjša, hkrati pa se za isti znesek poveča stanje na računu prodajalca.
10. Stanje na računu je lahko pozitivno ali negativno. Negativno stanje pomeni dolg, pozitivno stanje pa zadolžnice kupcev, ki jih ima prodajalec.
11. Vsota vseh EM na vseh računih v sistemu je vedno enaka 0, saj se pri vsaki transakciji znesek, ki se na nekem računu odšteje od stanja, prišteje stanju na nekem drugem računu.
12. Poslovanje v tem sistemu je izključno brezgotovinsko. Poteka lahko na osnovi nakazil preko spletnega bančništva ali na osnovi posebnih plačilnih kartic.

Na LETS lahko gledamo kot na sistem organizirane menjave ali pa kot na sistem vzajemnega kreditiranja. Člani, ki imajo na svojem računu pozitivno stanje, kreditirajo tiste, ki imajo na računu negativno stanje. Banka LETS zgolj beleži trenutno stanje kreditov. Vzajemni krediti so brezobrestni. Vsak član sistema lahko nekaj časa nastopa kot kreditujemalec (kadar ima na računu negativno stanje) in nekaj časa kot kreditodajalec (kadar ima na računu pozitivno stanje).

Interes kreditodajalcev v LETS ni dobiček od obresti, temveč ta, da ustvarjajo promet — prodajajo in kupujejo različne dobrine. Veliko prodajalcev se že danes odloča, da svojim kupcem omogočajo brezobrestne kredite, čeprav morajo sami za najem kredita banki plačevati obresti.

LETS je izredno preprosto vzpostaviti, saj že obstaja infrastruktura, ki je za delovanje LETS potrebna. Ustrezno infrastrukturo imajo banke ter drugi ponudniki plačilnih in kreditnih kartic. Podobno infrastrukturo imajo tudi trgovinske verige, ki poskušajo obdržati svoje kupce z različnimi karticami ugodnosti.

Prednost takšnega sistema je, da ga je mogoče vzpostaviti lokalno, v neki regiji, ali pa zgolj za neko omejeno skupino uporabnikov oziroma za neki omejen nabor blaga in storitev. Prednost je tudi v tem, da deluje vzporedno z obstoječim sistemom, ki ga zato ni treba spreminjati ali ukinjati. To dejstvo močno olajša vzpostavljanje takega sistema. Za vzpostavitev LETS na lokalni ravni zadošča, da se neka trgovinska veriga odloči na svojih karticah ugodnosti uvesti tudi lokalno valuto (EM) ter omogoči svojim strankam, da kupujejo in prodajajo v tej valuti.

Na začetku bi se v njihovih trgovinah lahko uvedel ločen del, kjer bi se ponujalo blago, ki bi ga bilo mogoče kupiti z EM. To bi bili lahko na primer pridelki lokalnih kmetov, ki bi jih trgovec od njih odkupil z EM. Od uvajanja LETS bi imeli korist tako proizvajalci, ki bi lahko prodali svoje pridelke, trgovec, ki bi povečal svoj promet, in kupci, ki bi imeli na izbiro več domačih pridelkov. Sčasoma, ko bi sistem zaživel, bi lahko trgovec omogočil nakup vse več različnih izdelkov z EM, hkrati pa bi v EM svojim uslužbencem izplačeval del njihovih plač, kar bi mu omogočalo, da zaposli večje število uslužbencev.

Veliko več prednosti pa bi imelo vzpostavljanje LETS na nacionalni ravni. V tem primeru bi bili člani sistema vsi državljani in vsi poslovni objekti v državi. Ti bi lahko del svojega poslovanja opravljali klasično, z obstoječim denarjem, del svojega poslovanja pa prenesli v sistem trgovinske izmenjave.

Vlogo banke LETS bi lahko prevzela kar centralna banka ali pa bi bila za ta namen ustanovljena posebna banka, podobna banki WIR v Švici. Prednosti uvedba LETS na nacionalni ravni bi bile naslednje:

1. Notranji promet bi se lahko postopoma preusmeril na poslovanje v EM, kar bi v večinoma rešilo problem pomanjkanja denarja.
2. Podjetja bi prihranila stroške najemanja kreditov za obresti.
3. Poslovanje v sistemu bi bilo popolnoma transparentno. Ker bi vse transakcije potekale preko centralnega informacijskega sistema, bi bile vse tudi zabeležene in jih ne bi bilo mogoče prikriti, kakor je to izvedljivo pri poslovanju z gotovino.
4. Država bi v tako delujočem sistemu na zelo preprost način pobirala davke. Ker bi bilo poslovanje transparentno, utaja davka ne bi bila mogoča. V LETS bi bil davek na promet primernejši od davka na dodano vrednost. Država bi pri vsaki transakciji avtomatsko obračunala določen odstotek prometnega davka. Brez sprotne plačila davka transakcije ne bi bilo mogoče izvesti.
5. Denarna politika v takšnem sistemu bi bila zelo preprosta. Z omejevanjem negativnih in pozitivnih stanj na računih, bi bilo zelo preprosto poskrbeti, da v sistemu ne bi prišlo do pomanjkanja denarja zaradi kopičenja na posameznih računih, kakor tudi ne do pretiranega zadolževanja.
6. Ker bi bilo pobiranje davkov uspešnejše, bi se v državni proračun nateklo več denarja. Denar od davkov, pobranih v LETS, bi morala država tudi porabiti v okviru LETS, kar pomeni, da bi ga potrošila na domačem trgu. Lahko bi ga porabila za socialne transfere in za investicije, ki jih izvajajo domača podjetja. Poleg tega bi bilo mogoče določen odstotek plač javnih uslužbencev in določen del pokojnin izplačevati v EM.
7. Ker bi lahko notranji promet potekal v EM, bi bilo učinkovito v obtoku več denarja. Ne bi bilo torej potrebno tolikšno zadolževanje za obresti v tujini, kar bi olajšalo sanacijo dolgov, ki jih ima država do mednarodnih finančnih institucij.
8. Tudi zasebna podjetja bi lahko delno izplačevala svoje delavce v EM in imela s tem možnost zaposlovanja novih delavcev, kar bi ugodno učinkovalo na zmanjševanje brezposelnosti.

Za dejansko uvajanje takega sistema bi morali doreči še veliko podrobnosti, kot na primer zavarovanje slabih posojil, način omejevanja negativnega in pozitivnega stanja, zagotavljanje investicijskih sredstev in podobno. Večino teh podrobnosti pa so na srečo že razdelali v banki WIR.

Če bi se za tak sistem odločilo več držav, bi morda zlagoma tudi poslovanje med njimi lahko potekalo na enak način. Podobno kot v omenjenem primeru klirinških dolarjev, bi lahko tudi banke LETS posameznih držav medsebojno kompenzirale svoje dolgove.

Sčasoma bi lahko postal denar, ki ga zdaj izdajajo centralne banke, nepotreben. Tako bi bil rešen osnovni problem današnjega denarja, to je posojanje denarja za obresti. Denar bi izgubil vlogo kapitala. S tem sicer osnovni problem kapitalizma, in sicer da kapital prinaša dobiček, še ne bi bil v celoti odpravljen. Kapital v drugih oblikah, kot na primer lastništvo nepremičnin ali proizvodnih sredstev, bi še vedno prinašal dobiček. To je po eni strani pomanjkljivost, po drugi pa tudi prednost. Ker namreč tako ne bi ukinili dobička iz kapitala, le denarju bi povrnili njegovo osnovno vlogo, bi bil pri nosilcih moči odpor proti uvajanju takega sistema bistveno manjši, kakor pa bi bil pri popolnem ukinjanju dobička iz kapitala.

Vračanje osnovne vloge denarju zato pomeni le enega prvih korakov na poti proti neprofitni družbi. Za prehod v neprofitno družbo bo potrebnih še veliko drugih korakov, ki pa bodo predhodno zahtevali tudi bistveno večji napredek v kolektivni zavesti.

Z reformo *seigniorage*, o kateri smo razpravljali v prejšnjem poglavju, bi rešili problem dolgov, ki nastajajo zaradi posojanja novega denarja, z uvedbo LETS pa bi se izognili tudi dolgovom, ki izvirajo iz obresti na posojila. Kljub temu pa bi še vedno ostali dolgovi iz preteklosti, ki izvirajo iz posojil novega denarja in obresti na ta posojila. Teh dolgov kljub reformi denarnega sistema in/ali uvajanju LETS ne bi bilo mogoče vrniti. Glede na to, da upnikom ti dolgovi najverjetneje ne bodo nikoli poplačani, bi bilo edino smiselno, da bi se vsi dolgovi, ki izvirajo iz obresti, preprosto odpisali.

V zvezi s tem se pojavi vprašanje, zakaj teh dolgov niso odpisali v zadnji dolžniški krizi, čeprav se vsi udeleženi nedvomno zavedajo, da ne bodo nikoli odplačani. V resnici nihče ne pričakuje, da bi lahko globoko zadolžene države kadarkoli povrnilo svoj dolg, vendar prav ta dolg omogoča finančni industriji, da izvoljenim politikom narekuje odločitve ter posredno vpliva na vodenje držav in sprejemanje zakonov. Z odpisom teh dolgov bi bila finančni industriji odvzeta politična moč, kar pa bi bilo nujno, če želimo stabilen in trajnosten družbenoekonomski sistem brez kriz, vojn in ekološke katastrofe.

5. poglavje: Redefinicija lastnine

Lastnina je v kapitalizmu najbolj zaščitena od vsega. Osebna lastnina je sicer popolnoma sprejemljiva, vendar le do določene meje. Prav tako je sprejemljiva zasebna lastnina proizvodjalnih sredstev, če so lastniki delavci, ki z njimi delajo. Vsa druga zasebna lastnina pa je nesprejemljiva, saj se izrablja za ustvarjanje dobička, ne glede na visoko ceno, ki jo je treba plačati, bodisi v obliki nestabilnosti ekonomskega sistema ali pa uničevanja okolice in izčrpavanja naravnih virov.

Lastnina je v kapitalizmu ena najbolj varovanih, najbolj zaščiteneh, najbolj svetih stvari. Največ zakonov se posveča prav varovanju lastnine. Postavljati lastnino pod vprašaj je zato izredno kočljivo, skoraj svetoskrunsko.

Ker pa je zasebna lastnina sredstvo za pridobivanje dobička iz kapitala, ki je osnovni vzrok za nestabilnost ekonomskega sistema, se ne moremo izogniti razmisleku, kaj bi bilo treba v zvezi z lastnino spremeniti, kako jo definirati drugače, da ne bi več imela negativnega učinka na stabilnost ekonomskega sistema in da ne bi omogočala izkoriščanja.

Seveda moramo strogo ločiti osebno lastnino, to je posedovanje različnih dobrin, ki jih potrebujemo za osebno rabo, od zasebne lastnine, ki prinaša dobiček iz kapitala. Osebna lastnina s tega vidika ni vprašljiva, čeprav bi se nemara prav tako lahko vprašali, koliko osebne lastnine je upravičene oziroma koliko lahko nekdo zasluži, ne da bi presežki šli na račun drugih.

Bolj vprašljiva pa je zasebna lastnina, to je lastnina, s katero lastniki ustvarjajo dobiček, ne da bi sami sodelovali pri ustvarjanju dobrin, ki ta dobiček prinašajo. Kot smo že nekajkrat omenili, gre dobiček enega na račun izgube nekoga drugega. Tu imamo v mislih predvsem zasebno lastnino naravnih virov, zemljišč, nepremičnin in proizvodjalnih sredstev.

Aleksander Veliki, mogočni makedonski kralj in eden največjih vojskovodij vseh časov, ki ni bil nikoli poražen in je osvojil velik del takrat znanega sveta, je pred svojo smrtjo izrazil željo, naj ob njegovem pogrebu pot do groba posujejo z dragocenostmi iz njegove zakladnice, roke pa mu odrežejo in jih položijo vrh krste. S tem je hotel ljudem sporočiti, kako nesmiselno je kopičenje bogastva in kakšna izguba časa: "Praznih rok sem prišel na svet in praznih rok odhajam z njega."

Zasebna lastnina naravnih virov in zemljišč zagotovo ni niti upravičena niti smiselna. Kako si lahko kdor koli lasti nekaj, kar je obstajalo, preden se je rodil, in bo ostalo tudi potem, ko bo umrl. Kot si nihče ne more upravičeno lastiti zvezd, sonca, planetov in meseca, si tudi ne more upravičeno lastiti zraka, vode, nafte in drugih naravnih bogastev. Vse to nam je dano v uporabo, ko se rodimo in nam je odvzeto, ko umremo. Vse to v resnici pripada vsem ljudem, vsem nam, ki smo se rodili na ta svet.

Sicer je res, da kapitalizem ščiti zasebno lastnino, vendar le do določene meje. Vsa zemljišča z njihovimi naravnimi bogastvi vred, ki danes pripadajo nekemu, so nekoč pripadala nekemu drugemu. Večina zemljišč je bila pridobljena v vojnah; bila so na silo odvzeta prejšnjim lastnikom, lastninska pravica je bila grobo kršena. Celotno ozemlje Amerike je nekoč pripadalo staroselcem, dokler niso prišli tja Evropejci in si ga prilastili. Enako velja za ves drugi svet. Lastnina je v vojnah prehajala iz enih rok v druge. Tudi s tega stališča je zasebna lastnina zemljišč zelo vprašljiva. Kdo naj bi bil njihov pravi lastnik, koliko nazaj v zgodovino je treba pogledati? V procesu denacionalizacije v nekdanjih socialističnih državah se je lastnina vračala prejšnjim lastnikom oziroma njihovim potomcem. Zakaj se takšen proces ni izvedel tudi v Ameriki? Zakaj pravzaprav niso tudi tam po enakih, demokratičnih pravilih vrnili lastnine staroselcem? Enako se lahko vprašamo skoraj za vsako ozemlje na tem svetu, saj na njem skoraj ni koščka zemlje, ki ne bi bila nekoč nekemu na silo odvzeta. Je v kapitalizmu lastnina res tako zelo sveta?

Vidimo, da zasebna lastnina vsega tistega, kar je obstajalo, ko nas še ni bilo, in kar bo obstajalo, ko nas več ne bo, ni logična niti smiselna. Podobno kot velja danes za oceane in morja, bi morale veljati tudi za zemljišča in vse naravne vire. Biti bi morali last vseh, posamezniki pa bi lahko imeli zgolj pravico do uporabe, vendar le v natančno določenih in smiselnih okvirih, v podobnih okvirih, kot je to že regulirano pri izkoriščanju oceanov in morij. Ribičem ni treba biti lastniki morja, da bi lahko v njem lovili ribe.

Še ne tako dolgo tega je bilo popolnoma normalno, da je bil človek lahko lastnik drugega človeka — sužnja. Tega ni več. Danes je to za vsakogar popolnoma nesprejemljivo. Trgovina z belim blagom velja za enega največjih zločinov. Zakaj se torej ne bi mogel spremeniti tudi odnos do lastnine zemljišč in naravnih virov? Zakaj ne bi naredili naslednjega koraka k razumevanju in udejanjanju pravičnosti?

Nekoliko drugačna zgodba je z lastnino nepremičnin in proizvodjalnih sredstev. Te smo ustvarili ljudje, ki živimo zdaj, ali pa so jih ustvarili naši predniki. Vprašanje, ki se postavi v zvezi s tem, pa je, ali so zares v lasti tistih, ki so jih ustvarili, oziroma ali so jih njihovi lastniki zares zaslužili.

Tudi tu se je odnos do lastnine skozi zgodovino menjal. V socialističnih revolucijah je prišlo do nacionalizacije zasebne lastnine. Spremenila se je v družbeno lastnino, v lastnino vseh državljanov. Ko so se po padcu berlinskega zidu socialistične države vrnil v kapitalizem, je ta lastnina postala državna ali pa so jo v postopku denacionalizacije vrnil prejšnjim lastnikom.

Kakšna je pravzaprav razlika med družbeno in državno lastnino, ni povsem jasno. V obeh primerih je to lastnina vseh državljanov, z njo pa upravlja država. V splošnem vlada prepričanje, da država ne zna dobro upravljati s premoženjem, zato je trenutno prisoten močan trend privatizacije vse državne lastnine. Državna podjetja se prodajajo zasebnim korporacijam, za katere pa tako ali tako nihče ne ve, v čigavi lasti so. Namesto da bi šel dobiček teh podjetij v državni proračun, gre v roke anonimnih lastnikov korporacij, ki so kupile državna podjetja. Zelo pogosto te korporacije prenesejo velik del svojega poslovanja v davčne oaze in država je tako prikrajšana tudi za prihodek od davkov.

Stališče, da država ne zna dobro upravljati s svojo lastnino, pa je precej vprašljivo. Dober zgled za nasprotno je Singapur, ki z državnim premoženjem izredno dobro upravlja. Ali je lastnina državna ali družbena, pravzaprav ni tako zelo pomembno. V obeh primerih je to lastnina vseh državljanov in od nje imajo ali pa naj bi vsaj imeli korist vsi državljani. Zato bi bilo izredno smiselno ustaviti trend privatizacije državne lastnine oziroma ga celo obrniti v drugo smer. Vlade bi morale le sprejeti ustrezne ukrepe, s katerimi bi zagotovile dobro upravljanje državnega premoženja, na enak način, kot to lahko storijo zasebni lastniki.

Zasebna lastnina je zelo različna. Lastniki so lahko posamezniki, delničarji ali pa različni vzajemni skladi. Ker so delničarji lahko tudi pravne osebe, in sicer podjetja ali družbe, se dogaja, da je lastnina popolnoma nejasna. Pri državni lastnini so lastniki vsi državljani, pri zasebni lastnini pa se večinoma ne ve, kdo je lastnik, saj prihaja do tako imenovane krožne lastnine, o kateri smo govorili v prvem delu naše knjige. V resnici imajo lastniki, predvsem kadar gre za male delničarje, izredno majhen vpliv na to, kako se bo upravljalo z njihovim premoženjem. Upravljanje je prepuščeno menedžerjem, ki so zavezani, da za lastnike ustvarjajo čim večji dobiček.

Tudi država bi lahko za upravljanje svojega premoženja nastavila dobre menedžerje, če bi le želela, če bi za to le obstajala politična volja, in če ne bi pri odločanju prevladovali osebni interesi politikov. Razlika med menedžerji, ki upravljajo zasebno premoženje, in menedžerji, ki upravljajo državno premoženje, je predvsem v njihovih ciljih. Cilj menedžerjev, ki upravljajo zasebno premoženje, je ustvariti čim večji dobiček, ne glede na ceno, ki jo je treba za to plačati (odpuščanje delavcev, nižanje plač, čezmerna izraba in uničevanje naravnih virov, onesnaženje ...), medtem ko imajo oziroma bi vsaj morali imeti menedžerji, ki upravljajo državno premoženje, povsem drugačne cilje.

Državna (ali družbena) lastnina nepremičnin in proizvodjalnih sredstev je za družbo kot celoto bistveno bolj koristna od zasebne lastnine, saj ustvarjanje dobička za vsako ceno ni v interesu države. Država mora skrbeti za blaginjo vseh državljanov.

Izjema so lahko podjetja ali kooperative v lasti delavcev, ki v njih delajo. Taka podjetja so se že marsikje pokazala kot izredno uspešna. Ker so delavci tudi solastniki podjetja, ustvarjanje dobička na račun odpuščanja ali nižanja plač nikakor ni v njihovem interesu. Njihov osnovni interes je, z dobrim

delom ustvariti dobro podjetje. Ker živijo delavci in lastniki podjetja običajno v kraju, kjer je tudi njihovo podjetje, je med drugim v njihovem interesu, da gredo presežki, ki jih ustvarijo, v dobro kraja, v katerem živijo, in s tem v dobro vseh krajanov.

Poleg sprememb na področju zasebne lastnine bi bile potrebne tudi spremembe na področju osebne lastnine. Ta bi morala biti prav tako omejena na neko razumno mejo, za katero lahko še trdimo, da jo je nekdo sposoben doseči, ne da bi hkrati izrabljaj druge, se sam okoriščal na račun drugih. Vsekakor bi bilo treba omejiti kopičenje osebne lastnine, ki ni v uporabi ali pa je izredno slabo izkoriščena. Tudi za ustvarjanje takšne lastnine se namreč izrabljajo naravni viri.

Velik korak v tej smeri bi bil narejen z omejitvijo dedovanja. Tudi vrednost bodisi v denarju ali pa dobrinah, ki jo lahko posameznik podeduje, bi morala biti omejena navzgor do neke razumne meje, pa četudi bi bila ta postavljena razmeroma visoko. Vsa ostala zapuščina pa bi prešla v državno last. Ukrep bi imel dvojni učinek. Po eni strani bi bistveno zmanjšal naraščajoče razlike med bogatimi in revnimi, saj se bogastvo ne bi prenašalo iz roda v rod, in tudi interes za kopičenje bogastva bi bil bistveno manjši. Po drugi strani pa bi pripomogel k dodatnemu dohodku v državni blagajni, ki bi ga bilo mogoče izkoristiti v prid splošne blaginje.

Napravimo kratek povzetek. Osebna lastnina je popolnoma upravičena, vendar zgolj do določene, razumne meje. Prav tako je upravičena in smiselna zasebna lastnina nepremičnin in proizvodjalnih sredstev, če so ta v lasti delavcev, ki z njimi delajo. Vsa druga lastnina pa bi morala biti državna ali tudi družbena, kajti le tako bi bilo mogoče preprečiti negativne učinke, ki jih ima zasebna lastnina na družbo in ekologijo.

6. poglavje: Stabilna in ekološko vzdržna ekonomija

V kapitalizmu je vgrajena pozitivna povratna vezava, zato je nestabilen. Da bi bil ekonomski sistem stabilen, je treba prekiniti pozitivno povratno vezavo. Vpliv pozitivne povratne vezave v kapitalizmu je mogoče omiliti s progresivnim obdavčenjem dobička, progresivno obdavčenje zaslužka pa vnaša v sistem tudi negativno povratno vezavo, ki dodatno stabilizira sistem.

Kot smo spoznali že v prvem delu knjige, je kapitalizem zaradi pozitivne povratne vezave, ki je vgrajena v sistem, nestabilen. Obdobjem gospodarske rasti sledijo obdobja recesije. V obdobjih rasti realno gospodarstvo raste, odpirajo se nova delovna mesta, večja se kupna moč prebivalstva in standard narašča. V času recesije se gospodarska rast ustavi oziroma začne gospodarska dejavnost celo upadati, povečuje se nezaposlenost, kupna moč prebivalstva in splošni standard pa upadata.

Ekonomisti so ta pojav imenovali poslovni cikel, v novejšem času pa se je uveljavila oznaka ekonomska fluktuacija, ker si obdobja rasti in recesije ne sledijo v enakih časovnih intervalih. Ekonomisti večinoma pojmujejo ekonomske fluktuacije kot naravno danost, kot nekaj, čemur se ni mogoče izogniti. Prvi je poskušal pojav poslovnih ciklov razložiti J. C. L. Sismodi že leta 1819. Kot osnovni razlog za nastanek ekonomskih kriz Sismodi navaja preveliko proizvodnjo in premajhno potrošnjo kot posledico premoženjske neenakosti. Rešitev je videl predvsem v državnih intervencijah in socializmu. Njegove ideje so zavrgle dotlej veljavno teorijo o ekonomskem ravnovesju, ki naj bi se vzpostavljalo samo po sebi. Po tej teoriji naj bi se prosti trg, zasnovan na tekmovalnosti in konkurenci, uravnaval sam, in sicer tako, da bi se ponudba in povpraševanje uravnovešala samodejno — kar pa se je že ničkolikokrat pokazalo kot neresnično.

Pozneje so se s preučevanjem pojava ekonomskih fluktuacij ukvarjali še številni ekonomisti. Omeniti velja predvsem Karla Marxa, ki je v knjigi "Kapital: Kritika politične ekonomije", leta 1867 podal briljantno analizo kapitalizma. Na žalost so bile njegove ideje o socializmu in komunizmu v različnih režimih popolnoma napačno interpretirane in zlorabljene. Kot motivacijsko silo kapitalizma je izpostavil izkoriščanje delovne sile, ki je glavni vir dobička v kapitalizmu. Največja napaka v njegovi teoriji je bila, da je možnost prehoda iz kapitalizma v socializem videl v proletarski revoluciji. O tem, zakaj revolucija ne more dati zelenih rezultatov, smo že govorili. Poleg tega se je prva taka revolucija zgodila ob napačnem času in na napačnem kraju, v nerazviti fevdalni Rusiji, ki nikakor ni bila zrela za uvajanje socialističnih idej.

Poleg K. Marxa je nujno omeniti še J. M. Keynesa, ki je leta 1936 v knjigi Splošna teorija zaposlovanja, obresti in denarja izredno sistematično raziskal pojav poslovnih ciklov. Nasprotoval je prostemu trgu in zagovarjal vmešavanje države v gospodarstvo predvsem prek fiskalne in monetarne politike. Njegova teorija je imela naslednjih 40 let, v tako imenovani zlati dobi kapitalizma, izreden vpliv na makroekonomsko politiko. To je trajalo vse do leta 1979, ko se je znova začela uveljavljati ideja prostega trga.

Pozneje so bili razviti različni matematični modeli, ki naj bi pojasnili pojav ekonomskih fluktuacij, kot tudi vpliv različnih faktorjev na te fluktuacije, od obrestnih mer, zaupanja potrošnikov, cen, višine najemnin, menjalnih tečajev, stopnje razvitosti infrastrukture, do človeškega kapitala, investicij, likvidnosti, trga denarja, trga dela in še marsičesa drugega. Vse to naj bi pomagalo predvideti in tudi preprečiti naslednje krize oziroma najti točko ekonomskega ravnovesja, ki bi uravnotežilo ponudbo in povpraševanje. Na žalost vse to ni bilo dovolj, da bi uspeli predvideti in preprečiti Krizo 2008. Verjetno enako velja tudi za krize, ki bodo sledile, če ne bomo odpravili osnovnega vzroka za njihov nastanek.

Kapitalizem ima vgrajene pozitivne povratne vezave, ki delajo sistem nestabilen. Pomembni sta predvsem dve: dobiček iz kapitala ter medsebojni vpliv zaposlenosti, dohodkov, kupne moči in povpraševanja.

Zakaj trdimo, da je dobiček iz kapitala pozitivna povratna vezava? Osnovnemu kapitalu se dobiček prišteje. Zato se kapital poveča in prinaša še večji dobiček, ki se nato spet prišteje kapitalu. In tako gre to naprej. Če bi kapital res ves čas prinašal dobiček, bi moral rasti po eksponentni funkciji, podobno kot narašča dolg zaradi obresti. Skladno s tem bi morale naraščati tudi realno gospodarstvo. Taka rast pa je po daljšem obdobju nemogoča. Slej ko prej pride do pomanjkanja denarja, pomanjkanja povpraševanja in pomanjkanja naravnih virov, kar nujno vodi v krizo.

O medsebojnem vplivu zaposlenosti, dohodkov, kupne moči in povpraševanja smo govorili v prvem delu te knjige. Spomnimo se, da večje povpraševanje po dobrinah odpira nova delovna mesta oziroma omogoča delavcem višje dohodke, kar povratno vpliva na večje povpraševanje. Po drugi strani pa upad povpraševanja povzroči izgubo delovnih mest, zmanjševanje kupne moči in s tem še večji upad povpraševanja.

Kot smo omenili, poskušajo ekonomisti najti točko ravnovesja, na kateri bi bilo povpraševanje uravnovešeno s ponudbo in bi bila stopnja nezaposlenosti stalno na nekem nizkem odstotku, ravno pravšnjem, da bi še deloval trg delovne sile. Tako točko je verjetno mogoče najti, saj je iz teorije sistemov znano, da imajo lahko tudi nestabilni sistemi ravnovesno točko. Toda razlikovati moramo stabilno in labilno ravnovesje. Ravnovesje v sistemu s pozitivno povratno vezavo je labilno.

Za zgled si spet oglejmo zelo preprost primer iz fizike. Palica, ki jo z dvema prstoma držimo na enem koncu, da prosto visi, je v stabilnem ravnovesju. Če izmaknemo palico iz te ravnovesne lege, deluje zemeljska težnost v nasprotni smeri odmika, in poskuša vrniti palico nazaj v ravnovesno lego. Palica lahko tudi zaniha okoli ravnovesne lege, vendar je to nihanje zaradi trenja med prsti in palico zadušeno in palica na koncu obmiruje v ravnovesni legi. Če palico držimo ravno prav močno, se lahko vrne v ravnovesno lego, ne da bi zanihala.

Palica, ki jo držimo na enem prstu, obrnjeno navzgor, pa je v labilnem ravnovesju. Vsak odmik iz te lege povzroči, da deluje sila težnosti, ki ta odmik še poveča. Da bi obdržali palico v pokončni legi, moramo stalno loviti ravnotežje, jo z ustreznimi gibi roke spravljati nazaj v ravnovesno lego. To seveda zahteva precej spretnosti.

Zdaj pa si predstavljajmo, da je palica sestavljena iz dveh med seboj gibljivo povezanih delov. Tudi taka palica ima stabilno ravnovesno lego, kadar visi navzdol, in labilno ravnovesno lego, kadar sta oba dela drug nad drugim obrnjena navzgor. Taka palica zlahka vztraja v stabilni ravnovesni legi, verjetno pa ni človeka, ki bi bil dovolj akrobatsko vešč, da bi jo z regulacijo obdržal v labilni ravnovesni legi. (Vendar povejmo, da so znanstveniki že izdelali robota, ki mu to uspeva.) Kaj pa palica, ki je sestavljena iz treh delov? Take palice za zdaj niti noben robot ni uspel obdržati pokonci, kaj šele človek.

Nestabilen sistem lahko vzdržujemo v ravnovesni legi zgolj z regulacijo. Za takšno regulacijo pa sta potrebna spretnost, zelo dobro poznavanje sistema in sprotno prilagajanje regulacije.

Ekonomski sistem je izredno kompleksen, zato ga je, podobno kot palico sestavljeno iz treh delov, izredno težko, če že ne nemogoče, z regulacijo držati v ravnovesju, ki je zaradi pozitivne povratne vezave labilno. Da bi bil ekonomski sistem stabilen, bi morali nujno prekiniti pozitivne povratne vezave.

Denarna reforma, ki smo jo predlagali v tretjem poglavju, ukinja dobiček na nov denar, ki ga izdajajo centralne banke. Z uvajanjem LETS, ki je opisan v četrtem poglavju, bi se ukinile tudi obresti na kredite komercialnih bank. S tema dvema ukrepoma bi že precej zmanjšali vpliv pozitivne povratne vezave, ki vodi v dolžniško krizo.

Poleg tega bi bilo nujno postopoma ukiniti tudi dobičke v realnem sektorju. Postopno ukinjanje dobička bi lahko dosegli s progresivnim obdavčenjem. Pri progresivnem obdavčenju se davčna stopnja povečuje z večanjem dobička. V skrajnem primeru je lahko dobiček nad določeno mejo obdavčen tudi 100 %, kar pomeni, da bi se ves dobiček nad to mejo pretočil v državni proračun. Že zdaj se nekateri izjemno bogati posamezniki odločajo, da velik del svojega dobička z ustanavljanjem različnih fundacij

preusmerijo v dobrodelne namene. Pri 100 % obdavčenju dobička bi lahko tem ljudem omogočili, da bi soodločali, v kakšne namene se bo porabil davek od njihovega dobička.

S takšno obdavčitvijo bi prekinili pozitivno povratno vezavo, ki je posledica dobička iz kapitala, saj s povečevanjem kapitala ne bi mogli več povečevati dobička. Rast kapitala zaradi dobička pri takšni obdavčitvi ne bi bila več eksponentna, temveč bi kapital naraščal linearno s časom, zato tudi ne bi bilo več potrebe po eksponentni gospodarski rasti, za katero smo že ugotovili, da dolgoročno ni mogoča. To sicer ne odpravi problema stalne rasti gospodarstva v celoti, ker pa je linearna rast bistveno počasnejša od eksponentne, bi se ta problem pomaknil daleč v prihodnost, za katero pa ne moremo predvideti družbenoekonomskih parametrov. Najverjetneje bo nujno slej ko prej preiti v vzdržen družbenoekonomski sistem z nično gospodarsko rastjo. Le ekonomski sistem z nično rastjo, ki za svoje delovanje ne potrebuje čedalje več naravnih virov, ki ne povzroča vedno večjega onesnaženja in je preusmerjen na uporabo obnovljivih naravnih virov, je lahko vzdržen na dolgi rok.

Zmanjšanje oziroma omejevanje dobička bi imelo tudi več drugih zelenih učinkov. Ker podjetja ne bi več mogla ustvarjati dobičkov, ki bi presegli neki prag, bi se bistveno zmanjšala potreba po zmanjševanju plač delavcev in odpuščanju zaradi povečane učinkovitosti dela, ki jo prinaša stalen tehnološki napredek. Povečana učinkovitost dela bi neposredno ugodno vplivala na povišano kakovost življenja delavcev, ki bi bila posledica višjih plač in/ali krajšega delovnega časa.

Zgolj progresivni davek na dobiček pa potrebe po stalni gospodarski rasti še ne ukine v celoti. Kot smo namreč že ugotavljali, tudi (upravičeni) zaslužki lahko presegajo potrebe. Lahko bi se torej zgodilo, sicer manj kot pri dobičku, da bi prihajalo do kopičenja presežkov. Čeprav je presežek del zaslužka, ta negativno vpliva na ekonomijo, če se ne uporabi smiselno, denimo za pomoč tistim, ki svojih osnovnih potreb niso zmožni zadovoljiti sami. Poleg progresivnega obdavčenja dobičkov bi bilo zato smiselno tudi progresivno obdavčenje vseh drugih dohodkov, kar so v številnih državah že uvedli. Progresivno obdavčenje vseh dohodkov zmanjšuje interes za pretirano ustvarjanje presežkov in s tem dodatno stabilizira ekonomski sistem. Povečevanje učinkovitost je potem mogoče nameniti predvsem izboljševanju kakovosti produktov in storitev, manjši delovni obremenitvi in krajšemu delovnemu času.

Ker zaradi progresivne obdavčitve dobičkov in zaslužkov ne bi bilo več potrebe po odpuščanju delavcev zaradi povečane učinkovitosti dela, bi to tudi bistveno zmanjšalo vpliv druge pozitivne povratne vezave, ki smo jo omenili, to je, povezave med zaposlenostjo, kupno močjo in povpraševanjem. Hkrati progresivno obdavčenje zaslužka vnaša v sistem tudi negativno povratno vezavo, saj povečanje zaslužka zmanjšuje interes za zaslužek, ki se nato ustali na neki razumni meji.

Omejevanje dobička in zaslužka z ustrezno davčno politiko bi hkrati zmanjšalo tekmovalnost na trgu in potrebo po stalnem vzpodbujanju čim večje potrošnje. Oboje namreč zelo negativno vpliva na izrabo naravnih virov in je večinoma vzrok za sedanje zaskrbljujoče onesnaženje in globalno segrevanje.

7. poglavje: Povečanje socialne varnosti

Socialna varnost močno vpliva na kakovost življenja. V državah z visoko stopnjo socialne varnosti je bistveno manj kriminala. Danes ne bi bilo težko zagotoviti osnovnih potreb za vse državljane. Lakoto na svetu bi lahko odpravili že zgolj z deležem hrane, ki se vsak dan zavrže. Večjo socialno varnost je mogoče zagotoviti z zmanjševanjem dobičkov oziroma z večjim obdavčenjem teh dobičkov.

Socialna varnost je dejavnik, ki izredno močno vpliva na kakovost življenja. V družbah, v katerih ni socialne varnosti, živijo ljudje pod velikim stresom in v strahu za prihodnost. Porast kriminala je večinoma posledica pomanjkanja socialne varnosti. Michael Moore v filmu "Bowling for Columbine" raziskuje, zakaj je v ZDA toliko žrtev strelnega orožja. Ugotavlja, da tega niso krivi velika dostopnost orožja v tej državi, veliko število nasilnih računalniških igrice, z nasiljem prežeta nacionalna zgodovina, celo revščina in neenakost ne. Vse to je namreč prisotno tudi v nekaterih drugih državah, v katerih pa je število nasilnih smrti bistveno nižje. Na koncu se izkaže, da je število žrtev nasilja v neki državi približno nasprotno sorazmerno stopnji socialne varnosti. Ljudje, ki se ne bojijo za svojo prihodnost, ki jih ni strah lakote, izgube stanovanja, izgube službe in podobnega, živijo bolj kakovostno, pod bistveno manjšim stresom in se veliko redkeje zatekajo h kriminalu, nasilju in drogam.

K napredku družbe zato nujno sodi tudi povečanje socialne varnosti. Na žalost je splošni trend v svetu prav nasproten. Večina ukrepov, ki jih sprejemajo vlade v času kriz, vodi v nasprotno smer. Pod pretvezo varčevanja se je v številnih državah, predvsem tistih, ki so se iz socializma vrnile v kapitalizem, stopnja socialne varnosti močno znižala. Ukinile so družbena stanovanja, ukinjajo brezplačno zdravstvo in šolstvo, ukinjajo tudi solidarnostni pokojninski sistem. Vsakdo naj bi sam poskrbel za izobrazbo svojih otrok, za svoje zdravje in za svojo starost.

Pravica do izpolnjevanja osnovnih življenjskih potreb, kot so hrana, bivališče, zdravstvena oskrba in izobrazba, bi morala biti ena temeljnih človekovih pravic, ne glede na raso, spol, veroizpoved in svetovni nazor. Sodobna družba bi morala v okviru danih možnosti vse to omogočiti prav vsem Zemljanom. Ker iz različnih razlogov (bolezni, starost, neprimerno življenjsko okolje ...) niso vsi sposobni sami zaslužiti dovolj, da bi zadovoljili svoje osnovne potrebe, je zadovoljevanje njihovih potreb stvar solidarnosti tistih, ki ustvarjajo presežke oziroma ustvarijo več, kot sami potrebujejo.

Razvite države bi lahko že danes brez večjih težav zagotovile izpolnjevanje osnovnih potreb vsem svojim državljanom, če bi le obstajala politična volja za to. Za zagotavljanje večje socialne varnosti imamo na voljo različne mehanizme.

Univerzalni temeljni dohodek

V zadnjem času se kot ustrezen mehanizem za povečanje socialne varnosti tudi v resnih političnih in ekonomskih krogih pogosto omenja univerzalni temeljni dohodek (UTD). To je dohodek, ki bi ga prejeli vsi državljani ne glede na starost in ne glede na to, ali so zaposleni ali ne. UTD bi moral biti dovolj visok, da bi presegal prag revščine, vendar ne tolikšen, da bi vzel motivacijo za delo tistim, ki imajo možnost zaposlitve.

Ker bi UTD prejeli vsi državljani ne glede na starost, bi tak način izplačevanja vzpodbujal tudi družine z več otroki, saj bi družina prejela UTD za vsakega otroka. To je pomembno predvsem za zelo razvite države, ki se soočajo s prenizko nataliteto.

Številni ekonomisti so prepričani, da bi uvedba UTD pretirano obremenila državni proračun, kar bi posledično obremenilo gospodarstvo, ki je že zdaj obremenjeno z zelo visokimi davki in drugimi dajatvami.

Toda v resnici uvedba UTD ne bi bistveno obremenila državnega proračuna, predvsem ne v državah, ki že zdaj namenijo precej denarja za socialno varnost v obliki podpore nezaposlenim, podpore socialno ogroženim, otroških dodatkov in podobno. Vse te oblike socialnih pomoči bi namreč lahko z uvedbo UTD ukinili. Poleg tega bi bilo zaradi večje socialne varnosti tudi manj kriminala in s tem manj s tem povezanih stroškov, od dela policije in sodišč do socialnih služb in tako naprej.

Obseg dodatnih sredstev za socialno varnost, če bi uvedli UDT, bi se razlikoval od države do države. Odvisen bi bil od tega, koliko sredstev posamezna država že zdaj namenja za ta resor. Različni projekti na različnih koncih sveta, kjer so revnim in socialno ogroženim razdeljevali zastoj denar, so pokazali, da so se stroški, ki jih je imela država z njimi, celo zmanjšali. Večina je namreč denar porabila zelo racionalno, osnovala neko dejavnost in začela iz nje plačevati tudi davke.

Z uvedbo reforme *seigniorage*, ki smo jo obravnavali v tretjem poglavju, bi za UTD lahko uporabili tudi nov denar, ki bi prišel neposredno v državni proračun. Ob uvedbi LETS, ki smo ga obravnavali v četrtem poglavju, pa bi se lahko del UTD izplačeval v LETS iz prometnega davka, pobranega v okviru sistema. Dodatna sredstva za povečanje socialne varnosti bi lahko dobili tudi s progresivnim obdavčenjem (neupravičenih) dobičkov kot tudi s progresivnim obdavčenjem drugih dohodkov, kakor smo predlagali v šestem poglavju, za stabilizacijo ekonomskega sistema.

Največji projekt poskusnega uvajanja UTD je bil izveden v majhnem mestecu Dauphin v Kanadi med letoma 1973 in 1977. Vsi meščani so dobil vsak mesec ček v današnji vrednosti približno 350 €, ne da bi jim bili postavljeni kakršnikoli pogoji. Brez vprašanj ali vmešavanja. Štiričlanska družina je tako vsak mesec dobila približno 1.400 €. Po štirih letih so ob menjavi vlade projekt ukinili, ne da bi kdo analiziral rezultate. Preteklo je 32 let, preden se je do podatkov dokopala E. Forget, profesorica na univerzi v Manitobi. Primerjava z dogajanjem v sosednjih mestih v istem času je pokazala, da je bil projekt popoln uspeh. Prebivalci mesta zaradi tega niso skoraj nič manj delali (le 1 % manj delovnih ur pri moških in do 5 % manj pri ženskah), v šolah se je učencem uspeh izboljšal, predvsem pa se je bistveno, kar za 8,5 %, zmanjšalo število hospitalizacij. Občutno so se zmanjšali tudi nasilje v družini, kriminal in duševna obolenja.

Že pred tem, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, so v ZDA izvedli nekoliko manj obsežen, vendar prav tako uspešen poskusni projekt. Okrog 8.500 državljanov je prejemalo reden mesečni dohodek brez vsakršnih, s tem povezanih pogojev. Rezultati so bili tu enako vzpodbudni kakor nekoliko pozneje v mestecu Dauphin. Predsednik Nixon je zato že leta 1970 predlagal načrt za pomoč družinam (Family Assistance Plan), po katerem bi vsi ameriški državljani prejemali UTD. Zakon je dobil večinsko podporo v kongresu, v senatu pa ga niso potrdili, ker naj bi bili stroški za izvedbo projekta previsoki. Nixon je vnovič poskusil naslednje leto, vendar se je njegov poskus znova izjalovil. Po tistem je šel UTD v ZDA v pozabo.

Brezplačne dobrine

Uvedba UTD je zagotovo korak v pravi smeri, dolgoročno pa bi ga bilo bolj racionalno kombinirati z zagotavljanjem nekaterih dobrin vsem državljanom brezplačno. V mislih imamo predvsem osnove, za dostojno življenje potrebne dobrine, ki bi jih, s tem da bi jih zagotovili zastoj, lahko bistveno bolj racionalno trošili, ter tako pripomogli k ohranjanju naravnih virov in razbremenitvi okolja.

Na prvi pogled je tak predlog videti naiven in celo utopičen. Zakaj bi bile kar naenkrat nekatere, za življenje pomembne dobrine, brezplačne? Je to sploh izvedljivo? In zakaj bi bilo to bolj racionalno od uvedbe dovolj visokega UTD, s katerim bi si ljudje lahko te dobrine kupili?

Ideja je videti nekoliko manj utopična, ko ugotovimo, da je že zdaj nemalo dobrin vsem na voljo brezplačno. V številnih državah sta brezplačna javno šolstvo in zdravstvo. Brezplačne so tudi storitve, ki jih posredujejo civilna zaščita, policija, vojska, reševalne službe, gasilci in podobno. Brezplačno je na voljo javna infrastruktura (ulice, parki, otroška igrišča, javna razsvetljava ...) ter vrsta storitev, ki jih opravljajo javne ustanove (prostorsko planiranje, spremljanje vremenskih pojavov, spremljanje potresne varnosti, protipoplavna zaščita, pomoč ob naravnih nesrečah ...). V nekaterih mestih je brezplačen tudi javni prevoz ali pa je brezplačna izposoja koles za vožnjo po mestu. In še bi lahko naštevali.

Poglejmo si najprej na primerih, zakaj je poraba nekaterih dobrin, ki so že na voljo brezplačno, bolj racionalna.

Zdravstvo. Vsi ljudje nimajo enakih zdravstvenih težav. Nekateri so zdravi, drugi pa morda potrebujejo izredno drago zdravljenje, ki ga samo z UTD nikakor ne bi mogli pokriti, ali pa bi bil UTD bistveno previsok pri tistih, ki nimajo hujših zdravstvenih težav. Podoben razmislek velja tudi za dejavnosti civilne zaštite, policije, reševalne službe in gasilcev. Vsi ne potrebujejo njihove pomoči, vendar nihče ne ve, kdaj jo vendarle utegne potrebovati.

Šolstvo. Izobraževanje je ponekod izredno drago. Če bi bil UTD dovolj visok, da bi lahko z njim pokrili tudi šolanje, bi ta po končanem šolanju bistveno presegal sprejemljivo mejo. Marsikdo pa bi lahko UTD porabil tudi za druge namene in se sploh ne bi izobraževal.

Javni prevoz. Če je javni prevoz brezplačen, veliko ljudi raje uporabi tega, namesto da bi se peljalo s svojim avtomobilom, kar ključno zmanjšuje onesnaženje. Brezplačna izposoja koles in/ali električnih avtomobilov prav tako bistveno zmanjšuje onesnaženje, poleg tega pa tovrstno zagotavljanje vseh potreb po prevozih zahteva bistveno manjše število vozil, kar pomeni tudi bistveno manjšo izrabo naravnih virov za izdelavo prevoznih sredstev.

Verjetno pa bi bilo dobrinam, ki so že na voljo brezplačno, smiselno najprej dodati še brezplačno hrano.

Sicer je res, da že danes različne dobrodelne organizacije omogočajo brezplačen delež hrane socialno ogroženim in lačnim, vendar to poteka v okviru civilne družbe ter je odvisno od zagnanosti in dobre volje posameznikov, ki so pripravljeni prispevati denar, hrano in/ali svoje delo. Na žalost ta prizadevanja ne zadoščajo, da bi odpravila lakoto in druge vrste pomanjkanja. Poleg tega so osebe, ki so zaradi svojega socialnega položaja prisiljene sprejemati pomoč od humanitarnih organizacij, še vedno stigmatizirane. Marsikoga pesti občutek manjvrednosti in se počuti ponižanega. Znani so primeri, ko so ljudje umrli od lakote, ker jih je bilo preveč sram, da bi se po pomoč obrnili na humanitarno organizacijo.

Da bi dosegli želen učinek, bi morali brezplačno hrano (restavracije in/ali trgovine) uvesti sistemsko za vse, z enakimi metodami kot javno zdravstvo in javno šolstvo. Jesti v restavraciji, ki streže brezplačne obroke, ali iti v trgovino po zastoj hrano, bi moralo postati nekaj povsem običajnega, podobno kot je popolnoma običajno, da se uslužbenci nekega podjetja prehranjujejo v interni restavraciji. Tako se nikomur več ne bi bilo treba počutiti manjvrednega.

Na svetu se vsak dan zavrne neverjetno velike količine hrane. Že zgolj ta hrana bi zadostovala, da bi odpravili lakoto na vseh celinah, če bi jo le dobili tisti, ki jo potrebujejo. Z uvedbo brezplačne hrane bi se količina zavrnjenega živeža bistveno zmanjšala. Nastopil bi namreč "učinek samopostrežnega zajtrka". Večina večjih hotelov na svetu je uvedla samopostrežni zajtrk po načelu, pojej, kolikor ti prija. Kakšen je razlog v ozadju? Kakšna ekonomska računica je za tem?

Ko nekdo prvič pride na samopostrežni zajtrk, si običajno na krožnik naloži več, kot lahko pojé, vendar kmalu ugotovi, da to nima pravega smisla, in začne ravnati bolj zmerno. Naslednjič si na krožnik naloži samo toliko, kot namerava pojesti, ali celo manj, saj ve, da gre lahko po dodatek. Pri samopostrežnem zajtrku zato praviloma na krožnikih ne ostane prav veliko hrane, ki bi šla med odpadke.

Pri klasičnem zajtrku je situacija nekoliko drugačna. Z majhnimi porcijami veliko gostov ni zadovoljnih, pri velikih porcijah pa marsikomu na krožniku ostane hrana, ki gre potem v smeti. Samopostrežni zajtrk je potemtakem boljša izbira za hotel, ki porabi manj hrane, kot tudi za goste, ki si lahko privoščijo, kolikor in kar želijo.

Uvedba brezplačne hrane bi po eni strani rešila problem lakote, po drugi strani pa bi bila poraba hrane bistveno bolj smotrna.

Ne smemo namreč pozabiti, da je za pridelavo hrane potrebna energija, veliko energije pa se porabi tudi za transport živilskega blaga. Pridelava hrane je odgovorna za približno 30 % izpustov toplogrednih plinov, ki povzročajo globalno ogrevanje. Če bi pridelali zgolj toliko hrane, kot je zaužijemo, bi s tem prihranili energijo in hkrati znatno zmanjšali izpust toplogrednih plinov.

Bistveno povečanje socialne varnosti bi dosegli tudi z brezplačnimi socialnimi stanovanji. Vsak državljani oziroma vsaka družina, ki nima lastnega stanovanja, bi bil upravičen do brezplačnega najema

socialnega stanovanja, vendar le do določene velikosti, ki bi bila odvisna od števila članov skupnega gospodinjstva.

Trenutno je veliko stanovanj nezasedenih. V času nepremičninske krize, ko je cena nepremičnin padla, in tržna vrednost stanovanj ni več pokrivala vrednosti hipotekarnega kredita, so banke ta stanovanja zaplenile in izselile v njih bivajoč družine. Ljudje so ostali brez bivališča, stanovanja pa so ostala prazna, saj jih banke niso mogle ali tudi niso hotele prodati po tržnih cenah, zato da ne bi pokvarile svoje bilance.

V Španiji na primer, verjetno pa tudi marsikje drugje, so tako ostala prazna cela naselja, ki zdaj propadajo, saj jih nihče ne vzdržuje. Sočasno so po zlomu leta 2008 države reševale banke z izdatnimi finančnimi injekcijami, vzetimi iz davkoplačevalskega denarja. Za ta denar bi lahko od bank odkupile vsa izpraznjena stanovanja in jih preuredile v socialna bivališča. Denar bi bil smotrno uporabljen, stanovanja ne bi propadala, družine pa bi se vrnile v stanovanjske prostore, iz katerih so jih izselili. V Evropi prideta na vsakega brezdomca dve prazni stanovanji, v ZDA pa kar pet.

Poleg tega da povečanje socialne varnosti izboljšuje kakovost življenja in zmanjšuje kriminal, ugodno vpliva tudi na stabilnost družbenoekonomskega sistema in na bolj smotrno izrabo naravnih virov.

Postopoma, verjetno v precej dolgem obdobju, bi lahko postalo brezplačnih čedalje več stvari, od energije za gospodinjstvo in telekomunikacijskih storitev do javnega prevoza in številnih drugih storitev, dokler ne bi potreba po denarju popolnoma usahnila in bi prešli v tako imenovano darilno ekonomijo, v kateri bi ljudje svoje presežke prostovoljno odstopali tistim, ki bi jih potrebovali. Najbrž je do tja še zelo dolga pot, ki se meri v desetletjih ali stoletjih, kolikor bo človeštvo res kdaj dovolj zrelo za takšno družbenoekonomsko ureditev. Čeprav je do tja še zelo daleč ali pa ta cilj morda nikoli ne bo dosežen, kljub temu velja omeniti, da so v zgodovini že obstajale darilne ekonomije, ki so se ponekod v obliki obredov deloma obdržale do današnjih dni. Pomislimo na primer na pogrebni obred na otoku Sulavesi v Indoneziji ali na izmenjavo moka v Papuanski Novi Gvineji.

8. poglavje: Motivacija za delo

Zaradi vse večjega napredka tehnologije bo potreba po človeškem delu vedno manjša. Zato se bo moral spremeniti tudi odnos do dela. Delo ne bo več nekaj, v kar smo primorani, temveč bo postalo nekaj, kar želimo opravljati. Motiv za delo ne bo več denar, ki ga zaslužimo, temveč zavest, da smo koristni in cenjeni člani družbe.

Razvoj na področju tehnologije je omogočil, da čedalje več dela poteka avtomatizirano. Gradbena in kmetijska dela upravljajo sodobni stroji, ki nadomeščajo ogromno število delavcev. Rutinska administrativna dela danes opravljajo računalniki. A ne le to. Razvoj na področju senzorjev, ki zaznavajo okolje, in umetne inteligence, ki omogoča, da znajo računalniki pravilno tolmačiti podatke, pridobljene s senzorjev, je poskrbel, da tudi številna manj rutinska dela opravljajo namenski roboti — različni stroji, ki jih upravljajo vgrajeni računalniki. Ti roboti so se na osnovi podatkov, ki jih sprejemajo s senzorjev, sposobni prilagajati okolju, v katerem delajo, zato da uspešno opravljajo naloge, ki so jim zaupane. Sodobni roboti so sposobni tudi učenja, zato se lahko na osnovi izkušenj naučijo opravljati svoje naloge vse bolje in učinkoviteje.

Kako velik je napredek na področju računalništva in umetne inteligence priča dejstvo, da je že leta 1997 računalnik Deep Blue prvič v zgodovini premagal svetovnega prvaka v šahu, Garrya Kasparova. Program, ki mu je to uspelo, je bil še vedno klasičen računalniški program, ki je po zaslugi izredne hitrosti računanja super računalnika, na katerem se je izvajal, vnaprej predvidel večje število potez. Poleg tega je imel vgrajeno izjemno veliko otvoritev in končnic, ki so jih v zgodovini šaha odigrali šahovski velemejstri. Kljub izredni računski moči računalnikov in izrednim pomnilnim zmogljivostim (spominom), pa s klasičnim programom računalniku ni uspelo premagati velemejstra v igri go, kjer je število možnih potez bistveno večje kot pri šahu. To je prvič uspelo programu AlphaGo, ki je leta 2015 premagal evropskega prvaka v goju, velemejstra Fan Huia, leta 2016 pa še 18-kratnega svetovnega prvaka, velemejstra Leeja Sedola. Program je razvilo podjetje Google DeepMind in pomeni novo poglavje v umetni inteligenci. Logika, po kateri se odloča za naslednjo potezo, ni vnaprej programirana, temveč se program sam uči iz nešteto iger, ki so jih odigrali velemejstri, in tistih, ki jih odigra sam. Sposoben naj bi bil tudi intuitivnega mišljenja.

Glede na to, da so pri šahu in goju potrebne izjemne intelektualne sposobnosti, zato da igralec sprejme pravilno odločitev za naslednjo potezo, lahko sklepamo, da so računalniki sposobni sprejemati tudi bistveno preprostejše odločitve, ki se ljudem zastavljajo pri njihovem vsakodnevnem delu. Pri mnogih opravilih, tudi intelektualnih, lahko torej računalniki popolnoma nadomestijo človeka ali pa so mu vsaj v veliko pomoč pri odločanju.

Že danes številni ljudje opravljajo dela, ki so povsem neproduktivna in sama po sebi nepotrebna, ali pa so izrazito rutinska ter bi jih lahko opravljali računalniki in roboti tudi brez umetne inteligence. Veliko dela je vloženo v oglaševanje proizvodov, ki jih ne potrebujemo, vendar nas želijo proizvajalci nekako prepričati, da bi jih kupili. Nemalo podjetij vlaga okoli 30 % sredstev v propagando in samo okoli 5 % v razvoj. Kljub propagandi pa ogromno izdelkov, ki jih ni mogoče prodati, nazadnje pristane na odpadu. Tudi v te je vloženo delo. Veliko je tudi delovnih mest, predvsem birokratskih, ki jih vlade ustvarijo zgolj zato, da bi zmanjšale nezaposlenost, čeprav so po vsebini popolnoma nepotrebna.

Če bi se izognili vsemu nepotrebni delu in hkrati zagotovili polno zaposlenost, bi se delovni čas, ki je potreben, da ohranimo življenjski standard na enakem nivoju, kot je današnji, bistveno skrajšal. Že J. M. Keyens je ocenil, da bo v 21. stoletju zadoščal 15-urni delovni teden, zato da bo opravljeno vse potrebno delo. Po najbolj radikalni oceni — izdelala jo je korporacija RAND, ki se ukvarja z raziskavami

povezanimi z izboljšanjem družbe — pa bi zadoščalo le 2 % dela, ki ga opravljamo zdaj, da bi bile pokrite vse naše potrebe. Seveda to velja zgolj za razviti svet, ki ima na voljo vso potrebno tehnologijo.

V prihodnje se bo z nadaljnjim razvojem tehnologije potreba po človeškem delu dodatno zmanjšala, kljub temu pa bodo nekatera dela še dolgo opravljali predvsem ljudje. Prepustiti vse strojem, računalnikom in robotom bi bilo lahko dokaj nevarno in nepredvidljivo, kakor nas, denimo, opozarjajo tudi filmi znanstvenofantastičnega žanra, kot sta *Matrica* ali pa *Terminator*.

Čeprav bo potreba po delu čedalje manjša, pa se marsikdo kljub temu pogosto vpraša, kdo bo sploh še pripravljen delati, ko bo zagotovljena visoka stopnja socialne varnosti, ko bodo imeli vsi ljudje dovolj sredstev za zadovoljevanje svojih potreb. Če ne plačilo, kakšna bi lahko bila motivacija za delo?

Težava pravzaprav ne bo v tem, da ljudje ne bi hoteli delati, temveč predvsem ta, da bo primanjkovalo dela.

Delo nam večinoma pomeni nekaj, kar moramo narediti, in smo za svoj trud zatem plačani, zabava pa nekaj, kar počnemo z veseljem — in moramo zanjo pogosto potrošiti denar. Vsekakor se bo moral tak pogled na delo spremeniti. Že zdaj je za nekatere delo nekaj, kar je za druge zabava. Profesionalni športniki so za svoje ukvarjanje s športom plačani, rekreativni športniki pa moramo večinoma plačati iz svojega žepa, da se ukvarjamo s športom.

Po besedah ameriškega filozofa Johna Deweya je najgloblja potreba v človeški naravi, da bi bil pomemben, da bi dobil priznanje od soljudi. Ko so zadovoljene vse osnovne življenjske potrebe, je priznanje, da je delo, ki ga opravljamo, pomembno, odlična motivacija, da ga opravljamo z veseljem in se hkrati trudimo, da bi ga opravljali čim boljše.

Kako je vse odvisno od odnosa do dela, je dobro ponazoril Mark Twain v svojem romanu *Prigode Toma Sawyerja*. Teta Polly je dala Tomu čopič in veliko vedro bele barve ter mu naročila, naj prebarva precej dolgo in dokaj visoko vrtno ograjo. Tom, ki ni bil pretirano vnet za delo, je bil prepričan, da bo njegov dan žalostno izgubljen, ker pa je bil iznajdljiv fantič, je napel možgane, kako bi se neljubemu delu izognil. Domislil se je genialne rešitve. Začel je barvati ograjo in si zraven veselo požvižgaval. Ko je mimo prišel njegov prijatelj Ben, ga je Tom zvito prepričal, da opravlja nadvse odgovorno delo, pa tudi, da v njem neznansko uživa. Ben si je zaželel, da bi bil tudi sam deležen tega užitka. Prosil je Toma, naj mu dovoli poskusiti. Tom je rade volje privolil, vendar je za to zahteval plačilo. Zgodba pove, da so ograjo nazadnje v celoti prebarvali Tomovi prijatelji. In prav vsi so mu plačali, da so ga smeli nadomestiti pri pleskanju!

Ker bo dela v prihodnje vse manj, bo delo postalo prej privilegij in čast kot pa obveznost. Občutek, da delamo nekaj koristnega, da nas nekdo potrebuje in da smo v nečem dobri, nam daje smisel in nas izpolnjuje.

O pravem odnosu do dela govori tudi stara kitajska pripovedka, ki gre nekako takole: popotnik potuje po kitajskem podeželju in naleti na kmeta, ki vleče vodo iz vodnjaka. Predlaga mu, naj raje uporabi vreteno, saj mu bo bistveno olajšalo delo. Kmet ga začudeno pogleda in reče: "Kaj bom pa potem počel jaz?"

Pogosto so ljudje, ki so denarno že preskrbljeni, pripravljeni opravljati neko delo brez plačila predvsem zato, ker jih veseli, ali pa zato, ker se ob tem počutijo koristne. Očitno njihova motivacija ni denar, saj za svoj trud niso plačani. Motivira jih zavest, da delajo nekaj dobrega, nekaj koristnega in da ima njihovo delo neki smisel. Veliko prostovoljcev se pridruži različnim dobroteljskim akcijam. Ob naravnih nesrečah ljudje nesebično priskočijo na pomoč prizadetim. Vse več računalniških programerjev daje svoje programe brezplačno na voljo vsem uporabnikom kot "freeware" ali kot odprtokodne programe. Strokovnjaki na različnih spletnih mestih zastonj odgovarjajo na strokovna vprašanja. Popotniki prostovoljno ocenjujejo kraje, restavracije in hotele, ki so jih obiskali, da bi bile njihove izkušnje v pomoč drugim popotnikom. Vsi se pri tem počutijo koristne, toliko bolj, kadar so za svoje delo pohvaljeni, kadar dobijo pritrdilen odziv ljudi, ki so jim s svojim delom pomagali oziroma jim je tako ali drugače koristilo, in tudi, kadar za svoje trud dobijo priznanje.

Ljudje torej radi delamo, le da smo z delom, ki ga opravljamo zgolj zato, da bi zaslužili, pogosto preobremenjeni. Zato je pravzaprav malo verjetno, da bi ljudje prenehali delati, če bi jim bila zagotovljena socialna varnost. Le manj, drugače in učinkoviteje bi delali. Delo ne bi bilo več breme, temveč zadovoljstvo. Naj zveni še tako zanesenjaško, pa vendar: zadovoljstvo ob dobro opravljenem delu bi bilo zadostno plačilo.

Epilog

*I hope some day you'll join us
And the world will be as one*

John Lennon

sZa pisanje te knjige sem se odločil, ker sem želel, da bi čim več ljudi razumelo, kakšni so resnični razlogi za nastanek kriz v kapitalizmu, in tudi da bi čim več ljudi razumelo, da je napočil čas za spremembe. Brez ustreznih sprememb nam v prihodnosti grozijo vse hujše krize, vse večje onesnaženje, globalno segrevanje in ekološka katastrofa. Pokazati sem želel, da je napredek v znanosti in tehnologiji prerastel družbenoekonomski sistem, v katerem trenutno bivamo in je pravzaprav privedel do tega napredka.

Čas je, da stopimo naprej. Čas je, da naredimo korake v smeri, ki vodi k stabilnejši, vzdržnejši in pravičnejši družbi. Seveda je smiselno, da se tega lotimo postopoma, nikakor ne na silo. Postopni koraki v pravo smer pa so mogoči le tedaj, ko razumemo, kaj je narobe v sedanjih razmerah in kam bi želeli priti. Izvedljivi so le, kolikor bi se hkrati zgodile nekatere spremembe v naši kolektivni zavesti. V pravo smer bomo šli, če bomo razumeli, da denar ne sme in ne more biti edino merilo uspeha, kot tudi da ustvarjanje dobička ne more in ne sme biti edini cilj, in še, da je sodelovanje boljše od tekmovalnosti.

Predvsem bo treba veliko narediti pri vzgoji mlajših generacij. Nate Bowling, ki je bil izbran za učitelja leta 2016 v ameriški zvezni državi Washington je o tem v nekem intervjuju dejal: "Če želimo ustvariti boljšo družbo, moramo to storiti s pomočjo šol. In če želimo ustvariti boljšo družbo s pomočjo šol, potrebujemo tudi boljše poučevanje."

Ko se danes ozrem okoli sebe, vidim, da se povsod po svetu že prebujata nova zavest. Vse več je različnih projektov in pobud za spremembe, takšne, ki so usmerjene k boljši in pravičnejši družbi. Ustanavljajo se sistemi za lokalno izmenjavo (LETS), nastajajo časovne banke, v katerih je namesto denarja plačilno sredstvo vloženi čas. Veliko je projektov, posvečenih brezplačni delitvi hrane, in projektov, namenjenih uvajanju darilne ekonomije. Čedalje več ekstremno bogatih posameznikov se odloča, da vsaj del svojega bogastva porabi za dobrodelne namene; ustanavljajo se različne fundacije za odpravo lakote, povečevanje pismenosti, razvoj športa, zdravo prehrano in podobno. Nastajajo tudi socialna podjetja in takšna, v katerih so zaposleni subjekti hkrati lastniki podjetja. Nastajajo kooperacije, v katerih udeleženci sodelujejo, namesto da bi tekmovali med sabo. Bernie Sanders, nekdanji kandidat za predsedniško nominacijo v ZDA, je bil prvi, ki je v svoji kampanji za predsedniško nominacijo uporabil besede, kot sta socializem in politična revolucija, v njunem najbolj pozitivnem pomenu. Kljub temu izrazoma, ki sta bila vse dotlej v ZDA močno osovražena ali pospremljena z nezaupanjem, je dobil izredno visoko podporo volivcev. Stvari se potemtakem vidno premikajo na bolje.

Ko sem že skoraj zaključil s pisanjem zadnjega poglavja, je izšla odlična knjiga Rutgerja Bregmana, Utopija za realiste: primer univerzalnega temeljnega dohodka, odprtih mej in 15-urnega delovnega tedna. Ideje v njej so zelo podobne zamislim, ki sem jih predstavil v tej knjigi, vendar pa se ne dotikajo problema dobička iz kapitala, ki pa je glavna tema moje knjige. Kljub temu vsakomur toplo priporočam, da prebere Bregmanovo knjigo, saj je izredno navdihujoča, v njej pa je tudi veliko zanimivih in poučnih podatkov, povzetih po stvarnih primerih. Sam sem prav v tej knjigi izvedel za uspešno opravljene projekte uvajanja univerzalnega temeljnega dohodka, ki sem jih nato vključil v poglavje o socialni varnosti.

Več ko bo ljudi s podobnimi, a vendarle nekoliko različnimi pogledi, več ko bo ljudi z novimi idejami, boljše rešitve bomo lahko zasnovali. Verjamem oziroma želim verjeti, da lahko v prihodnost zremo s precejšno mero optimizma.